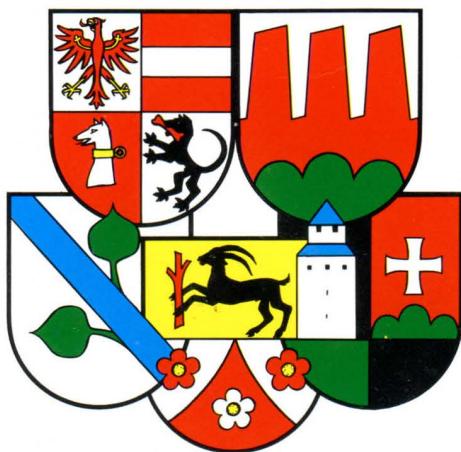

calend^or ladin 1988

CASSA RAIFFEISEN VAL BADIA

I ún portines te düć i Comuns dla Val Badia

Nosta autonomia se dà la possibilé de ester ajornà te dötes les operaziuns sciöche por ejempl:

- Finanziamënç por n tëmp kört, lunch o mesan (artejanato o agricoltöra)
- Intermediaziun de finanziamënç particolars (Mediocredito - Istituto Credito Fondiario - BEI)
- Cunsulënza y assistëenza te pratiches de contribuć provinzial y statai
- Prefinanziamënç
- Fideiussiuns bancares de vigne sort
- Chertes por sceć
- Bancomat - Bankamerikard Visa - American Express Card - Viacard
- A.C.I.: rinové la patënt, mudé la targa, residënça, liber de zircolaziun, demoliziu de targhes, membri A.C.I. nüs
- Leasing
- Factoring

Cun nos é dessigü döt plü scëmpl

PORTINES: Corvara	Tel. 0471 / 836243
Colfosch	Tel. 0471 / 836163
Badia	Tel. 0471 / 839732
La Val	Tel. 0471 / 843140
San Martin	Tel. 0474 / 53102
Al Plan de Mareo	Tel. 0474 / 51180
TELEX 401554 R BADIA	

calënder ladin i988

*dè fora da Ert pur i Ladins
dla Val d'Badia y Marô*

L'ann 1988

É plü lunch co l'ann passé, ciudi ch'al à 366 dis.

L'aisciöda mët man ai 20. de merz dales 10 y 39 minüç, l'isté mët man ai 21. de jügn dales 4 y 57 minüç, l'altonn ai 22. de setember dales 20 y 29 minüç, l'invêr ai 21. de dezember dales 16 y 28 minüç.

Les festes dl'ann é pur la Dlijia y pur l'Stato: dötes les domënies, laprò Nanü, Santa Guania-Bonia, S. Maria dal Ciüf, Gnissant, l'Immaculata y Nadé.

L'Assënza y Les Antlés vägn zelebrades d'Italia la domënia dô. S. Ujöp y S. Pire y Paul n'é nia plü festes de prezet t'Italia (ailò messassun ji altró!).

Capiun é ai 17. de forà; Pasca é ai 3. d'aurì; l'Assënza ai 15. de mà; Pasca de Mà é ai 22. de mà; Les Antlés é ai 5. de jügn; SS. Cör de Gejù é ai 12. de jügn; La pröma domënia d'Advënt é ai 27. de novëmber.

Dles scürëzes dl sorëdl y dla löna n'él chësc ann degünes da udëi chilò da nos.

Jené-iener

1 Vëindres	Nanù - S. Maria, uma de Dî, de prezet
2 Sabeda	1. dl mëis - Basilio, Gregòre l'Gran
3 Domënia	2. dô Nadé
4 Lönesc	Angela, Cristina
5 Mertesc	Emilia
6 Mercui	S. Guania (S. Bonia) Trëi Rêsc, de prezet
7 Jöbia	Valentin, Raimund de Penafort
8 Vëindres	Saverino
9 Sabeda	Iulian
10 Domënia	Bato de Gejù, Gregòre X, Wilhelm
11 Lönesc	Paulin
12 Mertesc	Hilda
13 Mercui	Ilario, Gottfried
14 Jöbia	Rainer
15 Vëindres	Romedio da Thaur, Arnold
16 Sabeda	Marcello
17 Domënia	2. dl'ann lit., Antone l'Gran, patrono d'Antermëia
18 Lönesc	Regina
19 Mertesc	Mario, Heinrich
20 Mercui	Bostian y Fabian, patroni da Piculin
21 Jöbia	Meinrad, Agnes
22 Vëindres	Vinzenz, Walter
23 Sabeda	Heinrich Seuse, Hartmut
24 Domënia	3. dl'ann lit., Francësch de Sales, Vera
25 Lönesc	Cunversciun de S. Paul
26 Mertesc	Timoteo y Tito, Paula
27 Mercui	Angela Merici
28 Jöbia	Tomësc d'Aquin
29 Vëindres	Ujöp Freinademetz
30 Sabeda	Martina
31 Domënia	4. dl'ann lit., Jan Bosco, Eusebio

Jené-iener

Tröc agn alalungia él siur Ujöp Pizzinini che scriô chisc articli di mëisc y al scriô n gröm de beles cosses dér de ütl pur l'istruziun y pur l'educaziun. Čiamó i dijunse bel dilan. Al i scriess čiamó cun ligrëza, mo sëgn n'él bëgn nia plü bun.

Spo ài mefo iö metü man da fa chësc laur y al ne me savô tl prüm nia sauri, mo rí. Impô messâi mëte man y al me gnô inmënt, ch'i ess vign'ann tröp plü da scri, tan che les plates me gnô oramai massa piceres.

Propi döta la plata n'urôi nia scri, dea ch'al dess pö inçe resté val'lignes ötes pur notizies.

In chësta ota m'ài punsé de scri val'söi ciüf, les plantes, les erbes, i lëgns y i tiers de vigni sajun y mëte chëstes beles cosses dla natöra a cunfrunt y in relazion cun nosta jënt de nüsc païsc.

Sàste, i ne sun pa dí ne nia tan sanç co ch'i čiarun ca. Y sëgn mëssi indô ji sö al pinsier ch'i à metü man. Tratan ch'i scri chëstes lignores, vëgnel la notizia tl telefon, ch'al é mort dan zirca na mesóra siur Ujöp Pizzinini te süa abitaziun da La Val. I tègni n momënt chit pur recordé cun incherscemun süa porsona. Al é n gran amich, n bun prou y na porsonoa de caracter. De plü tla cronich! Pur di čiamó l'ora: al é les cater y trëntecin minüè domisdé dl dui de messé dl 1987.

Y sëgn inant. I baiâ n iade cun na porsona dla bela natöra de nüsc païsc y dl bel y gran dovëi de čiaré de chësta natöra, d'la cunservé y de fa döt l'poscibl pur la tigní dalunc da chi che uress mä la desdrüje pur fa scioldi y scioldi y čiamó scioldi, mo inçe mä pur vëi y tichiné i atri.

Chë porsona me čiarâ sciöche al se menass piçé de me y dijô: "Co ch'i la punséis čiamó inscio, sëis bëgn 50 agn indô y ne sëis nia bun da ji col tëmp".

In realté éra döt atramënter! Dan 50 agn n'ân gnanca bria da punsé a de té problems, čiudì ch'ai n'ê nia. Laota messâi lauré i prà y i čiamp avisa y bel, čiudì che an viô da chël che chersciô te nüsc païsc. Da cumpré ciafan püch y der èr. An čiarâ di bosc, di prà y di čiamp y dles pastöres; an siâ i prà da munt cina sö purmez ai crëp, an vardâ fora les munts cina ch'an sciafiâ. La natöra restâ curada y bela.

Laota n'ân nia bria de mëte sö comisciuns y lies pur la "tutela" dl païsc; laota n'ân nia bria de istituì ministeri de Guern pur "Umweltschutz"; laota n'ân nia bria de fa leges pur salvavardé la natöra cun sü bosc, sü prà, söes munts ez.; laota ne gnôl nia metü sö partis politisc di "Vërc", Čiudi vëgnel pa sëgn dant de té patüç? Čiudì ch'i ne sun nia vërc, mo vërc. I n'odun nia ch'i mazun la sapa te nüsc pîsc vigni iade ch'i desdrüjun la natöra o inçe mä na pert dla natöra. I desdrüjun öna

dles plü gran richëzes, ch'i un ciafè dal Creatur.

Cun fa cités te nostes munts, cun fa pistes y desdrüje insciö milesc y milesc de ha de bosch y laprò d'atri milesc de bosch cun lifè a man ciampa y a man dërtä, cun fa strades da piz a ciantun y insciö inant minunse de aumenté l'turism; scraiunse incérch, ch'i ti dun tan de laur a jënt y deperpo se mëtunse sön na sabla a dopl tài.

Chi che mina val' de té, arati iö, che n'é mai sta pur plü dí te na cité. I furesti che vëgn chilò da nos, vëgn pö la maiù pert dala cité y dër na gran pert vëgn dala gran cité. Minunse propi che ai óis ji in vacanzes ten n'atra cité? N'aratëis nia plülera, che ai óis ji a gode la bela natöra nia ajiada y la bun' aria nia ajiada da fabriches cun sü ciamins che füma zënsa lascé dô y dal tof y tosser de lignes d'auti, che inquinëia bosc y prà y ciamp deplëgn!?

Purchël arati iö che a ester indô é chi che ô desdrüje la bela natüra cun sü bosc, sü prà y ciamp.

Purchël arati iö da punsé scialdi danfora, can ch'i urun matignì la bela natöra.

Čiaréi mâ ai reclams che nostes "pro loco" sciüra fora ann pur ann. Čiudì vëgnel pa tan raprejënté nostes beles munts, nüsc bì crëp, nüsc bì bosc, nüsc bì rüsc y nüsc bì lëc y nüsc bì prà y laprò nostes beles ciases vedles y majuns vedles y chi bì tablå de munt?? Čiudì ne vëgnel pa nia mâ

raprejënté nostes strades, nüsc liftè, nostes majinns?

Ooh, i savun pa bëgn, ci che tira i furesti te nostes valades! Mâ cun l'baié minunse de ester modern y gragn y scicà. Mo cun chël mostrunse, ch'i sun scialdi verc pur udëi danfora.

Čiudì n'à pa d'atri païsc gnanca n chert di furesti che nos un? Sanbëgn čiudì che ai n'à nia la bela natöra che nos un y dër dessigü ne nia čiudì che ai foss magari plü da tec co nos.

Can che nos un desdrüt nosta bela natöra, spo n'arunse gnanca plü furesti y spo podunse ciaugné tles cordes y ti pilastri de fer y ai se starà dessigü söl magun, čiudì ch'i mëssarun se dé la colpa a nos instësc.

Či che é gnü fat čina sëgn, è dërt y iüst, mo al é gran ora da ste sö y lascé. Pur chël problem àl bele batü les 12 y te val'postè vâra bele ia delà jó.

Chisc pinsiers unse dlaurela da fa fa sëgn d'invêr, čiudì che la natüra palsa. Na cutra de nëi stopa nostes vals, nüsc ciò, nostes cõstes, nüsc bosc y dötes nostes munts. La nëi glizernëia ti ràis dl sorëdl, che al pê che ara sides somenada da miliuns de cristài de vigni curù. Inçè de nöt él la löna cun so luminüs misteriüs che intënj la nëi cun n gröm de curúsc.

La natöra palsa pur abiné adöm forzes nöies pur can ch'al vëgn indô l'aisciöda. An uress dí che ara foss morta y dlaciada ite pur

dagnora. Mo ara n'é nia insciö. La vita tla natöra va inant.

Insciö éra inçè cun valgügn tiers de nostes munts. Da d'altonn s'ësi retracè daite sot tera y dorm, ai n'é nia morç, mo ai dorm, çina che l'pröm çialt i descëda y ai mët indô man de s'armöre. Insciö fesc les muntagnoles, i arosç, i sneç, val'sürüces, pur val'tëmp inçè les schirates y çiamó d'atri.

D'atri tiers, sciöche tröc vici, les vidunderes y n gröm d'atri vici, s'un va demez te d'atri païsc, olà ch'al é plü çialt. Mo interessant élé, che ailò ne feji nia cõ. Chilò da nos udunse spezialmënter çiamó i corf, les mosenes, i merli, i finç, i spöc, les spaurizies y püç d'atri, sciöche i variöi, i valtùs, i agaciuns, les firadësses (sorüciás).

L'invér tëgn sanbëgn inçè fora la olp, l'meder, i rehli, i çiamurc, i galedri, i gran iadi, les cornidles, valgünes sorts de ciuites, sciöche l'düle, la buba y d'autres.

Ciüf y erbes ne vëigun sanbëgn nia d'invér. Mo impò ón inçè udëi val'che florësc y val'de vërd inçè d'invér, purchël çiarum da s'en trà sö te stüa o invalgó t'en local scialdé. Al é bele tla natüra de jënt, che an ó udëi döt l'ann flüs y ciüf y vita. Al sà spo plü lisier. Aldédaincö våra çiamó plü sauri, dea che an à l'scialdë zentral. Al é inçè l'vire döt atramënter y spo... i l'dijun mâ frisc fora - al é pa bëgn inçè moda... mo al é na dërta moda. Portede mâ ite ciüf te ostes abitaziuns. Ares se fesc l'abitaziun plü bela y se dà na ligrëza.

Mo sc'i l'fajesses mâ pur moda, spo me menasses piçé.

D'invér él i dis cürç y les nöts lunges. L'invér é dessigü inçè fat pur palsé. La natöra palsa y tla natöra aldiunse inçè nos. Inçè nos un döta la rajun da palsé. Nosc corp mëss inçè n iade dé na tria, palsé y tó forzes nöies pur ester indô bun da lauré inant, can che l'laur chérda. Döt alda a so tëmp. L'dé é fat pur lauré y la nöt pur palsé .

Sanbëgn ne vël chësc nia pur vigni porsona. Al suzed, che jënt à na profesciun, olà che ai mëss lauré de nöt plü co de dé. Al suzed spo sanbëgn inçè che jënt mëss lauré d'invér deplü co d'isté y de chi n'él aldédaincö dër tröc. I punsun mâ a döt l'turism da d'invér y döt ci che taca laprò, da mët man cun i hotels, ustaries, pensiuns y insciö inant... y spo chi dales pistes di schì, dai lifç, chi dales cadries dala nëi ez.

Manco laur à magari l'paur d'invér co d'isté. D'invér pòl plü ste dô fur a se fumé la pipa y ji a l'ustaria y fa na cartada cun sü compagns o li val'storia fora de n bel liber.

La palsa fesc bëgn a düç chi che laora. Al n'é dagnora ste y al n'e çiamó aldédaincö de chi che uress tres y dagnora mâ fa palsa. Chë jënt ne vëgn nia respetada y ai é impò da mené piçé.

Dì dijôl n iade un: "Da lauré me stüfi tan y n n'ater laur n'él nia".

D'invér, aratassi iö, ch'al foss inçè l'plü dër tëmp pur les families

da ste adöm. Aldédaincö n'ón nia plü dér reconësce l'importanza dla uniun tles families. Al vëgn bëgn baié impò val dles families, mo fat vëgnel ciámó decuntra.

Can à pa les families l'ocajun de ste adöm, l'pere cun la uma, i geniturs cun i mituns y inèc cun l'personal? Da doman ài prescia da ji söl laur. Da misdé n'ài apëna dlaurela da gni a marëna y sc'ai pô gni a marëna, spo mâ dér cùrt y dô na picia paua él indô ora da ji söl laur. Da sëra röiu stanç a ciásia y magari inèc tert, spo cénun. Gonót ón inèc impü ciaré ala televijiun. La maiù pert ne se recordun pa gnanca da fa na oraziun y spo él da jì a durmì, sc'an ó indô ester bugn da luvé l'ater dé.

Chi che é dlungia val'ustaria, ó ciámó ji a fa val' ciacules cun d'atra jënt. Al vëgn tert, datrai ciñamai dô mesanöt y can che an röia a ciásia, se n'é la maiú pert a durmì. D'atri chir ciámó val'de peso y röia impormó a ciásia da doman. Spo fossel bun da ester bugn da lauré l'ater dé. - Mo paga ón impò trà na grana! Insciö våra edema dô edema, mëis dô mëis y agn alalungia. L'monn modern fesc tan, che les families ne röia feter plü mai adöm.

Ne foss nia l'invêr cun sües nöts lunges, y inèc les domënie - dé da palsé - dér adatades pur les families da ste adöm plü che ares pô pur s'la cunté, pur mostré

ligrëza y amur, pur se baudié inèc di fistidi y dles crusc, che vëgn süra vigni porsona adora o tert. Insciö gniss mefo llian tla familia plü sterch y plü sann. Laprò vëgnel palsé, sciöche al é dërt y jüst pur vignun.

N tan de tëmp adora la porsona pur se dè jó inèc col spirit y l'anima, sce ara n'ó gni da saurun y da müfa.

La natöra palsa d'invêr y tol forzes nöies. Insciö adora inèc la jënt n tan de tëmp pur palsé y tol forzes nöies, tan corporales co spirituales.

L'invêr arati iö che foss inèc tan adaté pur li indô val'bun liber, che an n'â nia dlaurela da li d'isté, y no mâ chères solites plates plënes de baujies y de malfaç y de violëncies y delinquëncies.

N bun liber pô ester dér n bun amich. Chilò él inèc da dì, che plü dadî liôn cotan de plü co aldëdaincö.

Na té mëda dijô n té iade: "Ah, iö, li ne li nia ion iö. Iö ti ciari plü ion ai mandli."

N té berba minâ spo sön chëra: "An chël? Iö ti ciari plü ion ales bâibeles."

Chësc sà inèc chi che scri les plates ilustrades! L'mëis de iener é bel y lunch. Chësc articl dl mëis é inèc lunch! - Sc'al é inèc bel, chël ne sài nia...

Mo ojede mâ plata y jide al mëis de forà... chël é pa bëgn plü cõrt!

Forà

Forà

1 Lönesc	Brighita	
2 Mertesc	Prejëntaziun dl Signur, bend. dles čiandères	⌚
3 Mercui	Blaje, bened. de s. Blaje	
4 Jöbia	Rabano Mauro, Veronica, Gilbert	
5 Vëindres	1. dl mëis, Ingenuin y Albuin, Agata	
6 Sabeda	1. dl mëis, Paul Miki y soz., Dorotea	
7 Domënia	5. dl'ann lit., Richard	
8 Lönesc	Iarone	
9 Mertesc	Apollonia, Lambert	
10 Mercui	Scolastica, Wilhelm	
11 Jöbia	S. Maria da Lourdes	⌚
12 Vëindres	Gregorre II, Benedeto	
13 Sabeda	Adolf	
14 Domënia	6. dl'ann lit., Valentin	
15 Lönesc	Siegfried	
16 Mertesc	Iuliana	
17 Mercui	Capiun, 7 Fundadùs di Serviti, jaiun y astinëenza	⌚
18 Jöbia	Angelico, Scimun	
19 Vëindres	Bonifaz, Irmgard	
20 Sabeda	Corona	
21 Domënia	1. de Carsëma (Invocabit), German	
22 Lönesc	Catedra de S. Pire	
23 Mertesc	Policarp, Otto	
24 Mercui	Mattî apost., Ida	⌚
25 Jöbia	Walburga	
26 Vëindres	Metilde, Ulrich	
27 Sabeda	Gabriel	
28 Domënia	2. de Carsëma (Reminiscere), Roman	
29 Lönesc	Oswald, Antonia	

Forà

L'mëis de iener é ste lunch; dô l'articl uressun dì, ch ál foss ste plü lunch co d'atri agn. A dì la virité, mëssunse dì, che l'mëis de jené é l'plü lunch mëisc dla sajun da d'invér. Dezember à inè 31 dis, mo al é ciámó 21 dis tl altonn; merz à spo sanbëgn inè 31 dis, mo i ultimi 10 dis é bele dl'aisciöda, purchël é jené l'mëis plü lunch dl'invér. Cun döt che i dis d'invér é cùrc, sà l'invér impò tan lunch, spezialmënter pur jënt vedla. L'surëdl se lascia impormó udëi incët les 10 danmisdé y can che al é la mesa dales trëi domisdé, spo fejel bele tla maiù pert di postè la curëta ia dô val'munt jö.

Damì éle bele de forà. Co gnôl dit plü dadí? Al gnôl dit insciö: "Da Nanü crësc l' dé de n vare de n pöresc, da Santa Guania de n vare de n ial y da Santa Maria de forà de n salt de n cerf".

De forà vëgnel dit: Oh, an cunësc bele tröp ai dis, da doman no tan, mo da sëra.

Forà é inè l'mëis plü cört, plü pice. Datrai, vigni cater agn, ciarel bëgn de se destrà y rüva sö ai 29 dis, sciöche chësta ota, mo spo l'ann dô tómel bele indô jö ai 28 dis. Da fa chësc n'ai iö degüna colpa y chi che à fat l'forà tan cört, é jënt dër scicada y â studié agn y agn alalungia lassura. Ara é dagnora stada sön chësc monn, ch'al n'é de gragn y de pici y insciö saràra pa mefo inè dagnora... ora va bun assà.

Impò cunesciun, che ara va de forà söpert. L'sorëdl dà vigni dé plü dì y al va vigni dé plü alalt: Prësc passel ia chë costa, spo chël col, spo chë munt y spo chël crëp.

Forà - insciö vëgnel dit - é purdërt l'mëis dla nëi. Chël pòn veramënter osservé, sanbëgn nia vign'ann. Les gran nëis toma de forà. Forà pô inè ciámó ester n mëis dër frëit. Da s. Maria de forà (2.2.), vëgnel dit y ai dijô bele zacan insciö, éle l'tass che ciara fora de süa tana. Sc'al vëgn danfora cun la coda y va indô ite, ól dì, che l'tëmp vëgn damì. Purchël dessel ester ai pröms de forà frëit y da vënt, spo vëgnel na buna aisciöda. Mo sce l'tass vëgn fora col cé danfora - chel ó dì, sc'al é defora dër bun tëmp - spo s'ójel y va indô itepert pur ste ciámó dì daite te tana y chël ó dì, che l'aisciöda lascia aspeté.

Plü dadí metôn averda a de té sëgns, ciudi che an è trö deplü dependënc dal tëmp pur gauja dl laur y di frùc dla campagna, ciudi che an viô mä da ci che chersciö te nusc païsc. Cumpré cumprân mefo l'zücher, l'sé, val'ori o anghënc de medjina pur jënt o tiers, n chilo o l'ater de vaines da ciaugné da té mituns dala gola, o datrai n crafun o na bina (n pîcen). Na jopa da pan de fûrmënt gnôl fat a chi che è püri.

Purchël che an viô de ci che chersciö chilò incërch y che an è plü dependënc dal tëmp, metôn plü averda al tëmp y cunscidrâ i sëgns da bel y bur tëmp y inè les

sajuns y i dis. Purchël él gnü sö l'nom pur tudësch "Lostage" (pur ladin ne savessi pa co ti dì a chi dis, zënza ch'al ne salti fora val'dér de strambo, che degügn ne capësc).

De forà nëiel gonót deplü co te d'atri mëisc, mo la nëi vëgn bele plü mola adalerch y ne tëgn nia plü tan co de jené. Jö da chi tèc vëigun gonót dlaciuns che pica jö, mo che gota jö ia pur l'dé, cïudi che tl sorëdl ciafi bele massa cïalt. An disc inè che tan lunè che i dlaciuns é y tan de nëi vëgnel ciamó. De nöt, can che al dà la löna, slumini sciöche cristài.

Co éra pa spo ciamó zënza tla natöra? Ara pê ciamó morta y indurmedida sot la nëi. Mo in realtà cunësciun bele a val', ch' al é cèze che s'armör sot tera ite y inè sura la tera ia.

Sot tera ite él bele les raïsc de valgëgn lëgns che mët man da ciucé sostanza dala tera y la mené sö pur les rames. A ci vëigun pa chël? An l'veiga ai lëgns da minài (i lëgns da iaç, che an porta spo deburiada cun l'urì a benedì). Ai mëna bele y impröma ési bì blanè sciöche la nëi. An n'en taia ia na rama o döes pur mëte adinfrësch te stüa. An ô bele indô udëi val'che flurësc, val'da vita. L'invêr sà spo plü lisier.

Te val'posc a sorëdl y sanbëgn inè dô l'ann vëigun datrai bele inè chi bì ciüf ghëi, che slumina sciöche de té pici sorëdli dlungia trù. Al erba de chi ciüf i disc i paurs "lavàc" (Huflattich) y ai é

pa dër de medejina. L'último ann n'ësi pa dì ne nia ciamó da udëi da che sajun.

Datrai él de forà inè d'atres brüscés, che mët man da mené. Al é mefo n sëgn, che la natöra mët man da s'armöre sot tera ite.

Nos gnuñ dala tera, viun dala tera y deventun indô tera.

Mo i ciüf ch'i un albü bele de dezember y de jené te stüa, chi flurësc tres ciamó y se dà ligrëza.

De forà él inè tla jënt cèz che s'armör. Ai mët man da gni döt biff, döt rebellisc. Ah, i sà bëgn purcìudì! Purcìudì ch'al é Carnescé y da Carnescé, pêle, che döt mëss salté. Gragn y dici vëgn döt busiënç y n'ë nia plü bugn da ste chiç. Spo vëigun mefo placacì fora pur vigni païsc, olà che al vëgn invié la jënt, mascimënter jënt jona, ala festa da bal y gonót él jënt che ne pordüsc apëna plü da salté da n post a l'ater a s'la gode.

Spo èl pa bëgn da capì, ch'al salta fora gonót nia de pices möies. Al é möies che jënt se fesc instësc. Al é inè païsc, olà che ai vëgn fora de mosöra y jënt se copa dal gran mat che ai à ados.

Al é vëi, che al ó inè ester divertimènç y ligrëzes pur la jënt. Ares fesc bun pur l'corp, pur l'spirito y pur l'anima, mo al ó mefo dlunch inè ester na mosöra.

Dì dijòl n iade n té berba: "Al ó pa inè ester na mosöra da ji al infér."

Dér dërt disc l'proverb tudësch, che se ne lascia nia cis mëte tl

ladin: "Lustig in Ehren hat Gott und die Welt gern."

Rì y pité alda tla vita de na
porsona pur ester sana. Un che
n'é nia bun da pité, sënt l'mé cotan
deplü co n n'ater y un che ne rî
nia, n'é nia sann. I aldiissun mefo
inèe nos de fa dô ala natöra. Dô
l'invêr vëgnel l'aisciöda y dô l'al-
tonn vëgnel l'invêr.

Datrai àn aldédaincö l'impreisciun che la jënt fesc döt l'ann Carnescé. Chël n'é nia dërt. Sce anti ciara al vistimënt de tan de jënt aldédaincö, spo uressun dì, che l'Carnescé ne se finësc döt l'ann nia.

N té berba dijô n iade: "Plü dadi s'essun dodé da ji in maschera sciöche valgügn y spezialmënter valgünes va ales Antlés".

Al vëgn spo dit: "I jun pö vistis". Chël é vëi, mo coo! Can ti fejun dô ai americans y va tres incërch cun la braia da muradù;

can i fejun dô a chi dla China o de Iapan, spo àn düè i curùsc danman y an à l'impresciun ch'ai se tol i borduns fora di saè dla "Caritas". Vëi éle, mo dì ne l'pudessun purdërt nia. Pu bëgn, bëgn, la moda é mefo n jade inscio y la moda müda cun la sajun. Un n iade é bel ñi che é burt y l'ater iade é burt ñi che é bel.

Mo plü bel é mefo impò ci che é
dagnora bel!!

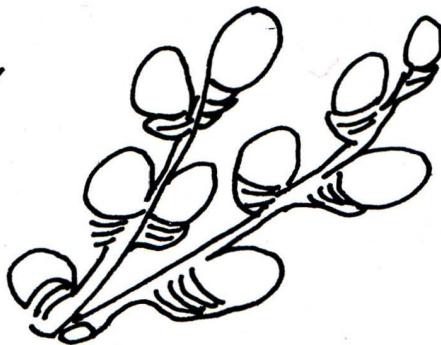
Na jona damanâ n iade: "Él piêé da ji dô la moda?"

Son chëra ài respognu: "Iö arati, ch'al n'é dër gono't nia pièc, mo damì fossel mefo da ji dan la moda."

Insciö me sàle sëgn, che l'forà
sides inè deventé lunch. Nia
impurmal! Datrai mëssun se lascé
fora, ci ch'an pënsa, spo se stàn
damì.

Ci che iö sà, vëgnel dô l'forà
l'merz.

Merz

Merz

1 Mertesc

2 Mercui

3 Jöbia

4 Vëindres

5 Sabeda

6 Domënia

7 Lönesc

8 Mertesc

9 Mercui

10 Jöbia

11 Vëindres

12 Sabeda

13 Domënia

14 Lönesc

15 Mertesc

16 Mercui

17 Jöbia

18 Vëindres

19 Sabeda

20 Domënia

21 Lönesc

22 Mertesc

23 Mercui

24 Jöbia

25 Vëindres

26 Sabeda

27 Domënia

28 Lönesc

29 Mertesc

30 Mercui

31 Jöbia

Albin, Davide

Carlo, Agnes

Friedrich

1. dl mëis, Casimir

1. dl mëis, Dietmar

3. de Carsëma (Oculi), Fridolin

Perpetua y Felizita

Jan de Dî

Bruno, Franzisca

Milio, Gustav

Rosina, Ulrich

Beatrice

4. de Carsëma (Laetare), Iudita

Metilde

Clemens M. Hofbauer, Luisa

Herbert

Patrick, Gertrud

Zirillo, Eduard

S. Ujöp, om de s. Maria

5. de Carsëma (Iudica) Irmgard

Christian, Axel

Lea, Elmar

Rebecca

Elia, Caterina

Anunziaziun dl Signur

Lara

Dal Urì (Palmarun) Heimo

Guntram-edema santa

Helmut -edema santa

Amando -edema santa

Santa, Benjamin

Merz

N té berba, che â feter dagnora l'nês plëgn, dijô n iade: "Dô l'otober vëgnel pa b(m)erz, spo chël è pa ñiamó peso." Al é vëi: pur val'sort de tiers vëgnel peso.

Mo zënza é merz n mëis chit, ñiudi ch'al é Carsëma. Pur chi che à n laur te val'ufize, me sàl, che merz side l'mëis, olà che an laora deplü.

L'proverb disc, che merz dess ji ite da liun, spo vëgnel fora da agnel; o al vëgn inè dit, ch'al dess ji ite col cè da serpënt, spo vâl fora cun la cota d'arjënt. Sc'al ó gni n bun ann, spo dess inè merz ester n mëis süt.

Dò mez merz mëtel inè man l'aisciöda secundo l'calënder, mo an à fat l'esperienza, ch'al pô ñiamó fa cotan de nëis, frëit y da vënt da sant Újöp fora.

L'ann 1909 â chi da Rina fat fora de fa la dlisia plü lüngia, dea che ara è bëgn massa picera. Laota n'él sanbëgn nia strades y nia auti y an menâ döt plü sauri sôla nëi. Purchèl ân arjigné ca l'saurun y les peres y l'lignan bele l'ann denant pur pudëi spo l'mené cola nëi d'invêr. Mo indere, döt invêr n'âl nia fat jö tan de nëi, ch'an ess sciafié da mené val'deplü. La domenia dan Sant Újöp a siur curat da Rina (çi che iö sà, èl laota siur Antone Pizzinini curat da Rina) incundé te dlisia, che i laurs de dlisia gnô sburlà a l'ann dô (1910), dea che ai ne sciafiâ nia de mené l'material. Mo ara è

gnüda döt atramënter. In Sant'Újöp âl metü man da nuvëi, â novü döt l'dé y ñiamó la nöt dedô, spo èl gnü n frëit mat. Ai â podü fa tru y mené te chisc dis döt l'material pur la dlisia. Insciö è döt jü bun, sciöche ai â urù.

Cun chësc y cun d'atri avenimënc pôn udëi, che l'merz pô ñiamó ester bindebò crôde tla natöra. Mo impò mëssun dì, che ara va bele söpert dassënn. I dis vëgn bele cotan plü lunç, l'sorëdl scialda bele cotan deplü y la nëi mët bele man dassënn da lascé legremes, sciöche na tornedöra de smalz tl sorëdl. Inè sc'al é ñiamó cotan frëit de nöt, ia pur l'dé sàl bele datrai dër bun alaleria sòn chël banch dan porta o sòn sorà.

An pô inè bele osservé i pröms ciüf dlungia tru: oramai i pröms sarà chi ciüf ghei di lavac, che crësc ion olà che al é gnü runcë danü o inè sòn saurun o sòn terac megher. Spo vëigun defata de té bi ciüf bröms violeç sot ai lëgns te bosch o inè nanter de té trognores y brüsces. L'inom ladin ne sài nia, pur tudësch i dijun "Leberblümchen". De merz vëigun dessigü bele fora pur chi prà les milandores cun so bel curù blanch o violet trasparënt, sciöche ares foss fates de sëda. Fora pur chi rogns scialdi süç y da sorëdl ñiarel ca les violes. Chilò da nos n'él spezialmënter de döes sorts, de chères che tofa bun y de chères che n'à degun tof. Plü beles é oramai chères zënza tof.

Insciö éra pa mefo inè gonót

cun la jënt. Chi che sà insciö da se fa udëi y da fa i gragn, n'é in realtà nia gragn, mo pici de spirito, de caracter y de sostanzes. Da baié sà gonót jënt bel assà, mo da ester sciöche al toca, nia cis! Da fa i sciori sà vigni mat, mo da ester sciori sà mâ püç.

Al foss mefo dër dërt, sc'i savessun da imparé dala natöra. Ara à tan tröp da s'insigné.

De merz él spo inçè les ès che
mët man da busié. Sc'al é n dé o
l'ater bun cialt, spo i sàl bel da
joré fora dla porjun dl pighér pur
chirì flus y ciüf y mil. Al é
interessant, che les ès adora vigni
momënt pur pudëi ji a lauré y cun
çi fedelté che ares laora öna pur
dötes y dötes pur öna.

Dales ès pudessun veramënter imparé da lauré, da lauré avisa, da lauré cun ligrëza, da se gnì y da vijiné. Les ès ne cunèsc nia l'egoism. Can che üna à ciafè sö invalgó n post da tröc y bugn ciüf, spo jòrera atira zruch te pighêr y fesc sëgn ales atres, olà che al è la mil da ciafè.

Dales ès fossel mâ da imparé,
da imparé da lauré ion, bel, avisa,
pur l'bègn di atri.

Tan atramënter che tan tröc de nos é aldédaincö! Tan da tec che nos sun gonót in cunfrunt ales ès! Tan gonót àldun pa: "Jö no ne i romëni sö l'tru a chël ater - iö no ne i despari fora la nëi a chël... al pô bëgn instëss l'fa... y inscio vâres inant nostes parores da tec y sanbëgn dër da pagan!

Sc'i i fajessun impü dô ales ês,
spo čiarassera pa fora döt atra-
mënter te nostá sozieté.

De merz vëigun spo veramënter
dassënn, che la vita tla natöra se
moscëda vigni dé deplü. Ciüf
vëgnel vigni dé deplü y inçè les
brüsces y trognores mëna da n dé
a l'ater deplü.

La natöra s'arjigna ca a l'aisciöda y a l'isté y a l'altonn.

Insciö éra inçë te dlisia. Sëgn de merz él la Carsëma y chësc é inçë n tëmp, olà che an dess s'arjigné ca ala Pasca, ala ressureziun, a ester miùs, plü perfeç, madüs da porté de bugn früç pur se instësc y pur la sozieté. La carsëma toma adöm cun la próma aisciöda. Da öna y da l'atra pert dessun s'arjigné a val'de ütl, de gran, de bel y de bun.

Auri

1 Vëindres	Sanç, Irene, Hugo	
2 Sabeda	Santa, Francésch de Paula	(*)
3 Domënia	PASCA DE RESSUREZIUN de n. Signur Gejù Crist de Pasca, Isidor	
4 Lönesc	Vinzenz Ferrer, Cresenzia	
5 Mertesc	Wilhelm	
6 Mercui	Jan Bat. de La Salle	
7 Jöbia	Walter, Beata	
8 Vëindres	Waltraud	(*)
9 Sabeda	Blancia	
10 Domënia	Stanislau, Hemma, Rainer	
11 Lönesc	Herta, Zeno	
12 Mertesc	Martin I., Ida	
13 Mercui	Lidwina, Ernestina	
14 Jöbia	Damian	
15 Vëindres	S. Ciascian y s. Vigile,	
16 Sabeda	patroni dla diozeja da Pursenù-Balsan, Bernardeta	(*)
17 Domënia	3. de Pasca, domënia de S. Ciascian	
18 Lönesc	Santa, Alexander	
19 Mertesc	Leo, Werner	
20 Mercui	Hilda	
21 Jöbia	Conrad d. Parzham, Anselo	
22 Vëindres	Caio	
23 Sabeda	Iorz, Gerhard, Adalbert	
24 Domënia	4. de Pasca, Fedele d. Sigmaringen festa de S. Germano a S. Martin cun prozesciun sol	(*)
25 Lönesc	Merch evang., Erwin, Hermann	
26 Mertesc	Cleto	
27 Mercui	Pire Cansisio, Zita	
28 Jöbia	Pire Chanel, Hugo	
29 Vëindres	Catarina da Siena, Roswita	
30 Sabeda	Pio V	

La 4. domënia de Pasca é l'dé dles vocaziuns sacerdotales y religioses.

Auri

L'mëis d'aurì
é dër da ri.
Al fesc ñi ch'al ó,
can él burt
y can él bel,
can da vënt
y can da nëi,
can sorëdl,
can da plöia.
Can él süt
can él mol,
can él rí
y can morjel.
Al é bun da mudé jó
vigni ora y momënt.
Al é mefo sciöch'la jënt.

Cun l'aurì n'é l'ann nia ñiamó vedl. Al é sciöche de té mituns, che ne sà nia ñi ch'ai ó. Can salti, spo dormi, spo cighi, spo piti, spo conti, spo raugni. Ai ne sà mefo nia ñiamó ñi ch'ai ó.

D'aurì va l'sorëdl bele sö alalt, al passa bele sura les munts plü altes y l'dé é bele plü lunch co la nöt.

D'aurì éra sciöche l'invér uress ñiamó fa vera cun l'aisciöda. Fora dl plü bel sorëdl vëgnel na néora foscia sura munt ca y sprinza adalerch na plöia groia o ñinamai de té pices granijores. Mo ara ne döra mine dî. Dô na picia mes'ora dàl indô sorëdl.

La nëi s'un tira bëgn dassënn sö pur munt y i prà mët man da gni vërc y da ciüf y da flus. Vigni dé deplü n'en vëigun de chi bi ciüf da vigni curù: tlës de san Pire, can-

cuns (cuè), ciüf de salata de pré, chi bi ciüf ghei dlungia chi rià o te chi parüs. I prà é curïs da tan de milandores, ch'al pê la nëi.

Fora de chël se scüra ia l'cil y l'ater dé da doman, che an ñiara fora, é l'païsc curì da na cutra de nëi, mo bele danmisdé ia dàl indô sorëdl y delega demez la nëi che al vëgn mà de dër rüsc dô tru jö. Inè i rià àldun sëgn d'aurì cotan deplü; ai cundüsc sanbëgn cotan plü ega, dea che al delega la nëi daimprò sö tres deplü. Al é ñinamai bel da ste dlungia y scuté pro ala musiga che l'ega fesc da trà salç da na pera a l'atra y da n zop a l'ater. Al sà sciöche ara ess mà inscio na dërta ligrëza sëgn d'aisciöda, dô l'invér, olà che ara ne pudô nia plu rogoare, ñiudi che ara é dlaciada ite y ne pudô nia s'armöre.

D'aurì èl la natöra che ressurrec. Al é da capì. D'aisciöda, in chësc ann bele ai 3. d'aurì, él la plü gran festa dl'ann, la festa de Pasca, dla Ressureziun de Nosc Signur Gejù Crist.

Cun nosc Redentur resurrec indô ñi ch'al à cherié: i ciüf te pré y te bosch, i lëgns da fëia y da odlagn, l'erba söi prà y te bosch. Döt mët man indô da gni bel vërt y chël è l'curù dla speranza.

D'aisciöda él la jënt che ciafa indô speranza y spezialmënter jënt vedla y jënt püra. Jënt vedla spera indô de la trà inant n n'ann y jënt püra spera indô de pudëi varì col èialt y l'sorëdl dl'aisciöda.

Inè ai jogn i sàl indô plü bel

d'aiscioða. L'sanch tles avënes y tles arteries mët indô man da gni plü cialt y plü mat. Al n'è nia plü bun da ste chit. Jënt jona y manco jona se chir, se ciafa, s'ó y spo vëgnel mazé sö nozes, üna indô l'atra y vigni sabeda rodel incérch auti plëgns de ciüf cun nüç y nüces, mënänüç y mënänüces, sonsì y sonseles y ciamarites y laprò curiùsc y curioses y ñi che ne pô nia falé, l'fotograf. L'fotograf mëss pa ester dant y dô y olà che al n'è nia propi dër luminüs, slinzinëia so pliz, ch'an mëss mâ stlü i edli. Mo döt é bel da na té noza: la nücia cun l'guant bel blanch sönsom cina jö da pè, plëgn de zaindli y döt trasparënt, y inscio inant mefo...

De té nozes mët man la maiù pert cun gran tam-tam, mo che ares väis pa a finì dagnora cun ñiuhui, chël pudessun pa bëgn gonót dër dubité.

Ara é mefo ince scialdi sciöche l'méis d'aurì. Datrai n dé mët man cun l'plü bel sorëdl y fora de chël finësel cun na dramada, na graniada, n tëmporal, na dlaciada... L'monn é toronn, é dagnora ste, ñi che é sönsom, vëgn a ste jö dapè.

Sciode él madër tan gonót, che de té nozes fesc scialdi, che tröpa jënt ne se recorda nia, ch'al é l'ater dé domënia, l'dé dl Signur. Chësc suzed sanbëgn, can che les nozes é la sabelda. Plü da ciafé la ria löna él ciamó, sc'al suzed val'de té, sc'al é l'ater dé na gran festa, sciöche Pasca de mà, les Antlés, festa dl Cör de Gejù ez... Ailò pô

na té noza ester pur la cöra d'animes sciöche na dërtä graniada te na cola de salata o t'en ñiamp de blaa. Tan de Laur sciafia da gni desdrüt te püch tëmp... y la möia é grana.

D'aurì pòn spo ince osservé, sciöche tröc vicì che se n'è jüs demez da nüsc païsc laota d'altonn, vëgn indô adalerch. Schires n'en vëigun datrai. I pröms ch'an vëiga é bëgn oramai les cassores. An les cunësc al jore sö y jö, al curù blanch, grisc y fosch, ala coda che bandora can che ares arsësc invalgò. Les cassores sarà chilò da nos un di pröms vicì che vëgn da d'aiscioða y un di ultimi che s'un va da d'altonn.

Spo vëigun plan, plan i merli grisc (Drossel), i stars, che vëgn a schires adalerch y s'un va indô a schires demez, mo ai ne va nia dër lunc, al plü cina da Trënt jö.

Spo vëigun ince bele ai pröms d'aurì val'vidunderes. Les prömes é chères grisces, che va spo plü inant sö pur munt. Ares é plü granes co les fosces blançes, mo ares é dër bunes da joré debota. Al n'è ince de chères che sta d'isté chilò da nos. L'ann passé ân bele udü les prömes a S. Martin ai 16. de merz, spo éres indô stades fora y indô gnüdes.

Incér mez aurì spo vëgnel pa bëgn ince les beles vidunderes fosces-blancs y les fosces rosses sot l'col (Mehlschwalben u. Rauchschwalben). Chëstes döes sorts ân l'plü ion, ñiamp che ares cianta tan bel da doman.

Impormó de mà fora vëgnel spo chères granes fosces, les vidunderes de ciamparin, Ares é plü granes co les atres y roda a schires incér ciamparin ia dlun sciüran y cun na flötana tan grana, ch'an ne pardüsc apëna, da i ciaré dô. Ares à les iames dër cörtés y sce val'üna arsësc ia pur tera, n'éra nia plü buna da lové sö y spo él gonót i iaç che rüva laprò y spo él la fin y na té vidundera ne vëiga dessigü ne nia plü l'Africa. Chësta sort de vidunderes vëgn plü tert y s'un va inèe indô l'plü adora. Amez agost ne les vëigun apëna plü.

La vita de chisc tiers à inèe pur la jënt cotan d'impurtanza. An ti ciara y an à ion, can che chisc tiers vëgn indô chilô da nos. Al vëgn indô la buna sajun y an ciafa

indô coraje da vire inant.

Mo ciámó val mëssun dì te chësta ocaciun: l'méis d'aurì porta bëgn tan de beles y bunes cosses, sciöche la gran festa de Pasca, i bì ciüf, les vidunderes y d'atri bì tiers, mo al é pa inèe gonót n méis n pü prigurüs pur jënt vedla. Al é l'méis, olà che chël dala falc vëgn a s'un dô valgëgn. Tan gonót sàltel fora de té coies bel d'aurì y al é l'méis, olà ch'an é plü debli y insciö plü sotmetüs a maraties prigoroses. An disc, che da d'ai-sciöda dessun codì ji bëgnvistis y da d'altonn codì cun guant lisier.

D'aurì pòn inèe se ralegré da doman adora l'bel cianté de vicì fora pur nüsc bosc y sö pur munt mët man l'galeder y l'gran ial so jüch d'amur. Nos urun intratan ji incuntra al bel méis de mà.

M à

Mà

1 Domënia

- 2 Lönesc
- 3 Mertesc
- 4 Mercui
- 5 Jöbia
- 6 Vëindres
- 7 Sabeda

8 Domënia

- 9 Lönesc
- 10 Mertesc
- 11 Mercui
- 12 Jöbia
- 13 Vëindres
- 14 Sabeda

15 Domënia

- 16 Lönesc
- 17 Mertesc
- 18 Mercui
- 19 Jöbia
- 20 Vëindres
- 21 Sabeda

22 Domënia

- 23 Lönesc
- 24 Mertesc
- 25 Mercui
- 26 Jöbia
- 27 Vëindres
- 28 Sabeda

29 Domënia

- 30 Lönesc
- 31 Mertesc

5. de Pasca - Ujöp laurant

- Atanasio, Sigmund
- Filipo y Iaco apost
- Florian, Guido
- Godehard, Iutta
- 1. dl mëis, Antonia
- 1. dl mëis, Helga, Gisela

6. de Pasca, Friedrich

- Beato
- Gordian
- Iachin Tabernitz
- Pancraz, dé dles crusc
- Servaz, dé dles crusc
- Bonifaz, Christian, dé dles crusc

Assënza - Palsacrusc, Sofia

- Jan Nepomuk
- Walter, Pasquale
- Jan I.
- Teofilo
- Bernardin
- Hermann Josef

PASCA DE MÀ (Pentecoste), Renate, Iulia

- de Pasca de mà
- Dagmar, Ester
- Beda Vener., Gregöre, Maria M. de Pazzi
- Filippo Neri
- Agostin d. Canterbury
- German, Wilhelm

SS. TRINITÉ

- Ioanna d'Arc, Ferdinand
- Metilde

Mà

Che él pa che ne se cunforta nia al mëis de mà. Gragn y picí ó se tò da dì, che l'mëis de mà é l'plü mëis de düc i mëisc dl'ann.

“Avete ragione io”, dijòl laota n té muradù da caitejò, che gnô sö da nos vign'ann, can che al é la pröma edema de mà y s'un jô indô incér segra de düc ia. A segra d’La Pli stôl dagnora ñiamó y spo ne l’udôn pa plü.

Mo dla minunga, che l'mëis de mà é l'plü bel mëis dl'ann, chël sunsi inè iö, scebëgn che datrai uressun inè baraté cun n n'ater mëis.

Chisc ultimi agn mëssun dì, che l'mëis de mà é ste scialdi frëit y ñiamó n iade frëit, tan che jënt plü vedla disc, che l'monn n'é nia plü sciöche plü dadî.

Chël é inè vëi, che les aisciödes di ultimi agn n'à plü valü nia. Tres frëit, da vënt y ñiamó n iade frëit.

Cun döt chësc él mefo impò n bel mëis l'mà. La natöra é plëna de ciüf. An vëiga chi prà bì ghëi da ciüf de salata de pré y laprò tan d'atri ciüf de vigni curù, dal violet al bröm dal côce al blanch, döta la paleta di curùsc mefo. Degun depenjadù ne sà de n'un fa tan tröc y tan de bì.

De mà él spo i dis che crësc dassënn. Dales ot da sëra dàl ñiamó sorëdl te tröc postè y can ch'al vëgn ambria, vëigun i rehli che vëgn ite te chi prà a se gode dl'erba frësca, che crësc sëgn in gran abundanza.

La nëi s'un tira inè zruch da n dé a l'ater y an vëiga bele döt sprinz sö pur les munts. Jö de chi crëp sbunfa les ultimes luines, che an les alda ñina jö tla val buràn y an disc: “Can che al va jö les luvines, se müda l'tëmp; al vëgn la plöia. La plöia é pa tan dërta sëgn de mà. An disc pö “De mà mai plöia assà”. De mà dess vigni raïsc ciafé na condl d'ega.

De mà él döt che mëss crësce, vigni raïsc adora purchël ega assà pur ester buna da deleghé les sostanzes dla tera che ara adora pur gni grana. Amez mà él spo inè i “Sanç freiç”, o pur tudësch dijun plü bel “die Eismänner”. Ai à inom Pancraz (12.5.), Servaz (13.5.), Bonifaz (14.5.) y inultima ñiamó la frëida Sofia (15.5.).

An i disc insciö ñiudi che incér mez mà ia vëgnel gonót ñiamó n dër frëit, datrai ñinamai la nëi.

Spo él sanbëgn da recordé öna dles cosses plü impurtantes tl mëis de mà. Al é l'mëis dediché a S. Maria, ala uma dl cil y ala uma di cristiagn. Feter te dötes les dlijies de nüsc païsc vëgnel fat sö lalté de mà. Al vëgn metü söl gran alté o sön val' pice alté la statua de s. Maria y incëria n gröm de bì ciüf, che dess significhé nostes oraziuns a s. Maria y nostes bunes operes, ch'i orun i prejënté, che ara les porti spo sö dan l'trono de Dì y les mëti tles mans de so divin Fi.

Tröpes capeles te nostes vijianzæs é inè dedicades a s. Maria

y inèe ailò vëgnel infurnì l'alté de mà.

Spo él jënt che s'abina da sëra, te val'posta' vigni sëra o scenó altamo un o dui iadi al'edema, a dì la corona y a fa insciö la devoziun de mà. Cinamai te val'ciases vëgnel infurnì val'statua de s. Maria y al vëgn dit plü gonót - te tröpes families, pur furtüna, inèe vigni sëra - la corona.

De mà vân inèe deplü pur Sanè te de té Santuars de s. Maria, sciöche a La Pli de Marou, Aufkirchen dlungia Toblach, Trens, Weißenstein, Madonna della Corona, o inèe plü injö, o scenó forapert a Absam dlungia Dala, o a Maria Luggau jön Carëntia.

Can che an jô a Weißenstein, spo jòn pa a pè da Leifers sö, bindebò cater ores y al n'é pa de chi che urô pa ciámó fa penitëenza laprò y se metô na te picia pera o n'arbëia t'en cialzà o portâ na pera plü o manco grana cina sö sot la dlijia da Weißenstein. Purchël vëigun corassö sot chi prà da Weißenstein dui de té gran gröms de peres.

Datrai suzedôra pa bëgn, che valgûgn cuiô sö val'pera ailò dlungia y la sciurâ pro l'gran gröm.

Ai cunta, che dui ëi é n iade jüs a se cunfessé jö a Leifers denant co mëte man l'trù ert dl Calvario pur ji sö a Weißenstein. Un à ciafé pur penitëenza da mëte n'arbëia t'en cialzà y l'ater incé. Insciö piái mefo ia. L'tru cina sö Weißenstein é lunch, zirca trëi ores y mesa.

Dô n n'ora y mesa, denant co

ruvé sö a Holbweg, jô l'pröm döt zot. L'ater jô bel rudunt, sciöche nia ne falass. Ai storjô pro ailò t'ustaria a palsé impü y se bëire val'de cialt.

Spo jói pa bëgn inant, l'pröm döt zot y l'ater bel rudunt. Forza de tantes ési impò ruvà sö Weißenstein. Ai jô te dlijia y chël che jô zot se sëntâ mà atira ite te na proca y se despiâ chël cialzà, olà ch'al à chë arbëia, che l'à tan tichiné.

Do che ai è trami dui stà n pez ailò a perié, laciâi la dlijia y jô ia t'ustaria a mangé val de cialt.

Chël zot jô tres ciámó scialdi zot. Al n'à nia plü l'arbëia tl cialzà, mo na dërtä plaia, ch'ara ti à fat.

Ai se sëntâ jö pro na mësa y spo jôra cuntada y damanada.

Chël zot damanâ: "Scé mo, tö n'as nia bria da ji zot, tö. Ne t'âra nia fat mé a te l'arbëia, o ne t'l'âste nia metüda tl cialzà? A me m'âra pa fat n té mé, ch'i sun ciámó döt zot."

L'ater: "A me ne m'âra pa nët nia fat mé l'arbëia tl cialzà. Sâste, iö m'à lascé cöje l'arbëia t'ega lajö a Leifers."

Chi che la cunta, é ciámó in vita.

N n'ater iade, al è incér mez mà ia, él na uma che jö da Framacia sö. Cun vëra él inèe so möt da 10 a 11 agn. Ai jô sö da S. Maria da La Pli.

Defata ch'ai è pià sëpért, disc la uma al möt: "Sëgn dijunse pa la corona da ji chilò sö. Iö diji dant y to dijes dô."

L'möt ciügnâ bëgn de scé dër

cun la ria löna. Impröma ji söpert y spo čiamó di Paternostri. Chëra ne i jó mine no cis. Mo al ne jovâ döt nia. La uma metô man y l'möt mëssâ dì dô.

N pez alalungia jôra bëgn, mo spo gnô la usc dl möt tres plü fiaca, tres plü debla, èina che an ne l'aldî nët nia plü. Sanbëgn ch'an aldí spo la uma, che dijô: "Ah sciacoroto, t'àste pordü la lëinga? Sëgn dì mâ, ch'an t'aldi. Spo jôra bëgn indô apresciapüch.

Bele da pié ia splijinâl na frizia, mo bëgn mâ dër püch, mo sëgn âl metü man da plovëi de plü y an n'aldî indô nia plü l'möt.

La uma l'amonî indô y dijô: "Ah, craut maradët, dì mol!"

L'möt respognô: "Al plöi tla boëcia."

La uma: "Spo mësse mefo stlü la boëcia."

L'möt: "Spo ne pòi nia plü dì Paternostri."

Insciö éra stada y sciöche ora é jüda inant, ne sàn nia.

A mez mà él spo l'Assënza (Palsacrusc) y chi dis denant él i dis dles crusc, olà che al é čiamó la usanza childò te nüsc païsc da ji cun crusc, da fa les prozesciuns dles rogaziuns. Plü dadî les fajôn plü lunges co aldédaincö. Iö sà mefo che chi da La Pli va čiamó a Sares y chi da S. Martin va a La Pli de Marou (zirca 6 ores de iade). Al é chësta tan na bela usanza, ch'al ne dess nia ti tomé ite a valgügn da les tó jó.

Al é vëi, ch'an mëss ji tröp sön strada y an vëgn tan desturbâ dai

auti, che passa vign'ann de plü. Magari jisséra da tó de té trus, olà che al ne passa degügn auti o manco auti. Sanbëgn che chësc ne va nia indlunch. Purchèl aldissel, che chi dai auti s'astilass y se comportass cun plü cherianza, can che ai mëss passé dlungia na prozesciun ia.

Y chilò mëssunse dì, che la maiù pert di furesti à cotan plü cherianza, co tan tröc de nos ladins, ch'i minun pa de ester tan bugn. An à podü osservé, che valgügn de nosta jënt n'à degun respet a na prozesciun. Ai passa dlungia ia cun na flötena y na vera, ch'al é da spriguré. Al vëgn immënt sciöche ai fajess čiamó aposto o pur bravé da savëi da ji cun l'auto. Mo in realté mëssun dì, che chë jënt ne cunësc nia les regules da ji cun l'auto, ch'an mëss impröma de döt respeté chi che va a pè, spo čiamó plü respeté chi che prëia, spo dessun savëi, ch'al é gran prigo de fa mé a jënt, sce an ne se tëgn nia ales normes dla strada.

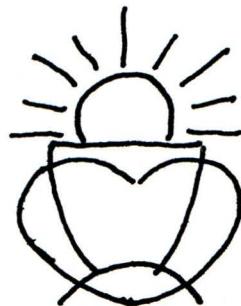
Sc'an incunta na prozesciun, spo dessun ji plü plan, lascé aldì l'motor l'manco possibl, o inçè ste chiè cun l'auto. An ne jöma cis tröp no! Sc'an ó ji dant a na prozesciun, spo dessun ji bel plan y mâ sc'an é cënt pur cënt sigüsc, ch'al ne vëgn nia val'decuntra.

Chësc él bele les normes che disc, tan deplü la cherianza umana y la cherianza critiana.

Inçè sön strada mostra un, sc'al é n dër cristian o no!

L'ultima gran festa dl mëis de
mà é Pasca de mà. Tan tröp de bel
se dà mà tla natöra y ince pur
nosc spirit y nosta anima. I
dessun ester da tan da cunësce ite
y recunësce döt chësc, spo àl na
valüta pur la vita.

Jügn

Jügn

1 Mercui	Iustin
2 Jöbia	Marcellino y Pire
3 Vëindres	1. dl mëis, Carlo Lwanga y soz.
4 Sabeda	1. dl mëis, Werner
5 Domënia	Les Antlès, Bonifaz
6 Lönesc	Norbert, Bertrand
7 Mertesc	Robert
8 Mercui	Helga, Medardo
9 Jöbia	Efrem d. Siria
10 Vëindres	SS. Cör de Gejù, Heinrich da Balsan
11 Sabeda	S. Cör de Maria, Barhaba apost
12 Domënia	dl SS. CÖR DE GEJÙ, Leo III.
13 Lönesc	Antone da Padua, patrono da Piculin
14 Mertesc	Meinrad
15 Mercui	S. Vî, Lothar, gebhard, Bernhard
16 Jöbia	Benno, Gherino
17 Vëindres	Rainer
18 Sabeda	Felizio
19 Domënia	12. dl'ann lit., Romuald
20 Lönesc	Adalbert
21 Mertesc	Luije Gonzaga
22 Mercui	Paulin, John Fisher, Thomas Morus
23 Jöbia	Edelraud
24 Vëindres	S. Jan Bat., patrono dla dlisia da s. Martin
25 Sabeda	Dorotea
26 Domënia	13. dl'ann lit., Vigile, patrono d'Al Plan y Colfosch
27 Lönesc	Hemma d. Gurk, Zirillo, S. Cör de Maria
28 Mertesc	Ireneo
29 Mercui	S. Pire y S. Paul apost.
30 Jöbia	Otto, i pröms martiri de Roma

(C)

(M)

(D)

(E)

Jügn

Cun de gran vari va l'ann inant y i mëssun çiaré y se spazé pur ester bugn da i ji dô. Dô l'calénder unse tres çiamó aisciöda, mo tla natöra suzédera, che jügn porta l'isté no impormó ai 21 dl mëis, mo bele col pröm dl mëis.

A tröc i vëgnel immënt, che l'monn àis fat na curëta o se sides rosedé sön na pert. An disc, che l'tëmp n'é nia plü sciöche plü dadî. L'aisciöda ne se lascia nia plü sintì. Al é mefo tres scialdi frëit, döt merz, döt aurì y döt mà y spo vëgnel t'en iade l'isté. Plü dadî, dijun, êl pa de té beles aisciödes, ch'an pudô bele adora mëte man d'aré te chi ciamp, trà tera, spane coltöra y fa d'atri laurs.

Laota metôn inè tröp pavé, deplü co aldédaincö, mo al ê la usanza y la crëta, che an messâ l'mête in Vëindres Sanç. Aldédaincö ne se tëgnun pa propri plü dër a chësc regolamënt y al ne vëgn pa gnanca plü dër metü pavé - al costa de manco da cumpré! Aldédaincö la pënsun inscio!

De té regules da senté val'o da sumené val' vëgnel pa bëgn inè osservé aldédaincö. Da somené val'o da senté val'ol ester l'tëmp che la löna va jöpert, zënza resta la somenza soraia. La löna à çiamó aldédaincö cotan de val'da dì, no mà pro la jënt, mo inè pro les piante. Plü dadî ên dër dependënc dales regules dl tëmp, ciudì che an viô da ëi che al

chersciò chilò incërch. Aldédaincö ciafun da cumpré döt ëi ch'an ó y ëi ch'an adora, laprò n'él nia plü tan de jënt che laora çiamó ala campagna o che ó lauré la campagna, scioldi àn y spo se l'cumprun. Mo che an ciafes pa val'de miù da cumpré, co ëi che al crësc chilò da nos, chël dubitunse düc canç.

Çiarede mâ impü, ëi bugn dënz che nüsc vedli da zacan â! Cun 80 agn y deplü mangiâi çiamó pan sëch. Aldédaincö n'él bele de chi de 10-12 agn o inè plü de jogn, che adora dënz de fabrich.

Can che an â trat fora l'funz vedl de dlijia da S. Martin l'ann 1966, spo gnôl a lôm la curtina vedla, che ê gnüda stopada ite, can che ai â fat la dlijia plü grana. Al gnô inè a lôm i morç da dan 3 - 4 cënt agn, che ê gnüs sopolis ailò. Ai ê bel metüs sö a lignora y ëi che ê da amiré, ê che oramai düc à çiamó düc sù dënz. Chël ê zënzáter n sëgn, che ai â na spëisa plü sana co aldédaincö, olà che n gran prozënt à bele dënz falc cun 20 agn.

Y sëgn mëssunse bëgn indô ji zruch al mëis de jügn y döt so bel y bun.

Tl mëis de jügn se n'é la nëi trata zruch çina sönsom les muntes y amez jügn, can che ara vëgn da ji in Jeonn, spo pôn bele passé zënza pesté tla nëi, mo no dagno-ra. Incërtant Ántone (13.6) al plü gonôt fat jö la nëi çina jö dal bosch. An se tém inè dales brojes

da s. Antone y cínamai da chéres da San Jènn (24.6).

Ségn de jügn n'él nia plü la gran flu fora pur chi prà, mo l'erba crèsc dassënn. Un dijò n iade: "An l'alda propi crèsce".

Al vègn inè dit: "Te chinesc dis erba assà y te na nöt nèi assà."

Mo ségn de jügn mètel indere man da gni ciüf y da flurì sö pur nüsc bosc y sö pur nostes beles munts. Al é veramenter na ligrëza da udèi palac bì cöci da ciüf dl tonn y al é inè ciamó témplex, olà ch'an vèiga chi bì ciuf, che à la forma de n cialzà y an i disc purchël cialzà dl cuch.

De jügn rüvel adalerch dötes les sorts de vidunderes, inè chéres granes, che jora cun n dèr sciusciüre incér ciampanin ia. An i disc inè purchël vidunderes de ciampanin. Al é chèstes les ultimes vidunderes che rüva d'isté te nüsc païsc y les prômes che s'un va indò. Amez agost se n'ères bele les vidunderes de viampanin.

De jügn él bele inè val'faméis che fesc l'poch pur jì sön munt a vardé, impröma söles munts plü basses y spo ai ultimi dl méis, sce l'tëmp é bun, inè söles munts plü altes. Sö pur Senes, Fodara vedla y Fanes vàn pa bëgn impormó les prômes edemes de iuli.

L'ji a munt é dagnora n avenimènt d'importanza. An se damaña: "Co sarà mo in chèsc ann l'tëmp sön munt? Él tröpa erba? Saràl mo süt o massa mol y frëit? An à pa bëgn dagnora fistidi, an se tëm da tonn y trani, dala nèi y dal

freit y tles munts, olà ch'al é pücia ega, se temun dala sëcia. Ci fesc pa i tiers zënza ega!

Purchël èl plü dadí gnü sö la bela usanza de lascé benedì les munts. Tan inant che chèsc vègn ciamó fat aldédaincö, chël ne sài nia. A S. Martin sài mefo, ch'al vègn inè benedì les munts, can che al vègn benedì les campagnes. L'bel gran cianté di vicì, che an aldì de mà, n'albun de jügn nia plü tan. Al à lascé dò. Gnanca i rehli ne vègn plü tan ite te chi prà da ciasa; ai ciafa inè te bosch de buna erba.

De jügn, incér San Jan, odunse inè bele i paurs che mèt man da sié, spezialmènt da Longega fora y da Piculin ia. Sce l'tëmp é bel, spo n'ésun pa plü bugn da se tignì. Al é inè ste agn, che valgùgn à bele ruvè da sié pur San Pire. De chi agn tan adora n'él pa bëgn püç.

An fesc l'esperienza, che l'tëmp mèt impormó man da se sistemé dò San Jan fora. Denant é l'tëmp gonót dèr variabel. Al tonn y traniëia, al plöi y dà sorëdl, dòt cant t'un n dé y chël n'é mefo nia ciamó cis l'dér tëmp pur fa fëgn.

Dèr cuntènè n'esun mefo nia cision!. Sc'al é tröpa erba, spo bau-diëiu y disc: "Chësta óta àn pa bëgn indò da sgobé cun n té gröm de fegn. An ne l'à gnanca dèr lerch te majun."

Sc'al é püch fëgn, i aldun indò lamentàn: "Au, tan püch fëgn! Co fejun pa da inverné fora. Al sarà indò l'cuch te majun y i tiers

podaràn scinché ia da d'aisciöda."

Mo vire virun pu mâ impò y an n'à nia lere aldì, che zacai foss morè da fan childò incérch.

Či él pa spo ćiamó da dì sëgn de jügn? Aah, sëgn me recordi! Sëgn de jügn él indô l'tëmp da rodé incérch cun i auti y sanbëgn ince cun i motors. Na o'ta ch'al vëgn da sëra y ćiamó deplü l'veindres sëza y la sabeda sëra, spo àlbum chi motors graciàn incérch fora pur vigni strada, fora pur vigni trù y sëmena y ćinamai fora pur chi prà y bosc y sö pur munt cun n dër sciüsciüre y n dër tof, ch'al é ćinamai les ćiases che tremora y i

tiers de bosch che sciampa döt sprigurà. Činamai sö alalt sön munt s'intopi y bësa incérch sciöche de té danà. Ailò mëssun veramënter dì, che al é na profanazium dla bela natöra.

A chi che fesc insciö mëssun veramënter dì, che ai n'à degun respet no a jënt, no ala natöra che Chëlbedî s'à dé pur cultivé y adoré bëgn y no pur desdrüje.

Recordesse, che la natöra instëssa se vindichëia n dé o l'ater. De chisc ejëmpli podunse udëi vign'ann deplü. Respetede la natöra y ara se darà či ch'i adorëis pur osta vita.

Iuli-messé

1 Vëindres	1. dl mëis, Regina	
2 Sabeda	1. dl mëis, Vijitaziuns de s. Maira	
3 Domënia	14. dl'ann lit., Tomësc apost	©
4 Lönesc	Ulrich, Elisabeta, Berta	
5 Mertesc	Antone M. Zacaria, Letizia	
6 Mercui	Maria Goretti	
7 Jöbia	Willibald	
8 Vëindres	Kilian y soz., Adolf	
9 Sabeda	Veronica	
10 Domënia	15. dl'ann lit., Erich	
11 Lönesc	Benedetto, Olga	
12 Mertesc	Felix	
13 Mercui	Heinrich II., Cunigunda	©
14 Jöbia	Camillo, Ulrich	
15 Vëindres	Bonaventura	
16 Sabeda	S. Maria d. munt dl Carmelo, Carmen	
17 Domënia	16. dl'ann lit.	
18 Lönesc	Arnold	
19 Mertesc	Bernold	
20 Mercui	Margareta	
21 Jöbia	Laurënz da Brindisi	
22 Vëindres	Maria Madalena, Verena	©
23 Sabeda	Brighta de Schweden	
24 Domënia	17. dl'ann lit.	
25 Lönesc	Iaco apost., patrono dla dlisia de Badia	
26 Mertesc	Iachin y Anna	
27 Mercui	Bertold	
28 Jöbia	Beato, Benno	
29 Vëindres	Marta, Ladislau	
30 Sabeda	Pire Crisologo	©
31 Domënia	18. dl'ann lit., Nazio de Loyola	

Iuli-messé

Al é lauranç, che disc l'lönesc danmisdé: "Al n'ó gni sabeda". Deperpo mëssun dì, che l'tëmp s'un va pan tan debota inmalora, che an n'é gonót nia bugn da i ji dô. Cun l'méis de iuli junse bele tl secundo mez ann y deperpo mëssunse dì, che l'pröm mez ann é jü tan debota, ch'i n'en apëna plü bugn da i salté dô. Al é interessant, che l'tëmp ti va massa plan ai jogn y can che an é impü ite pur i agn, spo vál massa snel. N té dé, na té edema, n té ann é mâ n sofl... insciö vëgnel inmënt.

L'méis de iuli é dô l'calënder l'dér mëis dl'isté, olà che al vëgn l'dér cialt, olà che l'soredl scialda ite tan l'monn, che al é ñinamai tröp cialt de nöt y tröc n'é nia cis bugn da durmì pur l'cialt. Mo les nöts é pa bëgn tan cörtés, ch'al n'é nia döt de trat ia, sc'an mëss ste muntri na nöt o l'atra. Dô les nü ia él ñiamó dé da sëra y incér les cater da doman vëgnel bele l'alba.

Iuli é spo l'méis dl gran laur. La maiù pert di paurs mët man pur dessënn da sié ite l'fëgn. An ne vëiga nia plü cis i prà da flus. L'erba é madüda y ara alda da gni siada. La bela flu vëigun sëgn de iuli sö pur munt. La nëi s'é retrata ñina sönsom les munts. Val'lüvinnes vëigun pa bëgn ñiamó, mo zënza mëssun dì, ch'al é gnü vërt ince sö dô chi crëp plü alalt. Dlunch olà che al é n pü de tera, vëgnel fora erba y ciüf y chi ciüf sö alalt é plü bì co chi cajö. Ai é

plü pici, mo so curù é plü sterch, plü tlér y plü nët. Sö alalt éle l'sorëdl che intënj i curusc plü bì co jö ales basses.

Ti prà da ciasa él sëgn n laur mat. Da doman adora àldun bele les mascinns da sié fora pur chi plans o ince fora pur chi rogns, o an vëiga ñiamó siàn cun la falc, olà che an ne pô nia pro cun la mascin, olà che l'paur n'â nia l'möt da se cumpré na nascinn da sié.

Ince l'tëmp s'é impü stabilisé. Al n'é nia plü tan da lönes sciöche de jügn o de mà. Sanbëgn ch'al n'é pa nia vign'ann insciö. Datrai é pa la pröma edema de iuli ñiamó plü da corëtes co de jügn y spo él pa bëgn rî da se fa ite impü de bun fëgn. An disc spo che l'tëmp é l'majer fant o scenó dijun ince che l'tëmp sceca.

Mo i à spezialmënter ince osservé l'ultimo ann, sciöche ara jö pro. I à fat n pü de iade te d'atres vals chilò te nostra provinzia y ince ia delà dal cunfin y i à podü osservé, ci desfarënzia ch'al é nanter jënt y jënt... gnanca da dì ne!

Paurs de d'atres valades, olà che al plöi ñiamó plü ion co chilò de nostra val, siâ ince da bur tëmp y l'erba gnô atira metüda sön stifleri. Spo éra al sigü y l'fëgn gnô miù y i paurs pudô spo se l'tó can che al é bun sëch y ch'ai â dlaurela.

Savéis ci ch'i à osservé che i ladins de nostra valada fesc y no mâ i ladins de nostra valada mo

čiamó deplü i ladins de d'atres valades. Can che l'tëmp n'è nia sciöche ai uress avisa, spo rodi mefo da na betula a l'atra mec dis y dis alalungia dlun brunturàn y lamentàn pursura l'tëmp. La conseguëza è, che ai ciafa de stlet fëgn, can ch'ai l'ciafa y l'brunturé n'à degüna fin. Sc'ai fajess dô ai atri, fossera döt atramënter. Vëi élé, inè sc'an n'ò nia l'crëi!

De iuli é la bela gran flu sön chi prà da munt. Ci bel ch'al é da rodé fora pur chi prà tan plëgns de ciüf y de flùs de vigni curù y de vigni grandëza y sc'i cunscidrun, spo podunse di, ch'al é feter döt ciüf y erbes de medejina. Purchël é l'erba de munt dan te medejina y de sostanza. Y spo ci bun tof che al te vëgn adincuntra da rodé sö pur chi prà da munt, ater co da rodé fora pur les cuntrades dles cités.

Sanbëgn é la flu cënt iadi plü bela te chi prà, olà ch'al vëgn sié. An i cunësc avisa nanter fora. Chi prà nia sià é plëgns de lëscia, de lisöra y d'erba ajia, che fesc sofié la buna erba y fesc ste fora les beles flus y i bì ciüf. De chësc se n'intënn činamai i mituns da scora: chël ài inè podü osservé.

De iuli mëtel spo inè man l'gran laur pur chi dai furesti. Vigni edema n'en vëgnel deplü. Impröma plülere jënt plü vedla, spo inè la jënt jona, can che les scores se rüva. Spo vëgnel pa indô n movimënt söles strades y söles plazes, spezialmënt söla sëra y da doman. An i cunësc pa bëgn

scialdi a diversces cosses, da olà ch'ai vëgn adalerch.

Sëgn dessun inè nos dér mëte averda sön strada cun nüsc auti y motors, spezialmënter de nöt. Mo sön strada dessun vigni dé y vigni nöt dl'ann mostré cherianza y cristianesimo. La maiù pert dles gaujes de tan de desgrazies söla strada é mefo la massa gran prescia y l'alcohol. Na pert mina činamai de fa i capazi sön strada. Al n'è nia da ester capazi, mo da mostré che an cunësc y ô mantignì les regoles da ji cun l'auto o cun l'motor.

Al vëgn dit, che i tudësc perd l'ciurvel, sc'an i dà n stlop tles mans. A me me sàl, che tan tröc ladins perd inè l'ciurvel, sc'an i mët rodes sot l'c!"

Al vëgn tres racomané dal autorité, dala polizia, dal radio y dala televijiun de se tigni ai regolamënc dla strada, mo al vëgn inmënt, ch'al é bëgn dér püch che jô. An vëiga spo tan de caji de desgrazies söla strada, mo i ne sun nia madüs da imparé pur nosta vita y la vita di atri.

Sc'i punsassun impü, tan de iadi ch'i mëtun al prigo nosta vita y l' vita de d'atri cun nosta malcherianza sön strada.

Iö uress dì inscio: "Dime co che t'astiles sön strada y sön plaza cun la auto o to motor y iö te dijarà chi che t'es!"

Mo sëgn junse indô zruch al laur da paür sëgn de iuli. In chësc cajo me vëgnel inmënt n problem. Tan tröc ti à la invidia ai paurs,

ch'ai à tan bel. Mo spo me damani, purciudì él pa spo tan tröc de nosta jënt che n'ô nia lauré da paur? Sc'ai à insciö bel! Sc'i savessun altamo datrai, ci ch'i se dijun!

Tan gonót vëgnel brunturé pursura i paurs. Scé mo, de ci viunse pa nos? Ne viunse nia nos düè canè mâ dal laur dl paur? O essun ligrëza da mangé torchi y papier?

A punsé dërt, mëssunse dì, che dötes les categories de jënt é dependëntes öna da l'atra, aldédaincö ciámó deplü co zacan. Cristianamënter dërt fossel mefo, sc'i savessun da se respeté un y l'ater y ince da respeté la profesiun y vocaziun dl'un y dl'ater.

Val'che dà dër da punsé é aldédaincö, che tan de prà da ciasa ne vëgn nia plü sià y spo vái inmalora y ne porta plü degun früt. Ne scissera nia de lascé sié chi prà altamo a d'atri, a chi che

oress i sié? Ince debann! Purciudì che sce n pré vëgn sié, él mâ de ütl pur l'pré instëss y pur i atri.

Plü da la lòade él ciámó, sc'an va ite y jó pur i fodomi o ia pur Ampëz. Ailò scé èl da pité! I crëi che al sides ince de dann pur l'turism. N païsc che ne vëgn nia cultivé, vëgn desfiguré y n païsc desfiguré n'é dessigü nia n'atraziun pur i furesti.

Chëbeldi lascia crësce súa grazia in gran abundanza y nos n'orun nia la cöie sö, mo can che ara vëgn da sfruté i atri, spo sunse arjignà da damané contribuè a man ciampa y a man dërta. Al é chësta na mentalité nia dërta y sc'i jun te d'atri païsc, n'odunse nia na té traidit y ignoranza.

Mo sëgn mëssi bëgn lascé da brunturé, al é pö tan bel sëgn d'isté. Ciaréi mâ ales vidunderes, sciöche ares jora cun na dërta flöténa tl'aria... mo vëi él impò!

Agost

Agost

1 Lönesc	Alfonjo M. Liguori
2 Mertesc	Eusebio
3 Mercui	Lidia
4 Jöbia	Jan M. Vianney
5 Vëindres	1. dl mëis, dedi. dlijia S. Maria Maggiore, Oswald
6 Sabeda	1. dl mëis, Trasfiguraziun dl Signur
7 Domënia	19. dl'ann lit., Sisto, Caietan
8 Lönesc	Domenico
9 Mertesc	Edith
10 Mercui	Laurenz
11 Jöbia	Clara d'Assisi, Susanna
12 Vëindres	Radegund
13 Sabeda	Ciascian, patrono da S. Ciascian
14 Domënia	20. dl'ann lit.
15 Lönesc	S. Maria dal Ciüf, Assunziun de S. Maria al Cil, de prezet
16 Mertesc	Stefo d'Ungarn
17 Mercui	Iazinto
18 Jöbia	Elena, Claudia
19 Vëindres	Jan Eudes
20 Sabeda	Bernhard, Ronoald
21 Domënia	21. dl'ann lit. Pio X
22 Lönesc	S. Maria Regina
23 Mertesc	Rosa da Lima
24 Mercui	Berto apost., Isolde
25 Jöbia	Senese, patrono da La Val, Ludwig, Ujöp d. Calas.
26 Vëindres	Gregöre
27 Sabeda	Monica
28 Domënia	22. dl'ann lit., Agostin
29 Lönesc	Martirio de S. Jan Bat., Sabina
30 Mertesc	Amadeo
31 Mercui	Paulin, Raimund

Agost

Insciö passel l'ann: n mëis indô l'ater, un n mëis plü debota co l'ater. L'artichel dl mëis de iuli à scialdi brunturé. Al é pa incè ste l'temp aladô l'ann passé. Na té picia edema àn impò impü sintì l'çialt... ah... spo n'âste pa plü rî!! Spo él mefo tres ste plöia, frëit y plöia. Cun n té temp n'él pa de morvëia sc'an ciafa la ria löna. Mo impò ne dessun mai brunturé sura l'temp. L'temp é bun. Guai sce nos pudessun comané dl temp... aah, spo bëgn fossel pa n spavënt! Un l'uress bel pur rodé jö les munts y fa de bugn fëgn, l'ater l'uress da plöia pur bagné so urt o so ciampopré, l'ater l'uress burt pur tichiné so vijin y insciö inant. Zënza lascé dô pudessun avëi l'ambrebla tla man.

Insciö él un che comana dl temp y ara va pô bun. Al à pa bëgn rajun Chëlbelid de mostré datrai la frascia ala jënt de chësc monn dôt desturbé.

Plü dadî dijôn che incér la Porziuncula é l'temp l'plü rî. Chësta esperiënza àn fat. Dô l'gran çialt dl mëis de iuli, ô l'agost lascé fora ciamicó so mat. Al mëna temporai, tempes y incè regossies. Mo l'gran çialt à lascé dô. Sc'al gnô de iuli na dërta plöia, spo gnôl dedô l'medemo çialt, mo sc'al plöi d'agost n iade sciöche al toca, spo vëgn l'aria atira plü frësca y spezialmënter é les nöts sëgn d'agost cotan plü frësches co de iuli. Ara é mefo insciö, che

l'ann va indô jöpert, cuntra la ria sajun.

An dijô plü dadî: "Ci che l'iuli ne cösc nia, n'é l'agost nia bun d'apraté."

Jö ales basses n'él sëgn d'agost nia plü chë gran bela flu. Ci che l'artigöi lascia mefo ciamicó fluri. I ciamp mët man da mudé curù dassënn, la siara, l'orde y l'furmënt. I me recordi ciamicó bun, che an sojorâ bele la siara da S. Iaco y ciina mez agost éra pa bëgn feter indlunch sojorada, spo metôn man cun l'orde y inultima cun l'furmënt.

Aldédaincö n'àn pa plü rî cun la blaa chilò incérch. Siara vëgnel mä plü metü dër pücia, orde ciamicó val'püci ciamp pur i tiers y furmënt ciamicó de manco. An n'à nia plü dër la jënt pur lauré i ciamp y spo ciafun la farina scialdi a bun prisc, tan che al ne paia nia plü fora cis da mëte blaa, che n'è gnanca dagnora dër sigüda de gni. Pan, püces de siara da paur mangiassun pa bëgn dër ion, incè sce ares é sèces, mo al n'en n'è nia plü cis. Chi püci ciamp de blaa che vëgn laurà, n'é nia plü sigüsc da vici, dai merli y dai spóc.

Spo vëgnel incè aré cotan plü tert aldédaincö y insciö pôn incè sojoré plü tert.

La ciasia de mi pere é a zirca 1580 m d'altëza y l'pere dijô dagnora, che an dô aré la siara da segra d'Al Plan. Da segra d'Al Plan dessun udëi la siara da n ciantun a l'ater dl ciamp."

De tê regules savoi plü dadî,

ciudi che ai les adorâ. Sëgn é mefo döt atramënter! Fa ne pòn nia!

Chilò da nos pòn veramënter dì, che i bì ciüf ne n'é impormó nia da udëi, can che al vöga la gran nëi sö pur munt y ne s'un va nia plü. Zënsa él feter dagnora ciüf da udëi sö pur munt. Ai é plü pici, mo plü da de bì curusc y dal curù plü sterch.

D'agost vögun ciamó sö alalt na sort de ciüf dl tonn, che an i disc pur tudësch, "Almrausch". Ai à les fëies y i ciüf porùsc y nia inscio lizi sciöche i ciüf dl tonn jö ales basses. L'tee de munt é scialdi bele desflurì d'agost, mo sö pur les rôes él da udëi, sciöche de té sorëdli, l'pavé de munt cun sües beles flus gheles, ch'an vöiga bele dalunc. Inant vögun spo nanter les peres y tles rôes de té pices ciampeneles börnes y al n'é pa cipli adöm, sciöche ai foss gnüs somenà. Ciamó inant él spo tles rôes la maiù pert y scialdi asco-gnüs de té bì ciüf bröms-violeç, dër basc, ince a cipli adöm y cun raïsc dër lunges ite tl saurun.

La maiù pert di ciüf de munt à raïsc dër sot. Ai les adora pur tignì fora l'invèr lunch y spo pur se chirì les sostanzes da vire, che é sö pur munt feter dagnora dër sot tl terac.

Ciamó ai ultimi d'agost pòn udëi cina sö alalt sön munt chë picia anziana börna, che an vöiga jö ales basses d'aurì y de mà. Pur tudësch i dijun ince Schustern-ägel", purciudi ch'ai à la forma de broçes da cialzà. Laprò vögun

ince ciamó de bì plomac de té bì pici ciüf cöci, ch'an vöiga de jügn jö ti prà da munt, y ciamó tröc d'atri, sciöche la salata de pré, che crësc ince ciamó terd d'isté sö sura i duimile metri.

An mëss dì, che sö alalt él l'altonn che i dà la man a l'aisciöda. Dô l'calënder él altonn, mo dô i ciüf ciamó datrai l'aisciöda.

Sëgn d'agost él spo n laur mat cun i furesti. Vigni hotel, vigni pensiun, vigni ustaria y prësc vigni ciasa à les ciamenes plënes de furesti.

Tla planüda y tles cités él sëgn d'agost n cialt nia da tignì fora, lapró él d'agost dlunch tl monn les vacances pur pici y pur gragn. Purchël ciari mefo de gnì tles munts pur trà ite de bun'aria, rodé incërch, se romëte indô les forzes, se devertì y inscio inant.

Nosta jënt va bele de jügn y spo ince de iuli jö al mér. Ai disc ch'al fesc tan bun l'mér. Sc'al é vöi o no, chël ne sài nia. Gni vögni mefo zruch plü fosc, mo ch'ai side pa spo plü sagns ia pur l'ann, chël uressi bëgn dassënn dubité.

Plü sana é bëgn impò nosta aria de munt y nosta buna ega de funtana. Mo al é mefo n iade gran moda da jì al mér, y chi che ne va nia, vögnera pa prësc fora, che ne foss pa gnanca de dërta jënt. Iò la pënsi inscio. Os pudëis pa bëgn la punsé döt atramënter. Purchël sëis pa bëgn impò de dërta jënt.

D'agost vögun spo ince tan tröpa jënt sö pur nostes munts y ince sö pur nüsc crëp. Plü ion väi

me fo impò d'isté olà ch'al n'é nia de té impiançè, olà che les munts n'é nia tacades adöm cun fertraç y olà ch'al n'é nia de té pilastri cun sü petuns che desfigurëia bosc y munts. Al n'é de chi che n'ô nia crëi chësc, mo vëi élé impò! Vëi élé! I furesti instësc se l'disc tan de iadi ch'i urëis.

Chël é pa bëgn inèc da capì. I furesti é pu mâ jënt sciöche nos. Döt l'ann mëssi vire tla stleta aria y tl gran tof dla cité, spo n'él nia da s'un fa de moryëia, sc'ai ô n iade ester fora de chël sciüsciüre, fora de chë vera, fora dl petun y dl fér, y gode la bela natöra nia ajiada dal scich dl monn modern.

Inèc nos savun pa tan da fa i dër reclams y i dër placaç pur se trà i furesti y i podun udëi cun nüsc edli, che al é lassura les plü beles fotografies de ciases da paür vedles, de tablå da munt, de paurs che porta fëgn, che restla, che vëgn de munt coi tiers y inscio inant.

Sanbëgn che chères fotografies i fesc impresciun ai furesti y i plesc. Mo la conseguëenza foss purdërt spo, che nos ladins ne fossun nia tan falc y savessun inèc nos da respeté la natöra cun dötes söes belëzes, no mâ cun valch.

In chësta ocajion me vëgnel inmënt, ch'i mëss inèc dì val'dles mersces (Markierungen) dô i trus y dô les sëmenes de munt. An mëss zënz'ater dì, che les mersces di trus y dles sëmenes te nosta valada y te nostes munts é gene-

ralmënter fates bëgn; spezialmënter chères che vëgn fates dal AVS y inèc da nostes Aziendes turistiches. Chilò me vëgnel madér inmënt, ch'al n'é de chi che à spavënt dal curù cöce. Ai ne gnarà mine dales arenas dla Spagna o dl Portugal, olà che i manc vëgn döt maç, sc'ai vëiga n fazorel cöce.

Dapert vigni matada, mo öna na cossa él dërt sce vëgn dita. Sciöche i à podü lì invalgô, sunse gnu a savëi, che les mersces cöcenes y blançes é mersces internazionales, che gnô bele adorades dan da plü de cënt agn tl'America.

Ciudi pa chi curusc blanch y cöce? Dër saurì da capì. L'blanch é dër saurì da udëi d'isté, o can che al n'é nia la nëi y l'cöce é l'curù plü saurì da udëi sólo nëi.

L;bröm n'é d'invêr nia saurì da udëi y gnanca d'isté. L'vert é rî da udëi d'isté y inèc d'invêr. Sciöche merscia ól ester val'che an vëiga bele dalunc. Purchël blanch y cöce o cöce-blanch-cöce. Tl blanch våra spo bun da mëte l'numer dl tru o dla sëmena. Al é inèc dërt da oje les mersces aladô ch'al é la direzjuni che cundüsc al post, che ares ô mostré.

Mo ciámó uressi y mëssi dì in chësta ocajion. Al é dërt che nosta jënt l'sàis. Che che à fat mersces da Alfarëi d'Antermëia sö ciña sön Tunzené, chi fossil da scurié... no propi dër dassënn! Mo impò valgamia! Al é sciöche ai ess tut na granara, l'ess intënta ite te na condl de curù cöce y ti l'ess sciürada ados a chi lëgns, un indô

l'ater y ales peres che ai abinâ plü daimprò. No, inscio ne fejun nia les mersces! Val'de té podunse araté sciöche na profanaziun dla natöra.

Spo ciámó val'söles mersces di trus y dles sëmenes: L'curù bröm, o l'curù vërt o ghel, o l'curù cöce, mo mâ su, vëgn adoré pur mostré l'tru che alda da gni fat da marces lunges o da gares da salté.

Chilò àldel da laldé n iade na porsona che sà dër da fa mersces: al é l'maester Albert Daverda da Lungiarü.

Pur i furesti ne jô scialdi gonót degüna merscia. Che ai é mâ bugn da ji tan damat!

Mo i n'à nia ciámó ruvé cun chësc tema di turisç y di furesti che vëgn te nüsc païsc. Cun ligrëza mëssunse constaté, che'al n'é tres deplü che impara da cunësce nostes munts y nüsc crëp y ô ji a pè, no mâ tudësc, mo chisc ultimi agn inè taliagn. La maiù pert sà inè da respeté la bela flora dles munts. Ci mai suzedessel zënza cun nüsc bì ciüf de nostes munts, sc'al n'un foss inè mâ vignun, che s'un tules inè mâ un su. T'en n'edema ne fossil gnanca plü n ciüf su fora pur nostes munts. Pur tó n ejëmpl dl iade da Börz cina ia dala Schläuterhütte, olà che al n'en passa t'en dé de plü de mile. Co ciarass pa fora nüsc prà da munt! Al foss da pité.

Mo da pité, o plüdere da ciafé n dër sënn me savôl inè da messé udëi d'agost fora na schira de jënt jona sön chi bì prà da munt sot

Pütia, che sogâ al palé. Mo ci idea che de té jënt à da ji sö pur munt. Ji sön munt a sogé al palé. De tài dess mât s'un ste ales basses; ai n'é nia degni dles munts, gnanca pur idea ne! Vëi élé!

Y spo chi püri prà pestà jö da de té l...! L'fëgn de chi prà, impröma tan ciòrt, al costa tan co l'or, cina ch'al é te tablé a ciasa!.. spo vân a l'pesté jö a na té moda!

In chësc cajo aldissele che les guardies metüdes sö pur vardé la natöra, mostres plü scerieté, no mâ can che un de nos vëgn a ciasa cun na stinfa d'Edelweiß söl ciapel. Sanbëgn che nos ne podun gnanca rablé adöm döt cant. Chél n'é gnanca dërt, mo ai furesti dessun inè avëi l'coraje de i dì na parora!... Nia purmal... purchël ne s'unse mine l'sënn ne!

Sce mo, chësc mëis d'agost é gnü lunch! Al n'é ciámó nia ruvé.

Sëgn vëgnel pa impormó da baié di paurs, che à pa n té laur sö pur munt sëgn d'agost. Plü dadî, ciámó dan 50 agn, scé udôn pa n gröm de jënt sö pur munt d'agost, jënt da paür èl miné. Ai jô a sié i prà da munt y stô pa inè trëi o cater edemes sö pur munt. Döta la familia jò a munt, pur tudësch dijessun: Mit Kind und Kegel. Sö pur munt gnô lauré da na securité a l'atra, al gnô cianté sö pur chi ciò y tles ciasotes, al gnô fat damat y datrai inè massa damat, tan che al n'en gnô datrai deplü de munt jö co che al n'en jô sö! Vëi élé!

Aldédaincö éra bëgn döt atra-

mënter. Al é mâ plü püç paurs che va sö pur munt. Pro vigni pré da munt n'un vöigun mefo dui o trëi y sc'al n'é cater, spo él pa bëgn na rarité. Gonót n'él mâ plü un su, che se fesc düç i laurs.

Feter dlunch él sëgn inèc strades y inscio pô i paurs gni a ciasa da sëra y can che ai à ruvë de sié, ài datrai inèc l'fëgn a ciasa.

Al é mâ dërt che al ti é gnü fat plü de bì trus purmez ai prà da munt, zënza n'en gnissel pa bëgn mâ plü sié püç.

Incér Pütia, Armentara, Rit y Plan de Coronas vögni pa impò ciamò sià la maiù pert di prà da munt, mo can ch'i rodun sö pur Pralongià, Störes... ah spo stâra pa bëgn mal. An n'à nia plü dlaurela da sié i prà da munt... an davagna deplü cajö ti bars, ti hotels, tles ustaries, da lavé "piatti" y doces ez.

Al n'é inèc de chi che davagna deplü da ste a ne fa nia! Insciö éra mefo... y ci ón pa dì y fa? Al sarà bëgn dërt. Mo sciöche i arjignun ca la vita de nosta jënt pur i agn che à da gni, chël ne sàñ nia ciamó. Sc'i jun inant tres deplü mâ da consumé tla natöra y desdrüje la natöra, spo se mazårundse la sapa te nüsc pîsc.

Chël dessun se recordé: la natöra dess ji adöm cun la cultura y olà che al i vögn fat mé ala natöra, ailò se vindichëiera dër dassenn! De chësta virité podunse fa vigni ann de maiùs esperiënzes, che fesc mé a tan de jënt de valades intieres.

Al é ora, ch'i mëtunse man da daurì i edli, cina che al n'é massa tert. L'paur disc: "La vacia se lascia pa muje intant, spo pëtera fora".

An alda inèc dijòn: "Al ne paia nia plü fora da sié i prà da munt".

Chilò uressi damané: "Pàiel fora da lascé crësce ite i prà da munt cun so bun fëgn de medejina y de gran sostanza y tratan, sciöche an pô osservé, rodé da na betula a l'atra y consumé scioldi y vita? Pàiel fora chël? Pàiel fora da lascé crësce lëscia y lisöra te chi bì prà da munt y spo cumpré de gragn auti plëgns de stran y de stlet fëgn, plëgn de peres y de rozes y sorüces da lajö sö, y laprò sanbëgn mëssëi cumpré n gröm de liché y pannonia pur refa l'stlet pramì, da d'atri païsc? Pàiel fora chël? O él nosta fraidité che s'à tles ciafes... tan dì ch'ara va!

Te d'atri païsc cun les medemes condiziuns de vita pôn osservé döt val'd'ater. Nos ladins dessun n iade instësc ciaré dassën tl spidl, no dagnora brunturé di atri.

Sëgn mëssunse bëgn inèc lasce ji a na fin l'agost, zënza vögnel da müfa.

Na gran questiu foss pa bëgn inèc ciamó l'problem de ji a funguns. Pur cënç y cënç d'agn à i paurs paié cultes pur sü bosc, y sëgn gnissera fora che l'patük che crësc ti bosc, ne foss apëna plü so. Sëgn él i furesti che pô gni a rablé döt cant y sc'an disc val', vögnun ciamó fora stleç. No i dejede sciori a chi che vögn a i tó i funguns ai

paurs pur se paié la pensiun o les vacanzes o pur se mantignì mez l'invèr.

Sc'i dijëis, che i sciori vëgn mâ sc'ai pô ji a funguns, spo stàra bëgn mal... ah spo dijéi mà n n'ater inom.

Che l'setember é daimprò cunësciun impröma de döt, che l'scri-

van dl calënder à feter ruvé dù problems dl mëis d'agost y spo ince che les ambries vëgn tres plü granes, che les plöies da s. Berto é passades, che les vidunderes s'abina bele a schires sön chi fretraç y che les nöts vëgn mâ snel plü cörtes y plü frësches. Odarun ci che l'setember se porta.

Setember

Setember

1 Jöbia	Verena, Rut, Agidio
2 Vëindres	1. dl mëis, Ingrid
3 Sabeda	1. dl mëis, Gregoire l'Gran
4 Domënia	23. dl'ann lit., SS. Angeli custodi, festa di jogn
5 Lönesc	Maria Teresia, Roswita
6 Mertesc	Magno
7 Mercui	Otto, Regina
8 Jöbia	Nadé de S. Maria
9 Vëindres	Corbinian, Otmar, Pire Clever
10 Sabeda	Ann. dla Cunsacraziun dl Dom da Pursemû y Balsan
11 Domënia	24. dl'ann lit., Felix
12 Lönesc	Sant inom de Maria, Rebecca
13 Mertesc	Jan Crisostomo, Notburga
14 Mercui	Ejaltaziun dla s. Crusc
15 Jöbia	Maria Dolorosa, Dolores
16 Vëindres	Cornelio y Ziprian
17 Sabeda	Hildegard, Robert Bellarmin
18 Domënia	25. dl'ann lit.
19 Lönesc	Gennaro
20 Mertesc	André Kim, Paul Chôn H., Eustachio
21 Mercui	Matteo apost.
22 Jöbia	Moriz y soz
23 Vëindres	Lino, Tecla
24 Sabeda	Rupert y Virgil
25 Domënia	26. dl'ann lit., Klaus von der Flüe
26 Lönesc	Cosma y Damian
27 Mertesc	Vinzenz de Paul
28 Mercui	Lioba, Wenzel
29 Jöbia	Michiel, Gabriel y Raffael
30 Vëindres	Iarone

Setember

L'mëis de setember mët man col Sant al Cerf, che é sant Egidio. Nusc vedli ca zacan dijò inscio: "Sce l'sant al Cerf é bel, spo é dót l'mëis de setember bel.

Che chësta regula vél vign'ann, chël n'uressi pa dì, mo chisc ultimi agn él ste scialdi vëi. Mo an pô pa bëgn dì, che l'setember é la maiù pert n mëis da bel tëmp. Al s'é stabilisé, mo impò suzédera, ch'al pô fa jö la nëi i pröms dis de setember y spo éra fora cun l'isté, inè sce l'altonn mët impormó man ai 21 dl mëis.

An fesc l'ossevaziun, che l'altonn é da valgëgn agn incà extra bel cun bel tëmp y inè ciamicó bun cialt. L'ann passé àn inè albù dër n bel setember. Mâ i pröms dis él ste chères gran plöies, che à fat incérch de gran dagns, spo él gñü bel y bun cialt. L'otober à scialdi mudé guant.

La natöra é de setember bëgn döt atramënter co d'agost o de jügn. La flu ti prà y inè sö pur munt à lascé dô completamënter. Jö ales basses ôn ruvé de sié artigöi, ch'an pôis inè ciamicó impü vardé a pascentada.

Sö alalt él les prömes brojes de setember che fesc gni rosses les munts. Mâ plü valcancuns da d'altonn i tégñ ciamicó bot ales nöts frësches y inè frëides y de té pices ciampaneles beles börnes vëigun inè ciamicó nia püces.

I tiers de munt ne ciafa nia plü tröp da mangé y purchël vëgnel la

sajun da gni jö de munt. Chilò te nostra valada él la usanza da gni de munt incér San Matti (21.9.). Inè i famëis de munt é cunténç, sc'ai pô indô gni a ciasia. L'vire sön munt é bel, dër dessigü, mo al é pa inè datrai dër rî, spezialmënter can che al vëgn de dër tëmporal, graniñores o ciñamai la nëi. Ailò scé pô pa chi püri famëis rodé da na val a l'atra, da n col a chël ater, a chirì tiers, gonót ciamicó a scuranta nöt, ciumpedé da na pera a l'atra, zënza val'de cialt tl magun da doman ciña da sëra, col guant mol ciña sólo pel, cun l'ega che ciuchedëia ti ciatalzà, sciöche ai foss t'en parü. Can che ai rüva spo a ciasia, él scür; ai n'à mine la lóm electric y inscio pôi s'impié val'ciandëra o val'lóm a petrolio. Spo él impormò da ji a fa val'da cëna, stanç y strachi sciöche ai é. Spo väi mefo te süa prïce o sön so strasoch bì mõi y s'indurmedësc dal blot stanç ch'ai é.

Purchël él pa bëgn da i cunsëntì, sc'al é indô de bì dis da sorëdl, olà ch'ai pô altamo indô impü s'assuié l'guant y ste a sorëdl y avëi impü plü blëita.

Cun i famëis de munt éra purdërt inscio: Dô Nadé fora mëti bele man da ciaré da finestra fora y sö pur les munts.

Ai pënsa bele al ater isté sö pur munt. Ai é palsà fora y ai foss zën'ater indô arjignà da pié ia. Su pinsiers é sö pur munt.

Mo can che l'setember é chilò, spo vëgnel bele arjigné ca y punsé da ji a ciasia. Ai é oramai sciöche

les muntagnoles. Chères s'arjigna inè bele ite pur l'invêr naota che l'setember é danman.

Sö pur munt mëtel man da gni frëit, vigni sera y vigni nöt de plü. Al vëgn indô n cer incherscемun dô la ciasa y dô la jënt dl païsc.

I paurs vëgn un indô l'ater a se dô sü tiers y inscio n'en restel mâ plü püç pur mené de munt. I furesti vëgn tres almanco y inscio él la vita sö pur munt che lascia dô y an ô indô chirì la sozieté, l'païsc y les ciases.

Da ji de' munt spo tóchera da i taché la gerlanda ala plü bela vačia dl pastorëc. Mo sanbëgn, la gherlanda pôn mâ i taché, sc'al n'é nia suzedü val'desgrazia pro val'tier te munt.

Te val'postc él pa bëgn ciámó aldédaincö usanza de fa gran festa. Al vëgn cöt y partì fora na sort de nigheli. Ales vačes i vëgnel taché te gran tlunches, ciampanelles, brunsines, roli y al é n dër stlinghinamënt y sonamënt can che döt l'pastorëc é in movimënt.

Danfora àldel da ji la vačia dla gerlanda y ia dedô atira la famëia de munt (Sennerin) o l'famëi instëss o scenó l'mot de stala.

Les vačes inscio intumenades sö vëgn pa alerch cun na fetra superbia. Al vëgn innënt che ares cunesce, ci che ares à indos.

Les munts vëgn spo ötes. Sc'al é bel tëmp, spo rodel ciámó val'furesti incérch, che i dà vita ales munts. Sanbëgn vëigun i iagri che va a ciámurc o ales ultimes muntagnoles. Secundo ch'al é l'tëmp

vëigun ciámó muntagnoles defora čina ala próma edema de otober, mo dedô spo él pa bëgn mâ plü na rarité, sce öna o l'atra ciara ciámó fora de süa tana.

Ci ch'an vëiga deplü co d'isté, é da d'altonn i variöi, inè i variöi da sas (aquila = Steinadler). Cun ci maesté che ai jora sö alalt y fesc sões rodes y cun ci flötene che ai se lascia jö söla tera, sce ai à udü val'tier da pié.

I atri vicì scuta bëgn düc sëgn de setember. Al plü, al plü, can alda ciámó val'cröcia che jora döt debota da n cier a l'ater.

Al é da capì. L'ann vëgn vedl y i tiers s'arjigna inè da ji a palsé. De setember s'un va sanbëgn inè les vidunderes. Chères da ciampannin se n'é bele da Santa Maria dal Ciüf, spo vëigun ciámó chères blançes sotfora y chères dal piet ros. Les ultimes da s'un ji é spo chères da sas. L'ann passé n'àn ciámó udü čina ai 12. d'otober.

Plü dadì dijòn, che les vidunderes jö in Santa Maria de setember jö Vandoies de sura a mëssa adora, spo se n'ëres. Aldédaincö ne sciafieres nia plü da ji a Vandoies de sura a mëssa adora, dea ch'al n'é plü degun prou ailò, che disc mëssa adora, purchël stares ciámó impü plü dî chilò da nos. Sc'al é vëi o no, ne sài nia.

De setember s'un va inè i studënc. L'proverb pur tudësch disc: "Um Maria Geburt ziehen die Schwalben und Studenten furt."

Ci laurs à pa l'paur sëgn de

setember? Mâ bel assà. Al é da sié l'artigöi y spo plü tert magari datrai ince l'pofel. Al é da mené cultüra, da fa lengna, da dorturé de vigni sort pro ciasa y majun, pro les massaries da paur y inscio inant... inultima dl mëis él ince da ciavé soni.

De morvëia me feji mâ, ch'al é
çinamai paurs che ne mët nia plü
soni, mo i cumpra! Chël me sà de
morvëia. Al gnarà indô dit: al ne
paia nia plü fora. Él propi vëi che
döt ñi che crësc chilò incërch, che
à plü saù y plu sostanzes, él propi
vëi, ch'al ne paia nia plü fora? Ne
n'ân nia plü ligrëza col patüc che
an à instësc cultivé, trat sö, sce an
pô ince instësc l'cöi?! Di uressun
bëgn.

O n'él nia inèe chilò nosta
fraidité di ladins, che comana y se
fesc dì tan de vertures? I jun te
d'atri païsc cun les medemes
situaziuns, olà che ai laora bëgn

cotan atramënter! Ara é inscio!
Vëi ele!

De setember éle spo feter vigni domënia invalgó segra y ailò vâra pa bëgn pro a na moda, che tröc ne sà nia plü l'ater dé ciámó, sc'ai é mandli o baibeles. Sc'al n'é nia propi na segra, spo àn pa bëgn d'autres vertures pur fa crabal... madér ch'al side movimënt y sciüsciüre. L'mone da n iade d'Onies dijô: "Wenns lei tschep-pert: Ehee, wenn's lei tscheppert". Scioldi unse pö da sciuré demez... pur matades... madér nia cis pur val'de dërt.

Gonót m'él gönü inmënt, che
Chëlbelđi à metü sö massa püces
domënieś y festes, čiudi che jënt
ne purdüsc bëgn nia da fa festes.

Insciö él inçè l'méis de setember che va a se finì. I dis vëgn dassënn plü cörè y l'sorëdl n'à nia plü chë forza. Nia val'da nü! Insciö våra cun vignun de nos tert o adora!

Otober

Otober

1 Sabeda

Terejia dl babin Gejù, 1. dl mëis

2 Domënia

da Rosare, Ss. Angeli Custodi

3 Lönesc

Udo

4 Mertesc

Francësch d'Assisi

5 Mercui

Plazido

6 Jöbia

Bruno

7 Vëindres

1. dl mëis, S. Maria da Rosare

8 Sabeda

Gunter

9 Domënia

28. dl'ann lit., Dionisio, Jan Leonardì

10 Lönesc

Victor

11 Mertesc

Bruno da Köln

12 Mercui

Maximilan, Edwin

13 Jöbia

Eduard

14 Vëindres

Callisto

15 Sabeda

Terejia d'Avila

16 Domënia

29. dl'ann lit., Segra de düc, Hedwig, Margarita

17 Lönesc

Nazio, Rudolf

18 Mertesc

Lüca evang.

19 Mercui

Jan d. Bredeuf, Paul dla Crusc

20 Jobia

Wendelin

21 Vëindres

Ursula

22 Sabeda

Cordula

23 Domënia

30. dl'ann lit., Severino, Jan da Capestrano

24 Lönesc

Antone M. Claret

25 Mertesc

Ludwig v. Arnstein

26 Mercui

Albuin

27 Jöbia

Wolfhard

28 Vëindres

Scimun y Iüda apost.

29 Sabeda

Narzisso

30 Domënia

31. dl'ann lit

31 Lönesc

Wolfgang

Otober

L'mëis d'ober pô feter cunfrunté cun l'mëis de mà. Cí che l'mëis de mà é pur l'aisciöda, é l'ober pur 1 altonn. Düc chi bì curusc, ch'i udun de mà tla natöra, i ne sun nia bugn da i cumpedé. Insciö ne sunse pa gnanca bugn da cumpedé düc chi bi curusc che l'mëis d'ober se lascia udëi.

Sc'al é de mà tan tröpes sorts de ciüf che dà sù curusc y fesc ligréza ala jënt, spo él l'ober, che n'à nia plü ciüf da dé ca, mo les fëies di lëgns, dles trognores, dles brüsces y dles erbes. La scala di curusc va dal plü luminüs dl ghel al plü scür dl violet y dl cöce, che se finësc spo tl bröm plü scür dles ambries dl' altonn.

Degun artist n'é bun da i fa dò. Vigni artist pô mà ste a ciaré y cunscidré y amiré la grandëza de chël che à cherié döt chësc. Degügn n'é bugn da fa dò. La plü picia fëia che toma da val'lëgn, é n miraco pur se instëssa. Nos orun fa dô, mo i sun mà feter scialdi plü bugn da ruviné.

Cunscidrede mà n pü pitöres modernes, che ô mostré ala jënt formes nöies. Al vëgn dit inscio; mostré vëgnel bëgn mà formes de fantasies desturbades.

L'ober é veramënter bel, cis sc'al é bel tëmp, chël unse spezial-mënter osservé chisc ultimi agn. Madér che les nöts é tan lunges sëgn d'ober y i dis tan cürç. Sëgn d'ober cunësciun cis che i dis va jöpert. Cis sc'al é bur tëmp,

vëgnel inmënt, che l'altonn sides pesoch. Mo chisc ultimi altonns unse mà albü de bì.

Sanbëgn mëssunse inè punsé, che la belëza di curusc d'ober düra pu mà al plü, al plü, döes edemes, spo él la fëia che toma jö pur fraidi ciarà y ti dé indô sostanza nöia al terac pur n ann che vëgn. Insciö våra mefo y inscio éra arjignada ia da chël che à cherié döt cant y al é dërt inscio.

D'ober él da bel tëmp ñinamai ciamó bel da ji sö pur munt. L'aria é tan tléra, che an vëiga les munts y i crëp tan avisa, sciöche ai foss taià fora dal firmamënt bel bröm. Vigni lëgn y vigni piza é da cunësce fora. L'altonn à mefo inè sões belëzes. An mëss madér savëi da les udëi...

D'altonn él inè i ultimi tiers che vëgn de munt, spo él i variöy y les cornidles che regnëia lassö nanter chi crëp.

Mo al é ciamó d'atri tiers, che à la sùa sëgn d'ober sö nanter chi crëp y inè plü ales basses. Al é i ciamurc, che vir so tëmp d'amur cun les ligrézes y cun les veres, ch'ai mëss inè vëi scombate pur s'la fa avarëi y porté inant la vita da generaziun a generaziun. Püch o tröp l'medemo élle pro i cerf. Chi àldun plü co ater de nöt buran fora pur chi bosc y a chi che ne sà nia ci ch'al é, i fejel spavënt, ciudi che an i alda da na munt a l'atra chi büri lunç.

Dan da plü de cënt agn èsi morç fora i cerf chilò te nostes valades, mo dan trënt'agn zirca èsi indô

ruvà adalerch, impröma ti bosc de Lijun, Rina y Antermëia. Chilò te nosta val él gnü indô copé l'pröm cerf dal iagher Nando de Fless dan zirca 20 agn. Sëgn n'él cotagn che roda, spezialmënter tres ñiamó ti bosc de Lijun, Rina, Antermëia, S. Martin y chisc ultimi agn inè da Lungiarü ite, sö pur La Val y l'ann passé n'él ñinamai gnü copé un ite a Fodom. L'post olà che ai passa sëgn d'otober feter vigni dé da doman o da sëra, è jó Alfur da S. Martin. Ai à ion de gran bosc chiç, sciöche Plaies, i bosc dl Vësco sön Antermëia y spo sanbëgn i gran bosc de Lijun. Da jënt ési scialdi spai. Da can che ai é chilò pur incérch, n'un vëgnel bëgn copé valgëgn al'ann da nüsc iagri y magari inè da d'atri.

Al é vëi, sc'al n'en foss pa tröc, spo fajessi pa bëgn inè cotan dann a nüsc bosc y prà y ñiamp. Mo ñina ch'al n'é mā püces desënes vëra bëgn.

Al sà pö inè bel, sc'al é de té

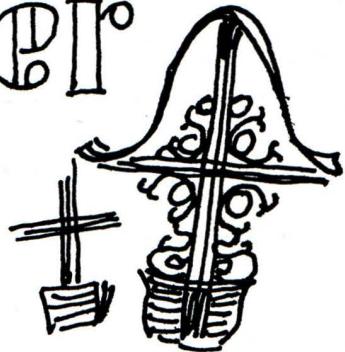
tiers de bosch te nüsc païsc. Al vëgn inmënt, che i bosc y les munts àis plü vita. Sc'ai ne foss nia, spo foss döt plü öt, purchël àldel inè ailò de salvavardé la natöra. Al é inè chëra na richëza pur nüsc païsc.

Dô mez otober spo pôn osservé morvëies te nosta natöra, ch'i ne sun gnanca bugn de splighé cun parores. Chësc é, can che i lersc de nüsc bosc devënta bì ghëi jó dapè ñina sönsom. Al é sciöche i bosc sluminass, ñina che l'odlagn ciafa l'curù dla rüja y toma jó ia pur tera.

D'otober él spo inè les ultimes segres, denant che al vëgnes l'mëis, che se fesc veramënter punsé ala scerieté dla vita.

Can che i ultimi vici lascia nüsc païsc, sanbëgn chi che s'un va demez dala ria sajun, spo savunse che ara é fora cun la buna sajun. Ara toca da mené o portè daite, ci che se lascia y da mené fora ci che fesc bun sot la nëi. Al vëgn la sajun, che la natöra mëss palsé.

Novëmber

Novëmber

1 Mertesc

2 Mercui

3 Jöbia

4 Véindres

5 Sabeda

6 Domënia

8 Mertesc

9 Mercui

10 Jöbia

11 Véindres

12 Sabeda

13 Domënia

14 Lönesc

15 Mertesc

16 Mercui

17 Jöbia

18 Véindres

19 Sabeda

20 Domënia

21 Lönesc

22 Mertesc

23 Mercui

24 Jöbia

25 Véindres

26 Sabeda

27 Domënia

28 Lönesc

29 Mertesc

30 Mercui

Gnissant de prezet.

Dé dles animes

Hubert, Ida, Pirmin, Martin d. Porres

1. dl méis, Carlo Borromeo

1. dl méis, Emmerich

32. dl'ann lit., Linert

Gottfried

Dedic. d. Basilica Lateran, Roland

Leo l'Gran, Iusto

Martin de Tours, patrono da S. Martin

Iosafat

33. dl'ann lit

Alberich

Albert, Leopold, Mario

Margareta regina

Florino, Gertrud

Dedic. Basiliches S. Pire y S. Paul

Elisabeta

Festa de Cristo Re.

S. Maria da Ierusalem

Zezilia, patrona dla musiga

Columban, Clemente I

Flora

Caterina, patrona dla dlijia vedla da Corvara

Conrad, Gebhard, Ita

1. d'Advënt

Berta

Friedrich, Cristina

André apost

Novëmber

Sc'an ô dì la virité, spo mëssun lascé avarëi, che l'mëis de novëmber é l'plü chit de düc i mëisc dl'ann. Ara é insciö tla natöra de vigni creatöra y inè pro la jënt.

La roda dla vita se roda; can vâra sòpert, spo indô jöpert; can éra sönsom, can indô jö dapè. Chësta é la lege dla natöra urüda dal Creadù y ara é dërt insciö. Punsede mo, tan falé che al foss, sc'al foss dagnora isté o sce al foss dagnora invêr. Ara ne foss nia da tignì fora.

Punsede mo, sce la jënt foss dagnora tla flu dla jonëza; al rogoress rüsc de sanch, ciudì che ai se copass tan dassënn, ch'al foss n spavënt.

Mo insciö à l'Creadù arjigné ia döt tan bel, ch'al vëgn l'aisciöda, l'isté, l'alttonn y spo l'invêr; ch'i podun nasce, ester jogn, gragn y madüs, ch'i se destacun spo plan, plan, dal monn, gnum vedli y mëssun lascé chësc monn pur ti l'lascé ai atri, a chi che vëgn dô. Döt dërt insciö!

Trëi cosses, dijô un, che an fesc debann: copè jënt, ciudì che ai mör pa bëgn da susc; Cöie fëia, ciudì che ara toma pa bëgn jö da sora; y desparé nëi, ciudì ch'al vëgn pa bëgn l'aisciöda y l'sorëdl la delega demez. (Pro chësc ultimo punt ne sài iö, sc'ara jiss bëgn dër bun aldédaincö, cis olà ch'ai fesc ciámó nëi!).

Dötes chëstes trëi cosses ne vëgn plü osservades aldédaincö:

punsun mâ, tan de jënt ch'al vëgn copé aldédaincö pur gauja dl sënn, de gelosies, de vendëtes, de veres y spo sòla strada. Ci spavënç ch'al é sòla strada! La maiù pert dles gaujes de tan de morç sòla strada é dessigü, che jënt, pur so egoismo, ne sta nia ales normes dla strada y fesc sciöche ai foss susc. Chilò podunse zënzáter dì, che ara fala incér la cosciëenza y incér l'cristianejimo dles porsones. Da copé jënt ne mëssel pa nët nia ester n stlop a val' massaria da tài; oh no, no, ara va ciámó cotan plü saurì cun i auti.

An mëss inè dì, che l'mëis de novëmber é l'mëis plü chit y inè l'mëis plü scûr. An n'alda plü degüñ tiers fora pur i bosc y sö pur les munts. I vici scuta completamënter. Al plü, al plü, val'rehl che bradla, sc'al vëgn spriguré o la olp, che sint rí tëmp.

L'mëis de novëmber é inè l'plü scûr. Les nöts é lunges y scôres, degun ciüf che flurësc, i prà scûrs rosc dal frëit y dales brojes, cina ch'al vëgn la nëi a fa plü luminùs.

De San Martin dijun: "Sc'al n'à nia la nëi, spo n'en fejel öna, o an disc inè. San Martin vëgn col mantel blanch adalerch."

Te chësc mëis chit y scûr passenëia ite tan bel la festa de Gnissant y ciámó deplü l'dé dles Animes y spo döt l' mëis che é dediché ai morç. Dlunch tla natöra é i ciüf morç jö o dlacià ia o sià jö. Olà che an vëiga ciámó sëgn de novëmber ciüf, chël é la curtina, sòles fosses, pur mostré nosc

record y nosc amur a nüsc defonti. Che de té ciüf de plastich sides pa val' de bel y de nobl, chël uressi pa dassënn dubité.

Novëmber é l'mëis plü chit de döt l'ann. L'chit fesc pa tan bun ala jënt. Datrai dessun incè vignun de nos lascè gni chit te nostra vita; tignì dalunc l'sciüsçiüre dl monn y dla mondanité pur ciaré ite plü avisa te nos instësc.

L'monn daldédaincö é gnü tan öt gonót, čiudi ch'al ô avëi tan na gran vera incëria. I ne sun nia plü cis bugn da punsé a nos, de se dé jö cun nos susc, de ste susc invalgó a se li n bel liber, de ji invalgó susc a spazier o sö pur na munt, de fa val'jüch da susc. I mëssun avëi n dër crabal incëria y inscio ne s'aldiunse nia plü nos instësc.

Na dërta vera mëssunse avëi t'auto, ñinamai can che l'auto sta chit sön val'plaza, olà che al é ñinamai proibì dala lege da fa vera che ne mëss nia ester; ñinamai ailò vëgnel lascé ji l'radio dl auto a

döta la forza, no mâ de dé, mo
çinamai de nöt. Tan öc y egoisç
sunse gnüs!

Na dërta vera ôl ester te vigni
bar y ustaria y plü stramba che la
musiga é y plü bel ch'al sà. Y düc
chi che va ite, é sforzà da tignì
fora chël sciüsciüre, che fesc mé
ales orëdles y ai nerf. Plü che i
doturs insëgna decuntra y plü che
nosta jënt s'intossiëia cun chë
vera degradada! Čiudi pa? Čiudi
ch'al é moda! Y pur la moda
saltassun te füch. Al é moda!!

Pu bëgn, bëgn, l'monn é insciö.
Nazio dijô: "Plü damat ch'an fesc
aldédaincö y plü bel ch'al sà."

L'mëis de novëmber uress se dì a nos dùc canè de lascé n iade gni ite l'chit te nostra vita pur pudéi aldi, sciöche ara sta cun nos instësc, èiudì che l'ann va a finì y inçè pur nostra vita vëgnel l'altonn, olà che an ti ciara ai frùc y é cuntënc, sc'ai é bì y gragn y nia cuntënc, sc'ai n'é nia garatà. Sunse nos de gauja di frùc garatà o inçè di frùc nia garatà?

Dezember

Dezember

1 Jöbia	Edmund
2 Vëindres	1. dl mëis, Luzio de Chur
3 Sabeda	1. dl mëis, Franzësch Xaver
4 Domënia	2. d'Advënt, Berbura
5 Lönesc	Anno
6 Mertesc	Micurà
7 Mercui	Ambrojio
8 Jöbia	S. Maria Imaculata, de prezet
9 Vëindres	Liborio
10 Sabeda	Angelina
11 Domënia	3. d'Advënt, Damaso I
12 Lönesc	Hatmann da Pursenù, Ioanna d. Chantal
13 Mertesc	Luzia, patrona da Lungiarü, Ottilia
14 Mercui	Jan dla Crusc
15 Jöbia	Nina
16 Vëindres	Ivo, Vittoria
17 Sabeda	Iołanda, Lazaro
18 Domënia	4. d'Advënt, Filipo d. Ratzenburg
19 Lönesc	Pire de Arolsen
20 Mertesc	Eico
21 Mercui	Richard
22 Jöbia	Iutta
23 Vëindres	Ivo, Vittoria
24 Sabeda	Adamo y Eva, Vëia de Nadé
25 Domënia	NADÈ de nosc Signur Gejù Crist
26 Lönesc	Stefo, pröm martire
27 Mertesc	Jan evang.
28 Mercui	Mituns inozënç, dé Fantù
29 Jöbia	Tomêsc Becket, Tamara
30 Vëindres	Felix
31 Sabeda	Salvester

Dezember

S'un fajéis de morvëia, ch'i sun a l'ultimo mëis dl'ann? Iö bëgn naota. I articli de chisc mëisc de chësc ann 1988 é deventà tan lunç, ch'ai gnô propi da stufé. Y tres mä purdiches y purdiches y purdiches! Či sëntel pa l'scrivan dl calënder, ch'al é gnü tan stufüs? Stufan maradët!

N té berba da Comelico, che jô incérch a cuncé fanes y condles y forfesc y che dijô a dötes les patrunes: "Bon domisdé, Maria". Chël berba dijô n iade inèe: "Avete ragione io..."

Insciö urôi inèe iö dì. Èis bëgn rajun, mo no dagnora. Sc'i jun dal dotur, can ch'i sun püri y al disc, che al ne se fala nia, spo ne sunsia cunténç cun chël dotur, mo sc'al se dà medejines, spo sunse plü cunténç impara, inèe sce les medejines é ànties y àjies.

Zirca insciö la punsâi iö. I crëi, che al ne ti feji mal a degügn, či ch'i à scrit, mo plûlere bëgn, sc'i fajun aladô.

Y sëgn al dezember. Či él pa tla natöra da udëi de dezember. La maiù pert unse bele la nëi. La čiantia disc pô: "Al vëgn la nëi y stopa, spo pô döt palsé." La nëi cür ite nüsc paîsc y či che é sotite, dess palsé. Al n'é nia plü ciüf, al n'é nia plü de vërt, al pê döt mort y dlacé ite.

Ci che é de vërt, é čiamó i peciós, i ciers, i pinç, i barantli y i jeniori, mo inèe mä olà che la nëi ne pô nia pro a i stopé.

I crëp y les munts é smaltà pro da na bela gran cûtra de nëi. Can che al dà l'sorëdl lassura, o la löna i slumina, spo ciafa la nëi y söes ambries curusc sciöche cristai sluminà y la natöra é tan bela, ch'i podun mä l'amiré y laldé chël che à fat döt cant.

Da vici odunse pa bëgn inèe čiamó les spaurizies, les mosnes, i finç, i merli, spo sanbëgn i corf, les cornidles y i agaciuns, che jora a schires tl'aria fréida dl'invêr.

Bel él bëgn inèe, plü pur i mituns co pur i gragn, can che miliuns y miliuns de floè de nëi toma bel plan, plan, dal cil, un sura l'ater, zëenza se fa mé, mo a stopé pur valgëgn mëisc či che dess indô plü tert crësce y flurì.

Plü ria l'à d'invêr i tiers de bosch, scioche i rehli, i mëdri, les schirates, la olp y sö pur munt sanbëgn i čiamurc, i variöi, les firadësses (sorüciàs), i galedri, l'gran ial y les iarines de munt y les iarines blançes.

Chi picì vici dlungia les čiases podunse bëgn inèe daidé cun i sciuré fora val'da mangé, spezialmënter can ch'al é dër chël gran frëit y da vënt, mo inèe ailò se vëgnel cunté dant, che an ne dess nia i ausé mal, zëenza se tralasci sön nosc aiüt y ne se dëida nia plü instësc, sciöche ai dess ester dala natöra infora.

L'medemo pôn dî cun l'aiüt ai rehli te chi bosc. An dess mä i sciuré fëgn, can che al é dër de gran nëis, olà ch'ai n'é nia plü bugn da se trà inant. Sc'al é inèe i

plü stleè che mëss la dé sö, spo é chëra mâ na seleziun naturala y orüda insciö pur trà inant d'atri tiers. Inè ailò vêlel: Un pur düc y düc pur an.

Nos un instant nostes ciascun bunes cialdes y nostes stües scialdades ite, ch'i se stun sauri.

Cun gran prescia junse adincuntra al'invér inè dô l'calënder, mo al ne se sprigura nia. L'mëis de dezember se porta la bela gran festa de Nadé, a chëra che nos düc, gragn y pici, se confurtun. Al é la festa dl'amur, dl cialt; no dl cialt dla natöra, mo dl cialt dl'amur.

Y spo savunse bele, che cun i ultimi dis dl mëis de dezember fesc l'ann indô la óta y ara va indô sòpert, inè sce l'invér mët impormó man. Dezember n'é nia plü n

mëis de tristëza sciöche novëmber, mo n mëis de ligrëza.

Bele dan Nadé mëtel indô man da gni i furesti da d'invér; al vëgn indô movimënt te nüsc païsc y insciö passa inè l'invér plü debota co che i n'uressun.

Dezember y döt l'invér, arati iö, dess inè ester la sajun, olà che an dess ste plü adöm te familia, olà che la familia dess indô ester plü familia y no mâ comunità d'abitaziun, olà che i familiars dess indô se sintì plü unîs, plü da urëi bun y plü adöm.

Insciö éra deplü plü dadî y al è pa bëgn dërt. Cun chisc pinsiers aspetunse l'ann che vëgn y s'augurun un cun l'ater döt l'bun.

Sperun inè, ch'al lasce dô les perditche di articli di mëisc tl calënder ladin.

Marçés

JENÉ-IENER

ai 4. a Bornech - ai 25. a Tlüses.

FORÀ

ai 1. a S. Laurënz - ai 15. a Badia
- ai 22. a Bornech - ai 24. a
Tlüses.

MERZ

ai 19 a Pursenù - ai 14. a Bornech.

AURI

ai 7. a Longega - ai 11. a Bornech
- ai 30. a Badia.

MÀ

ai 3. a Tlüses - ai 9. a Longega - ai
11. a Bornech - ai 26. a Pederoa.

JÜGN

ai 7. a S. Martin - ai 23. a Longega
- ai 25. a Bornech.

IULI

ai 22. Bornech.

AGOST

ai 9. a Bornech.

SETÈMBER

ai 12. a Bornech - ai 14. a Tlüses
- ai 21. a Al Plan - ai 26. a S.
Martin.

OTOBER

ai 4. a Badia - ai 7. a S. Laurënz -
ai 22. a Pidrô - ai 26. - 27. - 28. a
S. Scimun a Bornech.

NOVÈMBER

ai 9. a S. Martin - ai 11. a S.
Laurënz - ai 18. a Bornech.

DEZÈMBER

ai 5. a Bornech.

La Tor da S. Martin simbòl laota y sëgn di Ladins dla valada

SALU^{CA} LADINS

Fortüna ô te dé,
ligrëza te scinché,
dal mal te stravardé.
Te dess la ringrazié.

Al n'è nia d'la chirì,
dilan él da i dì.
Al é pö d'la tó sö,
ar'è pö pur daidé.

Ar'ô t'accompagné
de nöt y spo de dé.
Te dess te recordé:
scincunda t'él gnü dé.

Furtüna y bendisciun pur piz y
ciantun ti augüra l'Calënder ladin
a düè i ladins a ñiasa y dalunc da
ñiasa.

Mo impröma de döt ai pici
mituns, che ai àis la furtüna de
avëi de bugn geniturs, che ñiara de
vëi pur corp y inè pur l'spirit y
l'anima. A os pici mituns n'oressi
nia s'auguré geniturs che se dà dö
döt cant y se lascia fa ñi ch'urëis,
mo geniturs, che uress se eduché
a deventé jënt de caracter, de
spirito de sacrificie, jënt che laora
ion y sà inè da tignì fora val'.

La furtüna dla poesia uressi spo
aodé ai geniturs, che ai óis y sàis
da se urëi bun nanter ëi y spo ai
familiars y sanbëgn impröma de
döt ai mituns. Gorné dërt i mituns
y urëi bun ai mituns n'ò nia dì, i dé
dö döt cant, mo i formé a deventé
de dërta jënt, inè sc'al fesc datrai
mé. Sciöche l'zipladù mëss taié tl

lëgn pur fa na bela statua, insciö mëss inè i geniturs datrai taié te sü mituns, sc'ai ô fa de dërta jënt. Dé dô döt cant ê mâ n sëgn d'amur proprio y no d'amur ai mituns. Purchël augüri ai geniturs inè indô coraje a na dërta y sterscia educaziun.

Che èiacula, che i mituns mëss se eduché instësc, zënza geniturs y zënza educadùs, cun chë èiacula él gran ora da lascé, sc'i n'orun zidlé de chë sort de jënt, ch'i n'un bele de massa; de chë sort de jënt, ch'al é aldédaincö ñinamai i Stati che s'la vëiga.

Ai geniturs uressi ti auguré dër dassënn, che ai s'infidi de i dì val'ai mituns, inè can che ai fala, no mâ can che ai fesc dërt, a ñiasa y inè in prejënsa de d'atri. Ai mituns dessun i dì, ñi che ai fesc dërt y inè ñi che ai fala. Ai ne sâ mine ne! Inè Chëlbelde s'à dé a nos i Comandamënc, olà che al é scrit, ñi che é dërt y ñi che é falé.

Sce Chëlbelde, che sà döt, ess urü, che an ne pô di nia ai mituns, spo n'essel mine dé i comandamënc y ne i ess dessigü nia lascé scri sön pera y lascé ñinamai accompagné da tonn y tranì.

Les ñiacules modernes dl'educaziun libera, ch'an ô ti porté dant a jënt aldédaincö, é reclams dl'anticrist! I frûc odunse bel dì, dì!! Mo da daurì i edli sunsi ñiamó tres massa da tec y massa fraç!

Spo i aodi sanbëgn döt l'bun al'autorité, chëra dla Dlijia y chëra zivila. I i augüri madér, che ai sides bugn y al'altënsa, can che

ai comana o scrî dant val'de se mête al post de chi che mëss olghé. Les parores y i scriç armör bëgn n pice püch, mo i facò tira. Purchël dess l'autorité ji danfora. Chël i augüri.

Spo va les aodanzes dl'Calënder ladin, o de chël che à l'coraje de firmé por la responsabilité dl'Calënder, ala jënt püra, ai amarà y ai vedli. A düc chisc oressi dann da döt aodé dër tröpa sanité y cuntëntëza y spo n gran aiüt da pert dla jënt de familia y da pert de chi che à da ñiaré sura o da ñiaré dô a chisc che adora n spezial aiüt. I amarà y i vedli y i püri à la rajun dl aiüt di sagns, di familiars, dl'autorité. I vedli, i amarà, i püri alda pro la sozieté dla jënt bel avisa tan co la jënt jona. An alda tan ch'al é debujëgn de daidé la jënt jona. Al é bëgn dërt, mo la jënt jona aldiiss inè da ester instëssa buna da se daidé la maiù pert. Mo chi che n'é tan gonót nia plü bugn da se daidé instësc, chi é i vedli, i amarà y püri. I ti fajun bëgn datrai val'festa - ch'ai n'en dà pa gnanca gonót nia de festes - mo spo minunse gonót de i avëi fat assà. Y in realtà adorassi pa bëgn cotan deplü.

I dijun tan gonót y al vëgn scrit libri intiers sura l'problem de capì i jogn, mo ch'i se sforzunse pa de urëi inè capì i vedli, i püri y i amarà... ooh, de chël aldun in cunfrunt bëgn daspavënt püch. Plü gonót àldun mefo: "Malan de vedl ia... malan de vedl ca...".

Malagn podessun pa bëgn ti dì a d'atri cotan deplü!

Da salté dal notar, can che i vedli é sot tera ite, y strité pur l'erpejun... aah, ailò bëgn... ailò sunse pa bëgn arjignà. N'era nia inscio?

Ala jënt jona ti augüri inè dër tröpa sanité, mo ciàmò deplü buna orienté, spirito de sacrific, orienté al laur, de sotmiscium, de fedelté, orienté al sparagné y inscio intant.

L'oroverb pur tudësch disc y al é vëi: "Lustig in Ehren hat Gott und die Welt gern".

A chi che é dalunc da ciasa i aodi, ch'ai àis n bun laur, ch'ai sides respetà y onorà, che ai àis n iüst paiamënt y che ai se recordes dla ciasa y dl païsc ladin; che ai ne se dodes nia de ester ladins.

A düè i ladins ti augüri, che ai se cunësci dër tröp se instësc, che ai àis la orienté de scoé naota döt l'paz dan süa porta, ciudi che ailò

arài döta la vita da laur y spo ch'ai lasces finalmënter de baudié tres mā di atri, dl'autorité zivila y dla Dlijia. L'baudié é la maiù pert n sëgn ch'an à de massa. Naota mëssunse instësc ester apost, spo podunse dì val'di atri

Chilò mëssi indô porté n proverb tudësch, dea che pur ladin ne l'sài nia: "Jeder kehre vor seiner Tür, dann ist es sauber für und für!"

Al calënder ladin y chi che scri l'calënder uressi ti auguré, che i ladins ne ti àis nia l'sënn pur chël che al ti disc val'parora impü sterscia, ciudi ch'al ti ô pa impò dër bun. Inant uressi ti auguré al Calënder che al röis indô tla maiù pert dles families ladines y al ti portes aurela cörtä y inè val'istruziun.

pur l'Calënder ladin
Morlang Angel

Sentënzes:

Prudënt é chël che vëgn dagnora a dërt'ora. Ciamó plü prudënt é chël che sà da s'un ji a dërt'ora.

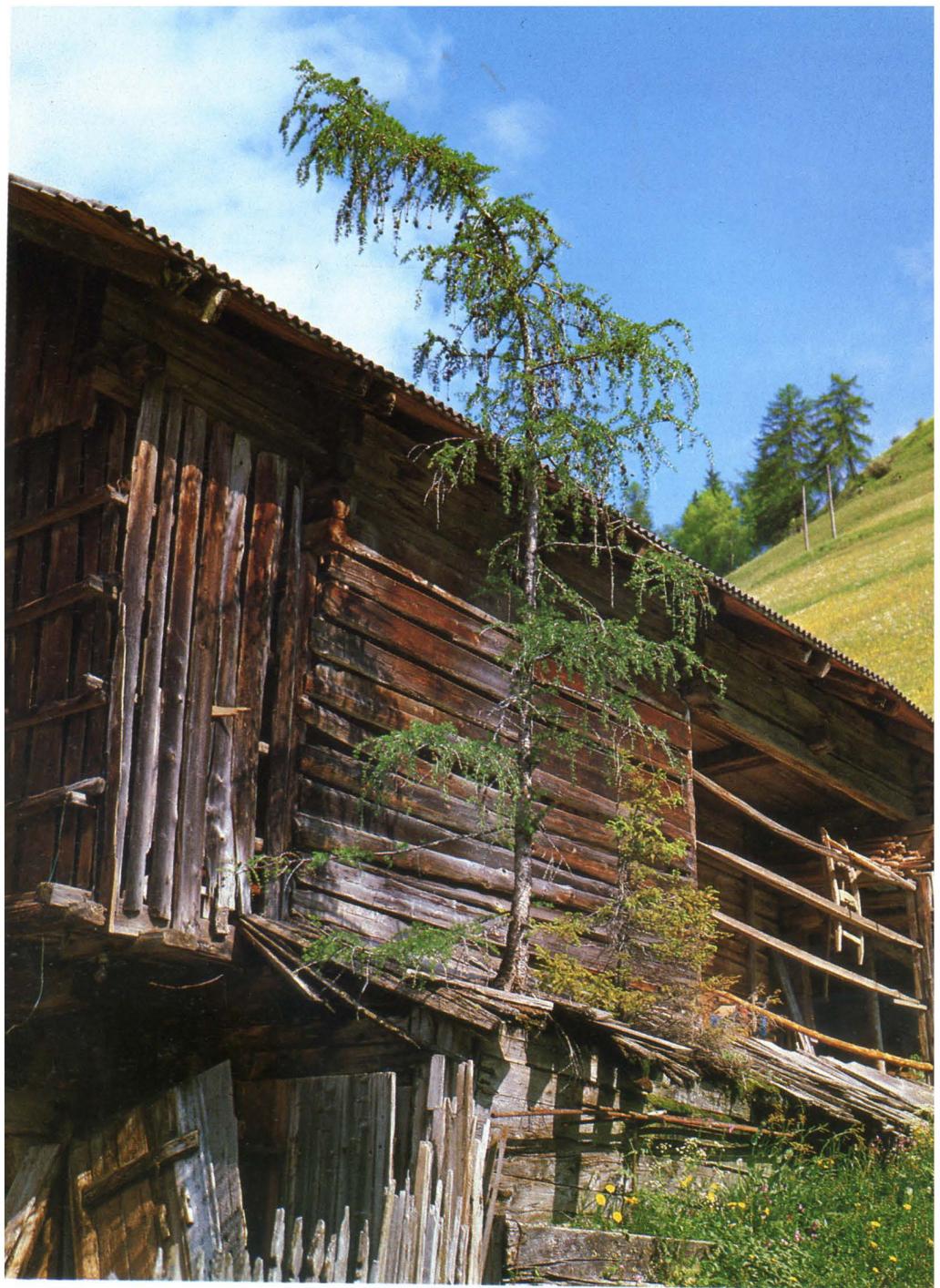
L'sënn y l'amur sta söla medema monëda.

L'guant paz alda da gni lavè a ciasa y no sön plaza dl païsc.

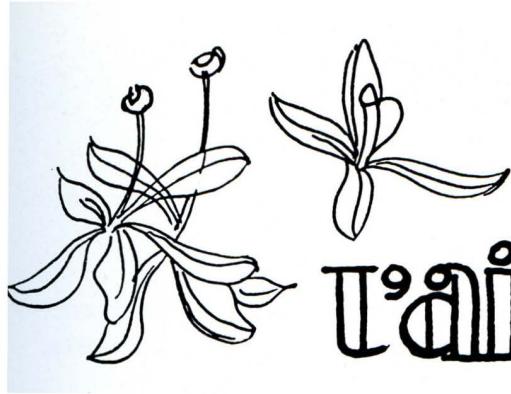
Napolion I.

Diè y fac.

Recordete, che can che un à l'viz de dì:
"An disc", spo minel dagnora se instëss.
N fol soflé sö n'à n gran pëis.
Püè sà, tan ch'an mëss savëi, pur savëi,
ch'an sa püch.

Pröma odlina da d'aisciöda

L'aiscēōdāi.

Regules dl tēmp

AURÌ

Sc'al nēi d'aurì,
i prà s'la rì.
Sc'al é da san Iorз la siara tan alta,
che n corf pò s'ascogne
laite, spo dàl ca tröpa blaa.

MÀ

L'méis de mà frëid y mol,
implësc al paur sach y fol.
Sciöch'al é da san Urban (25),
pur trëi edemes l'aràn.
I sançè dal frëid ne sta nia fora
mo no ch'ai feji pa gran pora.

JÜGN

Da san Medardo (8) plöia,
pur caranta dis la möia.
Dan san Jan (24) dô plöia prëia,
dô san Jan le pauer siëia.
Tonel de jügn demestrù,
la blaa crësc con saù.

Vijins

Vijins de païsc, de cultura, de mentalité y de usanzes y de caracter.
Chësc dess ester l'pinsier, che dess ti dé l'curù y la saù a chësta storia,
ch'i ó ti cunté ai ladins, che se tol dlaurela da la li.
Inèc chësta storia é tuta fora dla vita de jënt de nostes valades,
sanbëgn cun d'atri inoms y mudaziuns de tëmp y situaziuns.

N dé dl pröm isté, al ê danmisdé ia, êi ste a San Nitram. Al é chël un di païsc plü basc de dötes les vals ladines, t'en plan impü avert sö, mo no tröp, dlungia la gran ega.

Al mëss ester n païsc scialdi vedl dô l'inom dl Sant, ch'al porta. Chësc inom aldun ñiamó plü go-nót ti païsc tudësc y ia pur la Schweiz.

I ê laota studënt y ñi ch'i me recordi, êi ste in chël dé a ciafé l' professer, che abitâ tl comun da San Nitram.

L'discurs col professer ê prësc ste ruvé y iö ê bele indô söl iade cuntra ñiasa.

Sanbëgn mëssân fa l'iade döt a pè laota. De pici auti n'êl mā dainré un che rodâ y chi ne tulô sö degügn y l'auto dla posta jô mefo dui iadi al dé ite y sö y dui iadi al dé fora y jô. Ite y sö jôl da misdé y da sëra y fora y jô da doman y domisdé ia.

Mo laota ne punsân pa gnanca

tan da ji cun l'auto, sc'an n'â nia plü de gran iadi da fa. An luvâ mefo impü plü adora, se tulô na pücia te tascia y magari impü de cioce laprò y jô pur vals y pur jûs y pur munts.

Da sëra ruvân inèc impü stanç a ñiasa, mo chël aldí döt laprò y an ne s'un fajô nia tröp dinfora. An ciafâ spo n bun pösl y döt passâ.

Insciö jôra pro laota y nia atramënter. An é inèc cursciüs sö-sciöche aldédaincö, an ê cunténè y de val' d'ater ne savôn nia.

Spo cuntân pa l'dé dô o a val'compagns, ñi ch'an â fat, udü, aldí y dit.

Insciö savô la vita plü da saù, co aldédaincö. Y an se recorda ñiamò y sá ñiamó da cunté.

I â mefo dér passé chël gran punt sura la gran ega ia. Chël punt ê laota döt fat de lëgn y al ê na costruziun fata a regula d'ert, mo i agn, l'ega y l'tëmp l'â bele scialdi derné.

I me recordi ñiamó avisa chë

Les postes s'incunta a Piculin

statua de chël “Ecce homo” ia delà da punt sönn lëgn, olà che düc i tulò jö l’ciapèl, can che ai passâ dlungia ia.

Sëgn él i auti che passa dlungia ia y chi ne tol nia jö l’ciapèl.

Can ch’i è ruvè sólo gran strada dla valada, vëighi n gran él, vistí da scior, che va dan me. Al jö scialdi plan y ciarâ zruch. Spo stal chit y aspetta a me. I sun dagnora ste spau y laota sanbëgn ciámó deplü. De té mituns jö da na munt ne s’infidân apëna da i ciaré a furesti, spo pa da baié impara.

Can che an udô invalgó l’prou o l’maester sön tru, spo sciampân bele dalunc s’ascogne, ch’an n’ess nia bria da baié impora.

Incér chël éra aldédaincö damì y döt atramënter. I röi dlungia a chël gran scior, gran y gros. Al me ciara sönsom ciina jö dapè, spo dijel: “Bun dé, jonn. Tö bëgn es n studënt?”.

Iö ciügnâ de scè mo i me fajô de morvëia, ch’al me baiâ ados y a ci che al cunesciô, ch’i ê n studënt.

Spo me damanâl, olá ch’i è adalerch, olá ch’i studiâ, ci classe ch’i fajô, chi che ê mi pere y inscio inant. Iö respognô bel pros sciöche an professer dal ejam. Spo dijol, ch’al cunesciô apresiapüch mi pere.

“Co pô pa chësc scior cunësce mi pere?”, me punsâi. Mo al m’â pa atira dé la spligaziun.

Al dijô: "I me recordi čiamó de to pere. Al m'â n iade adoré. Säste, i sun chilò dutur."

Spo i ciarâi iö dassënn, tratan che l'ater jô plan, plan, inant. I me punsâ: "A chësc scior mëssi i ciaré plü avisa, ch'i säi da ti la cunté al pere, can ch'i röi a čiasa."

Tratan ênse ruvà ia da chël Crist, olá ch'al se despartësc l'tru dala strada, chël tru che cundüsc sö y sura l'ju ia y jö.

Ailò da chël Crist m'âi iö signé. Insciö s'insignái laota a čiasa y te scora. Aldédaincö él mefo čiamó val' vedla o val vedl, che fesc val'ségn da passé dlungia n Crist ia. Ah, da d'atri ne vëgn i Cristè dô chi trus gnanca plü udüs... plülere čiamó pur s'i tó y i vëne a

val'sciacher d'antichité. Tan inant sunse ruvà aldédaincö... ól dì chësc ch'i sun gnüs miùs?

Iö m'â signé, mo chël scior â fat döt val'd'ater, val' che m'â fat morvëia y impresciun. Al é ste chit dan l'Crist, à metü la man a müs y â salüdë Chëlbeldei sôla crusc sciöche n soldà salüda sù superors.

Can ch'i ê su, me punsâi: "Chël scior se recorda čiamó, ch'al é gnü cunfermé, ch'al é deventé soldâ de Gejù Crist.

Spo êi iö pur ji dô chël tru a man dërta, mo chël scior dijô: "Vì mâ cun me,cafora él na ustaria y ailò te pài val'da bëire. T'as tan n gran iade da fa."

Chël m'ê dërt a me, čiudi che te

Sö dal Bagn d'Antermëia

mi tacuin êl meseria de bosch y de banda.

Insciö jônse plan, plan, inant. Chël scior n'ê pa bëgn nia bun da ji plü debota. Sàste, al messâ pa bëgn pesé cotan sura i 100 chili.

Bele söl iade me dijôl cosses, ch'i n'â ñina laota mai punsé dô.

“La ñiasa de to pere”, cuntâl inant, sciöche al uress tignì n discurs o na leziun te scora, “la ñiasa de to pere é bel söl cunfin nanter döes de gran naziuns, la naziun romana y la naziun tudëscia. Fora da osta ñiasa éle chësc cunfin. Mo al ê mâ n cunfin de lingac. Döt l'ater é bel anfat decà y delà dal ju: l'medemo punsé, l'medemo caracter, les medemes usanzes, l'medemo lauré. Mâ al lingaz cunësciun la desfarënzia de naziun.

Insciö me cuntâl döt chësc patûc, ch'i n'â nia ñiamó aldì te scora, dea ch'i n'ê nia ñiamó tan inant cun mi studié. Döt me savô tan nü y chël scior â tan rajun. Chël vëighi impormó ite dl döt aldedäincö.

Tan gonót éi adöm d'isté cun i mituns y i jogn delà dal jù y i se capîn bel assà, sanbëgn plûlere cun sëgns che cun parores. Col tëmp spo gnô inçè les parores, mo nia sciöche ares gnô scrites, mo dô l'dialect de chi païsc.

Datrai se fajônse pa bëgn inçè da dessené, da öna y da l'atra pert, can ch'i jôn a vardé. Can che sü tiers sciampâ ca te nüsc bosc, spo ti tulönse les ñiampaneles y can che nüsc tiers sciampâ ia a dann,

spo êl vëi che i tulô les ñiampaneles a nüsc tiers.

Da sëra spo, can ch'i menân a ñiasa, messâra pô dagnora gni sö. Sanbëgn che i geniturs di famëis decà y delà dal jù fajô spo indô a öna y döt jô dî alalungia indô bun inant, cun döt che na tlocorada sön chël ia dedô se ciafâ i famëis decà y delà.

Öna na cossa me recordi dër bun: gragn y pici dla jënt ia delà dal jù aratâNSE bel avisa sciöche nos instësc. Mâ l'lingaz se desfarënzia y chël se fajô tan de morvëia a nos. Co pudô pa ester chëra che n té pice jù ê bun da despartì i lingac? Mo ara ê insciö y nia atramënter.

Insciö ênse ruvà ailò t'ustaria dla Posta.

Iö ê pa bëgn tan spau, ch'i ne m'infidâ gnanca da ñiaré incérch, mo al ê chël scior che me dijô: “Vì mâ ca, i se sëntun jö ailò dô chë mësa ia da finestra.”

Chël berba scior se comaná spo n gote de vin y a me n crâhele. I mituns â laota plü ion n crâhele. Ester êl pa bëgn mâ n pü d'ega da pomaranc o da limoni te na botsa. Mo da daurì n'êl nia sciöche aldëdaincö, mo al â na scisciora de spidl tl col y chëra messân fraçé jö col poresc, spo êl döt che fumâ sö, sciöche n gas, y i mituns l'à ion.

N té crâhele ài ciafê da bëire y al m'â salpü bun. Tratan cuntâ chël scior a chë atra jënt t'ustaria: “Chësc jonn é n studënt de Marô.

Al urô ji pur Jù a ciasa, mo i l'á fat gnì ite chilò.”

Dô chë mësa ia dó fur êl n té berba tan toch sciöche na turnedöra de smalz. An n'â apëna lerch dô mësa ite y dal blot ch'al â na gran punza, messâl tignì les iames dër dalerch. Mo sü edli, che ê dër sot, ciarâ ca da valënt. Na boçia âl dër na lergia y tl müs êl cöce sciöche n pom.

Chël berba dijô a me: “Te möiera?”

Iö n'â nia capì chë parora, ciudi che fora da nos ne dijun nia inscio, purchël ne dijôi nia y stô madér a ciaré sciöche n té tec, che é mefodér tomé dal cil.

Čiamó n iade damanál chël berba toch: “Te möiera, che t'as messé gni chilò ite?”

Či savoi pa iö, či che chë parora “te möiera” orô di! Magari da murì? I messâ bëgn respogne val'ciudi che düc ailò me ciarâ. I ne respognô čiamó ne nia, mo i ciugnâ de no. Na resposta è inè chëra.

Chël berba scior, che m'â paié da bëire, cunescio, ch'i n'â nia capì chë domanda, purchël dijôl a chë atra jënt: “Savéis, chësc é n té pice studënt y la ciasa de so pere é bel söl cunfin nanter i ladins y i tudësc y al cunësc plü chi vijins co nos.

Iö n'aspetâ l'ora, ch'i ruvass de bëire fora chël cràhele, ch'i pudess m'un trà. Al me gnô inmënt, ch'i foss senté sön spines nanter chë jënt furesta ite.

Mo impò metôi man n discurs,

ch'i n'â cina laota mai aldì, o che ne m'â cina laota apëna interessé. Tres deplü ciafai respet a chël scior, ch'i a incunté sön tru. Al savô tan da cunté di ladins y di vijins incëria.

Inè chë atra jënt ailò te stüa da Posta se lasciâ ite tl discurs.

I vijins al nord”, dijô chël dotur, “é plü daimprò a nos ladins co i atri. Lijun, Eores, Funés é bele plü dalunc y impò se cunësci dër bëgn da öna y da l'atra pert.”

“Chël eis rajun”, minâ n té berba ia dó chë mësa dô fur, che fumâ na té pipa lungia de maiolica, “ciarede mâ, tan tröc ladins maridà laia o lafora. Val'vint m'un recordi mâ iö.”

Chël bel töch jô inant col baié y dijô: “Y spo, tan tröc ch'al n'é a survi fora pur Puster sö, da Lijun ia, a S. Linert, Sant André, Purseenù y Funés. Sura i jüs de Čiaulunch o Pordù ia y jö ne n'un sài degügn. Ia pur l'Ampezan n'él un o l'ater d'isté, can che al vëgn i furesti.”

L'dotur metô laprò: “I vijins al nord y ia delà de Col dla vedla à inè les medemes idees co nos y les medemes usanzes. Ai se dij bëgn datrai inoms, ch'i n'aldium nia cis ion, mo i ti n dijun pa bëgn inè nos nia dër de bì. Nüsc vijins jöpert la pënsa bëgn döt atramënter co nos.”

L'berba dala pipa tirâ te chë pipa y fajô n föm sciöche la ferata de Gherdëna, spo dijôl: “I un pa inè feter düc i marcià da fa cun i

Chi da noza da Lungiarü

pusteri y i rovun ñina a Tluses a sciacaré.”

Insciö jô chësc baié inant, tratan ài iö ruvè dl döt mi cràhele, i jô ia da chël dotur, i dijô dilan y m'un jô.

L'dotur me scraiâ dô: “Lascete má dlaurela y salüdeme to pere.”

I m'ojô y ciügnâ de scé, mo dí ne dijô plü nia. I ê tan cuntênt, ch'i pudô m'un ji y ester su. Al é interessant, che dô da plü de cincant'agn se recordun ñiamó avisa de té bisineles, che é suzedüdes.

Aldédaincö pënsi: “Ñiara, ñiara, che an à laota i medemi problems co aldédaincö.”

La desfarënzia é mâ chëra, che laota, sot ala dictatur, ne pudôn

publicamënter gnanca dauri la boçia de chesc patüc, sc'an n'urônia avëi da fa cun la forza publica, i mini chi dala ñiamëja foscia y chi che tignî impara. Mo l'temp passa y sc'an ti cunta de té patüc aldédaincö ala jënt jona, spo vëgnun cuinà... Mâ anfat! Vëi élé impò.

Söl iade a ñiasa, olà ch'i é bel su, pudôi punsé sura y lascé pasé pur l'cé döt cant indô.

I punsâ inè sura an n'atra storia, an n'ater fat, ch'i â aldí laota zirca, mo ch'i n'è nia ñiamó ste bun de capì, de ñi che al s'ess traté. I n'è nia ñiamó tan madü. Plü tert se recordun i fac, mo a i capì röiun impormó, can che an

vëgn plü madüs y ciafa plü esperienzes dla vita.

« « »

De cin studënè ênse söl iade da passé pur les munts y ruvé al santuar de Weissenstein. Trëi dis, ânse fat fora da ste fora.

L'tëmp ê bel y al impurmetô de resté bel. Cun ćialzà da broées ti pîsc y n bel ruchsoch de mangiòchera söl spiné y la buna lönâ ênse sön tru.

La pröma tapa, incér misdé, ânse fat te chël bel gran païsc, olâ ch'an vëiga tan bel la gherlanda alta dles Odles, che liëia la val de Gherdëna cun les munts di badioè.

Bel döt a pè n'urônse nia fa no da ji, no da gni. Val'toç urônse inè fa cun la ferata.

I studënè da laota n'â nia la gofa da büsc sciöche ai l'à aldëdaincö, mo ai l'à öta. Mo chël n'ó nia dì, ch'ai è manco cuntënè, mo al n'ê nia da tó ca. Olà ch'al n'ê nia, é inè l'imparadù pro puntin.

Pro chisc studënè ênse trëi de nosta valada y dui de Puster. I se gnôn bele da studié y ćiamó deplü d'isté n n'edema o l'atra, can ch'i n'ân nia bria da studié y n'ân nia bria da lauré. Inè nüsc geniturs da laota se lasciâ lëdi öna o döes edemes. Cun chël ênse plü co cuntënè.

Plü interessant êra, che nos capín trëi lingac, püch o tröp, y vëi mâ dui, püch o tröp.

Can ch'i baiân te nosc lingaz, ânse n laur deplü y chël ê, ch'i messân fa la traduziun.

Sc'i minëis che la tradiziun ê dagnora la dërta, spo se falëis. Purchël ê chi atri dui compagns plü da respeté. Mo i ti uròn pa inè bun.

Dô da chël ne m'ài mai araté damì co nüsc vijins al nord y pur val'cosses me dodi ćiamó aldëdaincö. Aldëdaincö pënsi, ch'an dess dagnora mostré a jënt la plata scrita y no la balncia o la stopada.

Nanter i compagns da studié n'él pa bëgn inè de chi ia delà dla munt dl Sella, mo cun chi se dônse jö cotan de manco. An ê plü dalunc d'isté y insciö ân manco contact.

Al é mefo impò inè les munts che destaca tröp la jënt y i arati, ch'al foss pa inè debann da fa n büsc nanterfora. N lian sforzé se desfesc defata.

Olà ch'al n'ê nia storia y tradiziun y caracter dla jënt che liëia, ê la maiù pert n lian sforzé che ne döra nia dî.

Sc'i punsân dô, ânse bele fat tröpes ores a pè. Inè nostes iames s'un sinti bele scialdi y i pîsc metô man da borjé.

Ia S. Pire ênse spo storè pro, impröma pur palsé, mo sanbëgn inè pur marné n pü de val'de ćialt. Tröp ne pudônse pa bëgn nia se vaighé. L'tacuin ne l'impurmetô nia.

Impü de cioce y zacotan de püces á pa bëgn vignun te so ruchsoch y a bëire, can ch'i ân sei, jônse pro val'rié o fontana o pro val'fistì, sc'i ruvân t'en païsc.

Misci y Seres da Lungiarü

Te tröc païsc n'él aldédaincö gnanca plü n fistì sön plaza, purchël ésun sforzà da storje pro te val'ustaria, sc'an ó bëire.

Laota êl plü fistis te vigni païsc. Sanbëgn, ega te ciasa ân mâ chëra che an portâ da fistì ite. La comodité da daurì na spina y lascé rogo l'ega, n'él mine laota ne.

N té berba Lois me dijô n iade: "Te 70 agn m'ai mâ lavé n iade su i písc. Chisc sciori aldédaincö mëss mefo se lavé vigni momënt. Ai sarà bëgn tan pac... noo, tan pac n'ënce nia laota nos."

Sanbëgn, chilò él les idees che va indalater. Al é pa bëgn dërt ch'i sun gnüs impü plü nëc. Laota êl pö döt n n'atra situaziun: al n'ë nia furesti, al n'ë nia closec, la natöra n'ë nia inscio incuinada sciöche ara ê aldédaincö cun düc chisc tósseri che roda incérch sòla tera y tl'aria. Činamai l'ega é deventada paza aldédaincö. Döt é mefo atramenter.

Mo sëgn mëssi bëgn se cunté impü plü avisa, ci ch'i àn fat te chë ustaria ia S. Pire, olà che la dlisia è sònsom l'païsc laota, y da ji sö éle 53 lintrins, che an se stançia da ruvè sö y ite te dlisia.

Nos s'en sëntà jö pro na mësa ia dlungia finestra. Defata êl gnü la ustira, s'â saludé y nos l'un ince saludada dër bel.

Mo denant co se damané, ci ch'i urôn da mangé o da bëire, dijôra: "Ah mo, os bëgn sëis studënç."

Ara l'à bel impaca stomada. A ci che ara à cunnesciü chël tan atira,

ne sài nia. Magari ânse bele laota n té müs da "Oremus", o da dì plü dërt, l'ànse ciamó laota.

Spo s'ânse dìci comané na jopa da pozi cun sones de liagna laite. Porté se n'ara pa bëgn n bel gran tai plëgn porom y t'en cëst cinch o sis de bì gran toè de pan. Spo ânse pa bëgn salpù da fa plan pro mësa.

Ia da chë mësa dô fur êl ince trëi ëi. Atira àn cunnesciü, ci sort ch'al ê, no tan al ciaré ca o al guant, mo al baié. Dô l'mote ési ince ruvà adalerch dan püch tämp.

Al ê trëi sciacheri ladins, ia delà da Pütia. Ch'al ê sciacheri cunnesciôn al baié y spo ciamó a val'. Savëis, ci che la maiù pert di sciacheri porta feter tres tla man? Na maza da paré tiers. Les mazes s'ài metü sön banch.

Ai ê sta a Tlüses a marçé y ê sëgn söl iade da ji a ciasa: nos ên gnüs laia ca.

Vëi à spo ince ciafë da marëna, mo no mâ na jopa da pozi sciöche nos, mo n bel gran tai de cér cota de manz o de vacia y soni laprò. I sciacheri l'à ion inscio, chël ài osservé plü gonót, y sc'ara é dër da gras nanterite, spo l'ài ciamó plü ion. Vëi éle!

Impröma baiâi dl marçé y, dô l'baié, ài n tier o l'ater ia in stala dl Kobis a palsé.

Tratan ch'ai ciablâ dassën chë cér, scutâi ince vëi, spo se terjöi ia la boë ia cun la man rodosa, se brodorâ sö n zigaret, se l'fumâ y se comanâ ciamó n mez de vin.

Spo metoi indô man da s'la

Reuniun di studēnċi sō La Crusc dan plü de 40 agn

cunté, mo nia plü tan dadalt co denant.

Nos studēnċi àn ruvé de mangé. Buna ēra stada la jopa da liagnes y l'pan laprò s'ânse mangé sō döt. I àn spo fat gni adalerch la ustira pur paié. “Dea ch'i sēis studēnċi y jéis pur Sanè, se scinchi chësta tan de jopa. I sà pa bëgn che i studēnċi d'aldédaincö à la pocügna.”

I compagns ê spo lovà sō y ê jüs fora in plaza a se sënté. Iō ê resté te stüa, ciamó a palsé impü. A me me gnól inmënt ch'i ciafass la fiaca dô marëna. Plü ion me fossi ponü invalgó pur fa na té picia durmida. No chí foss ste ausé

laota da durmí dô marëna, mo l'iade m'ê ste plüdere lunch y i me sintí stanch.

I n'ê nia jü cun chi atri compagns fora in plaza, mo i ê ste ailò. Sanbëgn, ch'i àn fat fora, can ch'i ên pur ji inant.

Apëna che mi compagns ê sta fora in plaza, â chi sciacheri metü man da baié plü dadalt y ñi ch'ai baiâ, ê dér de morvëia.

Trëi êsi chi sciacheri. Un ê scialdi bëgn metü, cun n müs bel toch y cöce, i edli grisc y ñiarâ ca dér da matades y da saurì.

L'secundo messâ ester, altamo dô mësa, dér n lunch, cun de bì gran snauzeri intorcorá sō cun

ega da soni. So n  s    la forma dl bech de n vari  l y s   edli slumin   sciöche i edli d  n vari  l da sas.

Al ne fum   nia n zigaret sciöche chi dui atri, mo na pipa, sciöche ai la f  uma tla val di Sarneri. Pl   interessant me sav   s  ua berba. Al    na berba da imparad  . Pur tud  sch i dijun "Kaiserbart". Cun na t   berba v  igun   iam   aldedainc   pit  res y fotografies dl'imperad   Franz Josef dl'Austria. Ch   berba ti st   d  r b  gn sura. S   compagns i dij   Dolf y al me plaj  . Al ti d   scialdi la som  cia a Speckbacher dles veres dl 1800, sciöche al v  gn raprej  nt   dal gran artist Franz Defregger.

L'terzo de chi tr  i sciacheri    dessig   l'pl   ast  t, sciöche i   l'arat  . Al    scialdi bl  s,    d  r de pici snauzeri sot l'n  s, sciöche dui tagans, che se rasp   s  o purmez al n  s; al tign   la bo  cia storta y tl   iantun pl   stort tla bo  cia ciaun  n  l n t   r   zigaret mez   t.

Chi tan de   iav  is che al    ia d  j   y i pic   sura la colira dl samare j  , tir   scialdi tl c  ce, mo lasci   in  e bele ud  i dap   ca la broja. D  r jonn n  l nia pl  .

I m  tut ca na t   plata da l  , che    ail   dlungia s  n ch  l par  i tacada s   y faj   b  gn sciöche i liess dass  nn, mo deperpo ur  i scut   pro a chi tr  i berbesc. Al pr  m i dij  i Fino y al terzo Rolf.

Dolf tir   te s  ua pipa, sciöche al ess na poiata y dij  : "N  eis ald   nia os, ch  l foss ruv   adalerch ch  l Felix da Mantignoses? L'atra s  ra cunt  i ia da l'Ust  , che zacai

l'ess ud   rod  n a Pursen  . Al foss stort pro te na ustaria da Pursen  , ess cod   bai   cun l'ust   y foss ind   spar  ."

Rolf daman   in  e: "Aah, foss ch  esc l'paur da Mantignoses? Ne n  l pa tom   te vera, o ch'an n  a pl   ald   nia de v  l? Che   l pa che laora l'l  uch?"

A Fino i s   d  t de morveia y al disc: "Pu, de Felix n  n pl   ald   nia d   ch'al    j   te vera. Na pert disc, ch'al    tom   te vera, d'atri ind   disc, ch'an n  a pl   alb   deguna notizia de v  l... pu, al    b  gn val'de morv  ia. Al    bele tan d'agn s  gn, che la vera    j  uda fora. I ultimi prijoniers    p   gn  s 5 o 6 agn d   la vera. Che Felix rodass s  gn   iam   inc  rch, ch  l ne sunsi bun da cr  i."

S  n ch  ra min   Dolf: "Ehee, rajun   ste b  gn. Ail   s'essel b  gn lasc   adint  ne denant. An n  a mai pl   ald   nia. S  gn t'en iade rodel inc  rch l'bai  , ch'al foss ruv   adalerch. Ch  l    b  gn de morv  ia."

Fino dij   spo: "N  l nia marid   laota denant ch'al messass ji te vera? De che    pa s  ua fomena? Ol      pa s  gn ch  ra? N  ra nia s  l l  uch da Mantignoses? Che   l pa che laora ch  l l  uch?"

Dolf respogn: "Can che Felix se n  e ste, se n  e la fomena j  uda a   iasa, ia in Fun  s. A Mantignoses se sint  ra tres   iam   scialdi furesta. Ai    p   p  c m  isc marid  . Felix min   dagnora, ch'al ne gniss nia cherd   pro i sold  s, dea ch'al    su s  l l  uch y l'l  uch mess   p   gni laur   y inscio   l marid   la Lena de

Franzl cun sües bisces (4 agnì)

Funés - insciö dijöi a süa fomena, dea che ara è da čiasa söl lüch de Funès.”

Lena è dër na bela ēra y dër buna da laur. Lena i â spo lascé al vijin da lauré l'lüch da Mantignoses y a čiasa àra inèc laur assà, dea che so pere è mort y so fré è te vera. Insciö laurâ vëra y süa vedla uma l'lüch de Funés y l'laora čiamó aldédaincò.”

Rolf damanâ: “N'él nia plü gnü zruch dala vera so om?”

Dolf: “Sëgn ne säi bëgn nia, sce t'es tan surd o tan fantinùs. I à mefo dër dit indant, che zacai l'ess odü pur incérch. I à pö dit, che dô ch'al se n'è ste da čiasa demez, n'an plü aldì nia de vël.”

Rolf: “Ah, iojo... an ehee! T'ás

pö dit. I metô averda a chi jogn, che è indant ia dô chë mësa... mo n'él gnanca plü ruvè l'fré dla Lena a čiasa?”

Dolf: “Chël è inèc tomé te vera. Insciö a Lena erpé l'luch de Funés. Purchël él da capì, che ara sta a čiasa.”

Fino cunesciö inèc valgamia la situaziun y al minâ: “A Mantignoses n'â la Lena sambëgn nia da di, dea che ara n'â nia mituns y purchël adorân chi che erpa l'lüch da Mantignoses. L'fré de Felix ne l'ess nia ingert la Lena, mo čina ch'an n'alda degun sëgn de vita o de mort de Felix, él döt che sta chit.”

Dolf: “Aé, döt sta chit insciö. Či che à da gni, odaràn.” Mi compa-

gns tlocurâ te vider pur me cherdé. Il tulô mies tlaucherees, jô fora dai compagns y deburiada fajônse nosc iade inant.

Čiacoles de jënt,
ai cunta y baia y mënt...

Insciö jô dlun čiantàn berba Tio fora pur l'païsc de S. Stefo. Dô l'mote n'él denant nia ste te dlilia, mo ia dal ustì, dea ch'al adorâ bun mesa la strada. Mâ bun ch'al ne passâ nia auti.

Tio â la buna löna. Al ê ste te cité l'dé denant y ailô âl indô aldî val'danü da cunté inant.

L'gran viz de Tio ê la curiosité. N pér de čialzà s'essel mené jô pur aldi val'da nü. Purchël él sön vigni segra, nia pur la gola, mo pur la curiosité. Al jô a vigni noza y a vigni marcé, mâ pur curiosité. Al n'à nia da vëne y nia da cumpré.

Sc'al aldî spo val'da nü, spo n'él bun da se tignì nia, mo nët nia; al i savô čiamó plü bel da cunté inant les novitêz y da mëte laprò čiamó n iade tan. Y sc'al é bun da ti n senté sö dër na sterscia a valgûgn, spo âl impormó n dër gaude, ch'al riô dadalt y bel su.

Sanbëgn che la maiù pert dla jënt ne i metò plü sö nia y ne i cherdô plü nia, mo val'restâl da gnora, spezialmënter pro de té stlaufes dl païsc.

Tio savô pa bëgn inèc, a chi che al messâ ti cunté val', ch'al ruvas dessigü inant y a dër post.

Insciö jôl inèc in chël dé fora pur l'païsc de S. Stefo dlun riòn y čiantàn.

A trëi de té mëdes fora da chël

fistì ti âl cunté, che Felix da Mantignoses ê cumpari y indô scumpari.

L'dé denant él ste ala festa de S. Čiascian a Pursenù.

“ “ ” ”

Tles stües dl gran Hotel dlungia la staziun dla ferata él n gröm de jënt, che mangiâ, s'la cuntâ, s'la fumâ y s'la buiô. Sc'al n'ê de chi che s'un jô, n'él indô d'atri che gnô. Al parô che ara jiss inant insciö döt l'dé.

Ci él pa pardërt? Al ê la domënia de S. Čiascian, Kassiansonntag, y tröpa jënt da vigni pert dla provinzia ê gnüs adalerch al Kassian-Umegong. Kassian-Umegong i dijoi laota y insciö i dijun bëgn inèc scialdi čiamó aldédaincö ala gran prozesciun de S. Čiascian, che vëgn tignida tla cité dl vësco la secunda domënia dô Pasca.

Da vigni valada vëgni adalerch, laota a pè y cun la ferata o cun la roda, aldédaincö scialdi cun sü auti. Musighes y cors de dlilia di païsc vijins tol pert ala gran prozesciun y düté é de buna vëia.

Sanbëgn ch'al é inèc l'vësco che tol pert y chi che rüva l'pröm iade a l'udëi, i ciara cun gran morvëia, aldédaincö no plü tan.

La prozesciun é lungia y döra dí, puchël él la jënt che ciafa fan y sëi y se cunforta da ji a marëna te val'ustaria.

In chël dé é dötes les ustaries dla cité plënes de jënt.

Cunesciüs y parënc̄ fora da

Borbeles d'Antermëia

d'atri païsc y d'atres vals rüva
indô adöm a s'la cunte.

An ne sà mai, can che an se
vëiga l'ultimo iade.

L'Hotel dla staziun è inè plëgn
de jënt y plüleure êl ailò de chë jënt,
che jô spo a ciasa cun la ferata.

Mo coraia pro chë picia mësa da
trëi iames y trëi ciantuns t'en piz
de chë stüa scialdi scöra n'el dui
che s'la baiâ adascusc. Jënt jô
dlungia ia y ne i metô nia averda.

Un de chi dui â dër ria cira, è
vistì dër ala buna, dl döt nia da
festa. An ess urü dì, ch'al n'ess nia
tut pert ala festa, ala domënia de
S. Ciascian. Val'tô de guant,
essun urü dì, ch'al â da soldâ.

Söl cé âl na té ria ciuria, sciöche
i chineji o i rusci dla Sibiria porta.
L'müs lasciâl udëi manco co
l'ater.

Sc'al foss ste tl luminüs, i essel
avisa somié a Felix da Mantignoses,
mo dea ch'al è bele plü de sis
agn dô la gran vera, n'el plü
degügn che punsâ a chël. Che êl
pa ciamicó, che ess dé val' pur la
vita de Felix. Düc l'aratâ despor-
dü y mort o inè bele tomé te vera.

L'ater è Bostian da Ciampeder y
abitâ inè a S. Pire, olà che la Lena
de Funés è da ciasa.

L'lüch de Funès è apert de
sorëdl dla valada y Ciampeder è
söl'atra pert, olà ch'al mët man
chël gran bosch.

Bostian è na porsona plüleure de
morvëia. Sciöche la Lena de
Funés, viôl inè vël mä plü cun
süa uma sön so pice lüch, na

grüzena, che i portâ massa püch
pur vire y massa tröp pur muri.

Laota essel inè vël orü maridé
la Lena de Funés, mo Felix da
Mantignoses l'â trata. Ai è trami
dui dla medema eté. La Lena i ess
tres ciamicó plajü dër dassënn, mo
Bostian è deventé döt n n'atra
porsona.

Denant ciantal y riô y â la buna
löna. Sëgn êl atramenter. Al
sciampâ plüleure da jënt, se mostrâ
spau cun d'atri y baiâ dër püch.

Al é vëi, can ch'al messâ ruvè
pro jënt, spo saludâl bel y cun
cherianza y se mostrâ valënt cun
jënt, mo spo tulôl vigni vertura
pur la fa cûrta cun jënt. An mëss
dì, ch'al respognô mä a ci ch'al
messâ respogne y da i ciavé fora
val'd'ater, n'è degügn cis bugn.

Al ne i fajô a degügn val'de mal,
mo la jënt â ciafé l'impresciun,
ch'al foss deventé nemich dla
sozieté y stlüt jö te vël y cuntra i
atri.

Tla vita, che è tan complicada,
suzédera datrai, che valgügn, che
è impröma dër atacâ ala sozieté,
se destaca dala sozieté plü co
d'atri, sc'ai à albü n iade na
deluijun dala sozieté. Ai ne ciafa
nia plü l'tru zruch y ai ne l'chir pa
gnanca plü. Ara suzed inè spo,
che ai se sënt impröma tralasciâ y
arbandonâ, mo col tëmp ciafi ailò
la cumentenza.

De tài chir spo gonót l'laur, che
fesc punsé y olà ch'ai mëss ester
susc. A chël laur i väi spo dô y se
perfezionëia.

Mal vâra la maiù pert cun

porsones de chël caracter, che ne chir nia plü laur. De tài se dà spo jö al viz y ala desperaziun.

Bostian è n gran amich dla natöra. D'aisciöda, d'isté y d'altönn l'udön bëgn gonót fora pur chi bosc y sö pur munt. D'aisciöda rodâl incérch a chirì cor de rehl, ch'ai s'à pordü, o cor de ciamurc, che è jüs in luvina o è zënza sta ia.

Fora de chi cor de rehl ziplâl spo de vigni sort de bochins pur pipes o zigaréc, o botuns da samare.

D'invêr spo ziplál mandli dla cripele y metô adöm cripeles. I cés de rehl, de cerf y de ciamurc i garatâ extra y al gnô lëde de düc. Insciö jö inè ia tofles pur i cor de rehl o de ciamurc o de cerf, ch'al ne purdejô apëna da n'en fa assà.

Insciö pudôl inè ste tröp su a se tripé y l'tëmp passâ massa snel. Laprò se davagnâl inè inscio l'vire pur vël y süa uma, plü co tröc d'atri y al n'à nia bria de avëi l'invidia a d'atri. Inè süa buna uma è cuntënta cun vël. Ara l'à feter tres ailò, spezialmënter d'invêr.

Plü prigorùs è gnü n n'ater laur, che è laota, chi agn dl trënta, scialdi moda. Bele dô la vera defata à Bostian metü man da ji sura l'cunfin fora a cumpré chi traghëc da fûch, peres da fûch y zaharin. Chël patüt è proibì laota chilò da nos y lafora l'ciasfan bunmarèc y chilò jöll ia sciöche i sciodi falc... sanbëgn dagnora döt adascusc.

Sc'al gnô abiné, pudôl s'aspétè mëisc de porjun y strauffs da sprigoré.

N iade, ch'al gnô pur munt da Toreca ca, fossel pa prësc gnü abiné, sc'al n'ess odü adora assà i finanzeri. Dea ch'al cunesciö ailò vigni pera y vigni sëmena, él ste bun da sciampé.

Ne i ài pa inè n iade chirì fora la ciasa, ciudi che n té bun amich l'à imbanì, mo abiné n'ài nia, dea che al ne lasciá mai te ciasa chël patüt, ch'al metô dagnora t'en ascognadù sigü.

Bostian y so compagn è ailò tl Hotel dla staziun y ai baiâ dër adascusc y daplan. Degügn atri ne pudô aldì so discurs. Chël pudôn dì, che an à l'impresejün, ch'ai se cunesciö dër bun.

Dô ch'ai s'à chirí chë mësa tl scür, s'à saludé y defata è chël compagn che damanâ: "Co stara pa cun la Lena?"

Spo inant baiâi tan adascusc, che an ne intenô nët nia plü. Çinamai vëi dui messâ mëte i cés adöm pur se capì, tan ch'ai s'azicâ oramai.

Plü co ater èle chël compagn che baiâ. Al i arà cunté de chi plü de sis agn de prijonia y laprò plü de n n'ann de vera.

Impü plü dadalt damanâ indó chël compagn: "Ci disc pa la jënt de me?".

Bostian respognô: "Düc mina, che te sides mort te vera o mort invalgô tla prijonia o despordü."

L'compagn damanâ inant: "Él inè Lena che mina chël?".

Pitüra de Lois Irsara

Bostian ciügnâ de scé y dijò. “Ci che iö sa, bëgn. Sàste, al é tan dí, plü de set agn nanter la vera y la prijonia, che an n'à plü albü degüna notizia de te. Al ne foss pa gnanca da s'un fa de morvëia. Ci ch'i à aldì, àra pa bëgn inè tan damané dô, olà che ara à sciafié, mo döt debann.”

L'compagn: “Ci fesc pa sëgn la Lena?”

Bostian: “Pu, la jënt cunta, che ara se marida... ara adora n él söl lüch.. cunta la jënt... jö ne sà nia. Al pê che ara ciafass sön n té cajo inè i scriè pur pudëi se mariidé... chësc àldun dala jënt... mo co che ara é sëgn insciö...”

L'compagn, che tignî l'èé dër danjö, alzâ l'èé ad aldì de té notizies y Bostian pudô udëi, ch'al i rogorô döes de gran legremes dai edli jö y tomâ sön mësa y l'compagn les terjö ia cun la palpa

dla man y süa odlada gnô tres plü dala ria löna.

Cun i edli plëgns de legremes ñiarâl fit da na pert ia pur n momënt o l'ater, spo lovâl sö y s'un jö.

Bostian è döt spriguré y al stô ailò sön chël scagn sciöche incanté. Al ne savô nia plü ëi fa. Chël compagn jö mâtina ia da üsc de chë gran stüa, spo dôl indô óta, gnô ca da Bostian y i dijò: “Bostian, prëi tan bel, scuta... no dí a degügn nia, che te m'as odü”,... s'ojo y s'un jö demez.

Bostian ñiarâ sö y döt desturbé respognôl: “I t'impurmëti de scuté... mo.” mo chël compagn se n'ë bele y Bostian è resté ailò sön chël scagn dô chë mësa tl scûr, sciöche al foss taché jö cun morones. Al ne savô plü ëi fa.

Dô n pez spo jöл a paié chël tan, ch'ai s'â buiü trami dui y spo se n'el jü a ñiasa. A pë el jü a ñiasa. Al urô ester dër dí su. Al â tan tröp da punsé.

Al ne pudô mine lascé ji la storia inant cun la Lena, sciöche ara manaciá y la jënt cuntâ. Döt messâ gni punsé fora avisa... mo coo? Na ota lasciál passé n tan de tämp.

L'compagn de Bostian â lascé l'Hotel cun na büsia, che tröpa jënt ailò t'ustaria se n'â anadé y ñiarâ mâtina, sciöche al foss suzedü val'de plü.

Pur n momënt él gnü chit, mo spo jö döt indô inant sciöche denant. Jënt gnô y jënt jö, se comanâ val'da bëire o da mangé.

Degügn n'â cunesciü chël ël, che â na té prescia.

N'él veramënter ste degügn d'atri che l'à cunesciü? Can ch'al lasciá cun na té prescia l'ustaria, jó dlun saltàn ia dala staziun dla ferata y scumparí, n'él un che i â ciaré dô cun na té morvëia... bel avisa sciöche al l'ess cunesciü. Al è Tio, che é senté dô na mësa dan porta.

Da ji a ciasa se dijô Tio: "Mo, al è Felix da Mantignoses!... Ah, pu no, no, i m'â pa bëgn mâ falé.. al ne sciafiâ mine da ester chël ne... Felix s'ess pö dé da cunësce y foss gnü purmez. Al ne sciafiá pa gnanca da ester Felix... al é 7 agn ch'an n'alda nia plü de vël. Al é pa bëgn bele mort. Al n'ê pa bëgn mâ un che somiâ Felix."

Mo sanbëgn, can ch'al ruvá pro jënt, n'él mine bun da tignì la müsa, mo baié baiâl impô a na moda, che an n'ê bugn da s'un capì fora.

Trëi porsones s'un jô demez cun la ria löna dala festa de S. Čiascian: Felix, che è gnü tichiné y martorjé 7 agn alalungia y â i nerv ruvinâ y a tera y n'ê nia plü bun da soporté la notizia dla Lena... ci pudôl pa savëi, sce ara é vëi o no... an crëi dagnora plü ion l'stlet co l'bun.

Bostian, che â impurmetü de scuté y ne pudô impò nia scuté, ciudi che la cosciëenza i comanâ döt val'dater. Co pudôl pa scuté y lascé maridé Lena, can che ara é pö bele maridada y l'om viô pö... chëra ne jô mine bun ne!

Tio n'è gnanca cuntënt. Pür cosce, sc'al scraiá fora val'che n'è nia vëi y ch'ara gnô sö.

Insciö s'â düc trëi n iade punsé de lascé madurì l'tëmp.

In chël dé dla domënia de S. Čiascian, al è les prômes ores domisdé, êl n ël che gnó jö de ferata a Valdaura da mez y jö döt debota ia cuntra la gran ega. Al passâ ia l'gran punt, storjô pro tla dlijia de S. Antone dla Windschnur y jö spo dër debota cuntra Rasun.

Can che al è bele scialdi scûr, passâl l'cunfin, mo sanbëgn nia dô sëmena, pur ne salté nia ti finanzeri dl cunfin, mo coraia dô chëres crêpes sö. N gran ciarü i fajô l'iade ciamô plü sigü.

Döt l'iade è jü bun y al è defata ruvë jö tles munts de Toreca.

N té famëi de munt, che è ruvë sön munt a cuncé la ciajaran, che è gnüda ruvinada dal vënt, chël famëi l'à lascé ite y ti â dé val'da mangé.

“ “ ” ”

In chël ann êl tomé extra pücia nëi, inè sö pur munt, y inscio pudô chël famëi bele tan adora s'infidé sö pur munt. An n'adorâ gnanca ciasper. D'atri agn fossil da chë sajun ciamô ste metri de nëi.

Cun i tiers gnöi impormó sö chi dis dan S. Pire de jügn.

Pro chël famëi pudôl ste in chë sëra. Ai scialdá ite la stüa buna cialda, se mangiâ val'a frëit, che l'famëi s'â tut sö cun vël, s'la

ciaculâ ciamicó n pez y jô spo te sües prices a durmì.

Felix ne dijô sanbëgn de döt nia, ci ch'al è suzedü, mo al n'ê pa gnanca bun da durmì, cun döt ch'al è stanch mā bel assà. Chèl è bëgn inè da capì.

Tratan che l'famëi rosslâ das-senn, è Felix ailò ponü cun i edli daverè, ch'al ciarâ tl scûr. Ailò te ciajara êl scûr, fora tl monn êl scûr y scûr êl te so cör, te süa anima, te süu pinsiers. Na tara ne se n'essel mai imaginé. Dô tan d'agn de renunzies, de sacrific, de crusc y de incherscemu n s'aspétâl de pudëi ji a ciasa, de pudëi indó sinti l'cialt dl'amur de süa fomena, de süa jënt y de so païsc.

Mo ara è gnüda döt atramënter... essel pö podü murì tl frëit y nanter i dlaciuns dla Sibiria y cënt metri sot tera tles minëores dl Ural, o tl'ega frëjda y furesta sól gran iade dla China jö y ca, sot les Indies ia y sot l'Africa ca y sö, cína a udëi indó tera a Trieste... essel pö podü murì ailò invalgô... al foss ste plü lisier co messëi ruvé dlungia ciasa y n'aldì na tara...

Al se dijô inant a se instëss: "Co pö pa ester chësc? El propi vëi, che an ne pö nia plü se tralascé sön i vijins? El propi vëi, che n jù o na munt se fesc da öna y da l'atra pert tan desvalis, ch'i ne se capiun nia plü? Ch'i ne se cunfi-dun nia plü? N'unse nia mā l'lingaz atramënter? Él propi inè tan d'atres cosses atramënter?

Unse ciynamai i sëntimënè dl cör atramënter? N'è nia l'amur l'unico lingaz che düc capësc?"

Felix passâ ores y ores zënsa durmì y cun i pinsiers plü scûrs. Al baiâ cun vël instëss, mo sanbëgn adascusc pur ne descedé no l'ater. Al se fajô instëss les domandes y se dô inè les respotes.

Mo... êl bëgn inè bun da se dé dlunch les respotes che l'acontëntâ?

Âl bëgn fat dërt da s'un ji demez inier? Âl bëgn fat dërt da ti crëi tan atira a Bostian? Ne fossera nia stada döt atramënter, sc'al foss na ota jü a ciasa, o sö dala Lena, impè de gni ala festa de S. Ciascian? Magari essel aldi a ciasa d'atres notizies? Magari ciarassera fora döt atramënter?

N'essel nia fat damì da ji ite ala Lena a la baié fora? Al è pö tan dlungia!"

Inant l'tichinâ i pinsiers plü ziti: "N'él nia la cosciënça che me obligeäia da ji a ti l'dì ala Lena, che ara ne pö mine se maridé? I sun pö in vita, i ne sun mine mort. L'maridé n n'ater foss pö n maridé che ne valess nia... al foss n spavënt..."

Tan gonót ti ái ciaré tl müs ala mort te chisc agn passà y sëgn.. sëgn ne pënsi nia, ch'i mëssi pö dé cunt de döt cant?"

Felix metô man da pité, mo al messâ se tignì ite pur ne descedé no l'famëi.

Felix n'ê nia plü bun da punsè dërt. Al à messé n'en ste fora tantes, ch'al udô sönsom ci che è

jö dapè y jö dapè ci che è sönsom.

Sü nerf è ruvinà y inier s'él rot l'ultimo fi. Llian che lliâ cun l'atra jënt, inè de chi ch'al ti urô l'plü bun, s'è rot. Al urô ji su inant tl monn.

Lpité fesc gonót sonn y sólo doman, stanch y sfinì, s'él indurmedi.

Can ch'al gnó dé, s'è l'famëi descedé y udô che so compagn durmî.

Al se dijô: "Làscel mà durmì. La sonn fesc bun a düc."

Tratan se mangiâl val'y jô ia da stala a dortoré ciámó val'püch, ch'al n'a nia ruvè in sëra, spo jôl pa bëgn a cherdé l'compagn pur ji deburiada fora y jö cuntra S. Iaco de Toreca.

« « »

Lena de Funés è sól iade da ji a ciasa. Al è sabeda y ara è stada a mëssa y spo a cumpré val'pur la domënia.

Olà ch'al metô man l'bosc, él n Crist y sot chël Crist n banch y sön chê brëia de banch ia dedô stôl scrit: "Chilò él n banch pur n corp stanch."

A chël post i dijôi "sö dala palsa". Tröc stô chiè ailò a palsé y sc'ai è de plü, s'la cuntâi n pez.

In chël dé udôn Lena ailò sëntada. Sü edli ciarâ ia sól atra pert dla val, mo al gnô inmënt, che ara ciarass plü inant, sura les munts fora a chirì valgûgn, che è dër dalunc y che ara ess ciámó ion urü udëi.

Tan d'agn él passé, che Felix se

n'è jü da ciasa demez y dô da chël dé n'an plü mai aldì nia de vël.

Tres danü se damanâra: "El mo ciámó in vita? El mo ciámó invalgô?"

Mo la resposta ne gnô nia... ne gnô mai. Spo i rogorôl dôes de gran legremes jö pur l'müs, che tomá ciâldes sólo tera y la tera s'les dlutî, ch'al n'è plü nia da udëi dainciarà.

Can che ara se n'è jüda da Mantignoses demez pur lauré l'lüch de so pere a Funés y à lascé lauré a Mantignoses l'fré de Felix, l'vijin, éra stada valgûgn agn cun súa uma y deburiada laurâres l'lüch, ci che ares è bunes.

Col têmp udôra ite Lena, che ara adorâ n aiüt. Súa uma gnô tres plü vedla y se stançâ tres de plü. Ara ne jô bëgn nia plü.

La vera è bele dadî fora y al è indô plü èi tl païsc. Purchël damanâra n dé Fonjo dl Mornâ, sc'al ne foss gnü sól lüch de Funés a fa l'fant. Fonjo è insciö cuntënt y à atira dit de scé.

Dër laur n'él nia ciámó laota dô la vera y sciöche fant de Funés pudôl se davagné val'.

Fonjo è n bel gran jonn, plëgn de forza y de orienté y bun da lauré.

Lena è dër cuntënta impara y la uma de Lena inè. Döt jô plü sauri y düc se gnô.

Al passâ n ann indô l'ater y tres ciámó laurâ Fonjo sól lüch de Funés. Fonjo è pa bëgn impò de valgûgn agn plü jonn co Lena, mo impò i essera tan plajü. Lena è tres ciámó n n'era de valüta, plëna

de forza y inçè belëza y laprò valënta y da fa sauri.

Lena cunesciô bëgn defata, che Fonjo i ciarâ atramënter co d'atri ëi; ara cunesciô, ch'al vardô n füch tl cœur de Fonjo, n füch che ess ion cunté d'amur y de maridé, mo al ne s'infidâ nia.

Fonjo ciaculâ ion y cuntâ, ci ch'al aldí insciö da jënt, mo can ch'al ess orü i baié a Lena de amur y de maridé, spo se stlüjöl pro l'col y la läinga gnô stara y al n'ê plü bun da gni cun ia.

Indô passâl i mëisc, l'forà, l'merz, láuri, l'mà y l'jügn, olà ch'al metô man l'sié.

Gonót, can ch'al ê su Fonjo sön val'laur, spo se dijôl: "Noo, insciö ne våra nia, ara ne và bëgn nia.

Ara me butass pa tan söl lüch de Funés, mo sc'i ne pô avëi la Lena, spo ne sunsi nia plü bun de la tigni fora."

Vigni dé danü fajôl da doman l'proponimënt de baié cun la Lena de chësc gran problem, mo al gnô spo vigni dé indô da sëra, olà ch'al pordô l'coraje y an jô a durmì cun les solites formalités.

Bele n pez â Lena cunesciü, che Fonjo â val'söl stome, ch'al n'ê nia bun da desbrunçé y ara se l'menâ piçé.

Fonjo i plajô sanbëgn inçè a Lena... mo indere, al ê mefo impò ciamicó nanter ite zacai, che i plajô de plü y chël ê so om Felix.

Sciöche les ères à la maiù pert les orëdles y i edli plü fins co i ëi, insciö éra mefo inçè pro Lena, che ara â aldì dl baié de jënt, che

vispernâ incërch dër da falc, che Fonjo la maridâ.

Al vëgn datrai sö de té baià pur gauja de na porsona, che sospetëia, inçè datrai zënza orëi, val cosses, ch'al mina d'avëi odü o â mez odü.

Al ê inçè vëi, che Bostian ess ion maridé la Lena. Al ê bele l'rivale de Felix denant ch'al la maridass.

Punsé a chësc patüc â inçè Bostian plü tert, can ch'al passâ agn zënza aldi val'de Felix. Inçè ailò i essel ciamicó albü dassënn la gola a Lena. Mo spo êl gnü chë festa de S. Ciascian, olà ch'al â pö baié codî cun Felix y dô da chël n'âl plü mai punsé plü inant cun la Lena.

Bostian ê inçè sigü, da süa pert infora, che Lena ne se maridâ mai plü n secundo iade, spo pudô pa jënt dì ci ch'ai urô. Tan la cunesciôl bëgn. Lena i ciarâ n dé dër avisa a Fonjo, che â scialdi la ria löna.

Pro la picia marëna fora in chë trata, ára tussi n pér de iadi, spo ára dit: "Fonjo, al ê bele n pez, ch'i te cunscidri."

A chëstes parores êl Fonjo che ciarâ sö cun buna speranza.

Mo Lena dijô inant: "I cunësci che t'as val'de pesoch söl stome, che te n'es nia bun da gni fora impara... Fonjo! I sà avisa, ci che t'as y purchël te l'diji iö. I sà che te m'ós bun, dër bun y che t'oress me maridè."

A Fonjo i sluminâ sëgn i edli. Al ciarâ ca y dijô: "Al ê vëi. I porti

**Döes ëres
da Lungiarü
dan 100 agn**

bele agn chësc pinsier cun me "y i arati ch'i se gnissun pa bëgn."

Lena lassura: "Chël aratassi inçë io, ch'i se gnissun. I te cunësci pur n dër chestian."

Fonjo: "Pu spo la porvunse; spo l'arjignuse ca. To om ne vëgn pa impò ne plü a ñiasa. Al é sëgn passé 15 agn ch'an n'alda plü nia de vël... püre cosce... ci mai àl inultima messé s'un ste foral!"

Lena metô l'müs tles mans y pitâ. Fonjo scutâ mâ bel chit.

Inurcheltan alzâra l'cé, ñiarâ ia da Fonjo y dijó cun usc sterscia: "Fonjo, sàste, sciöche ara é purdert y sciöche ara alda da ester. Iö sun dagnora stada dër cuntënta cun te y i vëighi danfora, ch'i sarun dagnora inant cuntënta cun te. T'es n pros jonn, t'es n bun jonn, t'es n bun laurant y i pô te

cunfidé döt cant. Mo öna na cossa mësse te recordé! I vëighi che te m'ós bun y i à bele dí cunesciü chël. Inèc iö te vëighi dër ion. Mo čiamó n iade mëssi te fa recordé chël: iö sun bele maridada. Mi om é Felix da Mantignoses y a chël ti ài impurmetü la fedelté cina che la mort se despartësc."

In chël momënt êl Fonjo che urô dì val', mo Lena ne l'lasciâ nia y dijò inant: "I sà bëgn ci che t'ós dì. T'ós dì, ch'al é bele plü de 15 agn ch'an n'alda plü nia de Felix... mo, dì me mâ, sc'an à aldì n iade, che Felix foss mort? Chël n'an mai aldì da na fontana sigüda y purchël él pur me tres čiamó mi om y i ne pô nia n'un maridé n n'ater. Dan da Chëlbeldi sunse iö y mi Felix tres čiamó om y fomena y la lege de Dî y dla Dlijia proibësc a me n n'atra maridaia, cina che la mort de Felix n'é nia sigüda. L'prou s'à pö dit dan alté: "Cina che la mort se despartësc." Y nos un dit de scé."

Spo êl gnü chit ailò nanter Lena y Fonjo. Un y l'atra â lascé da mangé. Al ne i jô plü jö degun bocun. Al ê da capì!

Fonjo tigní l'müs tles mans, mo Lena rumpí inurchëltan l'chit y dijò: "Fonjo, t'es na porsona cristiana y che é bun da punsé l'dërt y l'iüst, t'es pa bëgn inèc bun da punsé chilò ci ch'al alda.

Inèc sc'i savess na sigüda dla mort de Felix, ne fossi nia plü buna da n'en maridé n n'ater. L'amur a Felix é tan gran, ch'i ne foss mai buna da l'rume.

Fonjo, i sà ch'al é jënt che baia, ch'i se maridun, mo ailò vëgnel bëgn punsè püch.. al me sâ aldédaincö, che la jënt ciafes la consciënsa tres plü paza ... ara ne va mine nel! Al é čiacules de jënt, che cunta y baia y mënt. Mo sàste ci, Fonjo, chirete na bela y prossa jona tl païsc, o inèc fora decà, spo la marideste y vëgnes chilò sön chësc lüch y formes na familia... y sc'ara te büta, te l'lasci scri a te... I fajun chël, Fonjo! te sarás cunteñt."

Spo êl indô gnü na pausa, plü grana. An cunesciô, che Fonjo punsâ dô cun dötes les forzes dl ciurvel. Al lovâ spo sö, ciará ca da Lena, che é inèc lovada sö, y dijò: "Lena, t'as baié cun fundamënta: Iö ascutâ massa sö ales forzes dl cör y ne damanâ nia l'ciurvel. I t'olghi y i feji sciöche t'as dit. Dàme la man, Lena, y iö restarà fant söl lüch de Funés, cina ch'al vëgn l'patrun."

Lena i dô la man y la vita söl lüch de Funés jô inant sciöche denant.

Fonjo n'à nia pordü la buna lóna, mo an l'udô plü gonót gnon sura l'jù ca tl païsc da S. Stefo, olà ch'al é inèc l'lüch da Mantignoses.

L'edema de segra de düc êl gran noza a S. Pire. Fonjo s'á ciafè la bela Metilde da S. Stefo y dan alté se döi la man y dijò de s'urëi bun y ste adöm döta la vita.

Delà y decà dal jù s'abinâl adöm tröpa jënt a daidé fa festa y an aldì la jënt che dijò: "N té bel pêr ne vëigun ia gonót. Ci che jùs y

munts y lingac despartësc, él l'amur y la tradiziun che liëia adöm."

Da sëra se menâ Fonjo süa bela Metilde söl lüch de Funés, olà ch'an à dorturé só la ciasa sciöche nöia. Ti tëmp che à da gni, dôl pô ester i patrunz nüs dl lüch de Funés.

Lena è cuntënta, che ara è jüda insciö y an i cunesciô inè sura, che ara è dô la noza de Fonjo plü sigüda de se instëssa y plü dala buna löna. An la udô manco insciö sora incérch. Col pinsier a Felix se sintîra inè plü sigüda y rassegnada.

Sëgn ch'al é na forza nöia te ciasa, pudó inè la uma de Lena se dé plü la pêsc y se lascé dôfora. Cun Metilde se gnóra pa dër. Impô n'era nia buna da ste chita. Dôt l'dé fratinâra val'te ciasa o fora de ciasa. An messâ pa capì, che ara à prësc set desënes d'agn söl spiné y an messâ zënz'ater dì, che ara è ciámó buna cun chi agn.

Insciö passâ l'invêr y al gnô l'aisciöda y la mëda se cunfortá tres de plü ala bela prozesciun dles Antlés. La prozesciun dles Antlés è pur vëra öna dles plü beles festes dl'ann y bele edemes denant s'arjignâra ca l'guant.

La festa dles Antlés è indó chilò. Plü adora co zënza sonâi l'Aimaria dër da festa pur cherdé gragn y pici a s'arjigné ca. L'plü bel guant urôl ester in chël dé y pur les jones y les mitans da scora la gherlanda.

La mëda de Funés à dër la buna

Friz y süa cïoura

löna y jô cun gran ligrëza a dlijia.

L'tëmp è dër bel y les vidundres jorâ inè incérch plü debota, sciöche ares sintiss inè vëres la ligrëza dl dé. Dlungia tru aldîn i grili che lasciâ aldì so concert; un plü sterch co l'ater sonâi söa vidura.

Dô la gran mëssa metô man la gran prozesciun. Düc, gragn y pici, ëi y ères, jogn y jones, düc savô, olà ch'ai aldî ite.

Dal pröm vangele s'à bele düc metü sö, can ch'al è t'en iade gnü chit te döta la fola de jënt. Ci él pa suzedü? Düc ciarâ ia da chë pert, olâ ch'al è metüdes sö les ères.

Ara ne dörá dì, ch'an aldî vispernàn: "La mëda de Funés è tomada ia, ara è gnüda da nescia."

Bel avisa insciö êra stada. Döes ëres l'â spo menada ia in stüa dl mone, olà ch'al ti gnó fat n bun tee cialt y ara ê indó scialdi ruvegnüda.

Mo la prozesciun messá ji inant. Dô la prozesiun jô Fonjo ia dal fant dl'Ustì. Al gnô aficé l'èiaval y cun chë picia gücia menai la mëda a ciasa.

Čiamó in chël dé cherdái l'dotur, che constatâ dër n gran borjù y les puntes.

Da sëra ruvá inè l'curat sön Funès a i dé l'Öre sant ala mëda. La comuniun ára bele ciafé dala gran mëssa.

In la festa dl Cör de Gejù ê la mëda de Funés sön banch y l'dé dô êl ste na gran sopoltüra. Al ê vëi, ch'ara ê bele tröp ite pur i agn, mo jënt dijô: "Tan snel che ara à fat."

Ara n'â nia podü udëi les novitàs, che suzedô čiamó in chël ann cun la Lena y söl lüch de Funès.

« « »

L'dé dô chë festa de S. Čiascian, da doman bindebò adora, jô dui ëi debota pur la Stalleralm jö y fora. Al ê chël famëi y Felix. Ai á prescia, dër prescia. Impë de gni tres plü luminüs, gnôl tres plü scûr. De gran néores pesoçes se lasciâ jö tres plü albas y al á metü man da ji n n'aria frëida, che fajô mé tl müs.

"Sc'i rovun madër jö dal bosch denant ch'al mëte man de novëi, spo ti la fajunse", dijô l'famëi. Te chël êl ste n stizamënt y n graciu-

lassura. "Chësc é l'tonn dala nëi", dijô inant l'famëi, "i jun mä deбота."

Al tomá bele de gran gotes pesoçes, denant ch'ai rovass jö, olà ch'al metô man l'bosch y can ch'ai ê ruvâ ailò, nuvôl bele sciöche l'cil foss davert. Can che ai ruvâ a S. Iaco de Toreca, êl bele n čialzà de nëi. A S. Jaco storjöi pro pur bëire val' de cialt y mangé n tò de pan, spo se despartî.

Felix i dijô dilan al famëi, che stô ailò, mo vël jö inant.

"Mâ inant, ma inant"... se dijô bindicé indô Felix... "Mâ inant... mo olà?... mä dalunc, dalunc..."

Sciöche l'tëmp ê tla natöra, insciö čiarára inè fora te so spirito, te süa anima, te süa cosciëenza.

Al se sinti arbandoné, ingiané, sfinì, tralascé da düc y da döt... zëenza cunsolaziun.

Al se sinti inè sciöche Cain, che messá ji fora pur l'monn, cundané da Dî y da jënt.

Domisdé tert ruvâl a Ainet tla val dl'Isel. Ailò storjöi pro tla pröma ustaria ch'al abinâ. Dala nëi y dala plöia êl mol čina söla pel y laprò stanch, tan stanch y sfinì. Al ciancantâ mä plü ite pur stüa y se sëntâ jö pro na gran mësa lungia, olà ch'al ê ciamó cater o cin paurs, che ê sta in chël dé a Oberlienz a marçé.

Al gnô defata la ustira, che l'damanâ, či ch'al urô. Felix peria, ch'al pudess ste in chë sëra ailò suranöt, spo se comanâl n tee bun cialt.

La ustira dijô spo, ch'at dô ji cun vëra, che ara i mostrâ la ciamaena.

Felix è cuntënt. Al se tulô inèc dô l'ruchsoch, olà ch'al â inèc guant laite da se mudé, dea ch'al ê mol.

Can ch'al ê su te ciamaena, se dijôl: "Al è dagnora inèc ciámó de buna jënt sön chësc monn."

Can che al ê mudé, jól jön stüa y l'tee y val'de cialt da mangè ê bele arjignâ sön mësa. Dala stanchëza y ria lóna, ch'al â, n'âl nia fan, mo al mangiâ impò fora döt cant, ciudì ch'al l'adorà, inèc pur se scialdë ite l'corp.

Defata â chi paurs ailò metü man da baié impara y da l'fracené fora, chi ch'al ê, da olà ch'al gnô adalerch, ci ch'al fajô y co ch'al â inom. Felix se dó na ota n n'ater

inom, spo dijôl, ch'al ê gnü sciuré fora dal païsc dal Guern dala ciämëja foscia, ch'al ê tles Dolomites da ciasa y ch'al jô a chirì laur. Zënza dijôl dër püch y ne respognô gnanca a dötes les domandes.

Tröpes cosses, de ci ch'al cuntâ, n'ê nia vëi. Al n'urô mine lascé gni sö, chi ch'al ê in realtà y sanbëgn gnanca purciudi ch'al se n'ê jü da ciasa demez. Chères ê döt cosses, che jënt ne pudô nia savëi.

Can che chi paurs aldî, ch'al ê gnü sciuré fora dal Guern nemich, spo savôi ch'al n'ê nia n delinquent y ai ti ciafâ crëta.

Dô ch'ai â n pez ciaculé impara de vigni sort de cosses, êle n paur plü vedl y n plü jonn, che messâ ester so fi, che jô ia da n n'atra mësa a se baié adascusc.

Chi da Grones da Lungiarü da zacan

Ai se cherdâ spo ia Felix y ci ch'ai â ailò da se baié, chël gnô prësc sö. Inultima se dôi la man. L'ater dé tulô Felix so patüc y jô ia da chël paür, che â cuntraté impara, a fa l'fant. Al ê cuntënt d'avëi ciafë n patrun, olà ch'al stô spo èina da d'altonn.

L'patrun ê dér cùntënt impara y Felix ê inè cùntënt col patrun. Cun la jënt de Oberlienz, ch'al udô spezialmënter les domënie y les festes, ne fajô Felix nia gran cunferta. Al ê valënt impara, mo baié baiâl mât ci ch'al messâ.

Düç chi che l'udô, â l'impresciun, ch'al ess tres scialdi la ria löna, mo degügn n'urô l'damané dô la gauja dla ria löna. Ai se punsâ pö, ch'al t'incherscess dô súa ciasa y dô súa jënt.

Felix laurâ ci ch'al ê bun y cun ortü. Düç chi de ciasa ê cùntënc impara y ai ess urü, ch'al foss dagnora ste ailò.

Mo chël n'urô Felix nia. A Ainët i savôl massa daimprò da ciasa. Al s'â punsé de ji plü dalunc, tan dalunc ch'al ne gniss nia arjunt da jënt de so païsc. Al urô pö rumpe vigni lian cun súa jënt dles Dolomites. Al n'â ciafë assâ y minâ de ester tut sö damì da jënt furesta.

Mo ailò se falâl dér dassënn. Plü dalunc ch'al ê y plü lunc che sù pinsiers ruvâ. I pinsiers n'à nia distanze y l'incherscemu crësc cun la lontananza.

Na domënia d'isté periâl l'patrun, ch'al pudess ste fora n dé, ch'al â ñez da fa te cité. L'patrun dijô: "Sanbëgn che te pòs ste fora

n dé, mo insnöt t'aspetunse pa, Felix, catöl!"

Felix ciügnâ de scé. Al tulô spo l'Bus de linea y ruvâ incér misdë a Weidegg. Weidegg é n té pice païsc jô tla Carëntia, zirca amesa la val dl Gail.

Ailò él ste chit y ê stort pro t'ustaria dlungia strada. Al ê mât chë ustaria a Weidegg.

Ailò s'âl comané val'da mangé y da bëire y spo él defata gnü a baié y a sciaccaré col patrun y ustì. Döt jô bun, sciöche al foss bele gnü fat fora denant.

Felix i â impurmetü de gnì da d'altonn ailò a patrun.

L'ustì ê inè n gran paür y al adorâ n fant, che savô da lauré ala campagna y inè coi tiers te stala. D'isté messâ l'fant ojoré valgügn tiers, ch'al tignì te stala. La gran pert metôl a munt y l'dér ojoradù è d'isté sön munt.

Felix ê cùntënt cun chësc laur y in segra da Rosare ruvâl a Weidegg col poch. L'patrun da Ainët l'lasciâ ji dér ingert, mo al ne pudô mine l'sforzé da ste ailò.

Felix s'â defata ausé ite a Weidegg. De súa identité dijô l'medemo de ci ch'al i â dit al patrun da Ainët. Cun les autorités ziviles n'el laota mine tan zite co aldédaincö. Degügn ne damanâ dô nia y spo n'el nia. Ch'al ciafass de gran maraties, sperân bëgn de no y zëンza ciafâl pö n bel païamënt, da mangé, da bëire y da se visti.

L'patrun y sù familiars â defata cunesciü, ch'al ê n dér chestian y n bun laurant y l'medemo respet i

portâ inèce defata la popolaziun da Weidegg.

Cun jënt ne baiâl nia tröp, mo can ch'al â val'da fa impara, êl valënt y an ti urô bun.

Mo inèce a Weidegg cunesciôn defata, che Felix n'ê nia cuntënt y â scialdi tres la ria löna.

Na té mëda ailò dijò "Pu, s'un fajëis de morvëia? Al ne pò mine ji a ñiasa. Ai l'à pò sciuré fora. Al se sënt mefo su, l'cosce. Al é tl furesto. Al t'incrësc mefo."

Insciö jôra inant y Felix stô ailò tröc agn.

« « » »

In chël dé che Bostian â baié cun Felix te chël Hotel dla stazium in la festa de S. Čiascian, êl jü dër cun la ria löna a ñiasa. I un inèce aldi, ch'al â fat l'gran iade a pè, dea ch'al urô punsé sura sön düc chi discurs y avenimënc cun Felix.

Al n'ê nia ñiamó bun da dlutì döt cant. Ciudì ne lasciâl pa nia baié fora döt cant? Ciudì s'un sciampâl pa demez? Al ess pò aldi da ji sö da Lëna, se prejënté y udëi fora la storia... Ciudì pa spo sciampé demez? Indô tl furesto, olà ch'al ê bele ste plü de set agn.

Döt desturbé y col ñé sot jô Bostian inant y ruvâ sôla sëra a ñiasa.

A ñiasa êl süa uma y ara se n'â atira capì fora, che Bostian n'ê nia sciöche zënza. Al saludâ bëgn la uma y baiâ inèce impara, mo sesâ, na uma vëiga ñina ite insom al cör de so fi, sciöche ara sta.

Ara cunesciô bëgn, che Bostian jô vigni dé incërch cun la ria löna y udô inèce, ch'al ê datrai dî alalungia invalgó sënté col müs tles mans, ch'al punsâ.

La uma se crüziâ dassënn y ara porvâ bëgn a vigni moda dl tamajé fora, mo ara n'ê buna de i ciafë fora nia val'de sigü. Insciö ne i jovâl nia co porté y soporté.

Bostian udôn tres plü gonót sö pur munt. Al ê mà plü la bela natöra cun sü misteri gragn y pici, che i dô consolazion. Ailò êl bun da ste dlungia n rié y cunscidré l'ega che brodorâ da na pera y l'atra y da n zop a l'ater, spo les erbes y i ciüf y les brüsces che chersciô dlungia sö, öna plü bela dl'atra, öna plü de morvëia dl'atra. Činamai les peres di crëp, dles rões y di rüs cuiôl sö y cunscidrà.

Te söa tristëza de sijôl spo: "Ci bela che la natöra è, tan gran ch'al mëss ester chël che l'à cheriada. Ciudì êl pa la jënt che la strabacëia y na té moda? Ciudì se tichinëi pa un cun l'ater? Ciudì se feji pa n té dann un a l'ater? Ciudì pa da öna na pert tan bel y da l'atra tan burt?"

Can che Bostian jô sö pur munt, âl da sëra cun süa uma na maiù cunteja y ara ciafâ indô coraje. Mo na sëra, al sarà passé dui mëisc dô la festa de S. Čiascian, can che Bostian ruvâ a ñiasa, ê süa uma te so let ponüda y ara baudiá de n gran mé de vënter. Atira i fajôl n bun tee d'ampömes, mo nia ne jovâ. Al gnó tres plü stlet.

Bostian ê döt gram y jô dala

vijina a la perié, che ara gniss da súa uma tratan ch'al jô dal mede. L'mede è gnü y al cunstatâ, che la mëda á l'miserere (Blinddarmentzündung). Chëra é laota na maratia dër da tumëi, spezialmënter pro jënt plü vedla, ciudi ch'ai ne fajô nia ciamó l'operaziun.

L'dotur dijô: "I prô de fa döt, éi che é te mia possibilité, mo garantì ne pòi nia. La mëda è inè bele scialdi ti agn."

Al n'â jové nia, la uma de Bostian è dô cater dis ia dô ciampanin.

Chësc messál ciamó gni pur i fa l'pëis ciamó maiù a Bostian. Al ti urô pa feter bun a súa uma. Sc'al è ciamó val'che l'tigní sö, spo él la fede. Ciamó plü gonót l'udôn a dlijia y cun na maiù devoziun.

D'atri sciûra döt ailò, fede y religiun, ch'an ch'ai ciafa val'dér de rî da porté.

Bostian è bele denant dagnora ste na porsona, che n'â mai lascé fora na mëssa o les festes y al tulô pert a dötes les prozesciuns. Inè a ciasa fajôl söes oraziuns cun la uma o da su, sciöche al è gnü insigné da pice insö.

Da jonn portál ion l'gran cunfun y al ti è mistro. Gnanca n iade ne l'âl lascé tomé.

Insciö él inè ste bun a soporté la mort de súa uma, inè sc'al n'ê nia sauri. A jënt che i fajô les cundolianzes, i dijòl: "Oh, an mëss punsé: Chëlbeldi me l'à dada, al me l'à mefo indô tuta. Al savô pa bëgn vël, éi che é dërt."

Impò él gnü dô la mort de súa

uma cotân plü chit y an l'udô ciamó manco.

Plü co la mort de súa uma, i drucá ciamó chël segret, ch'al à impurmetü a Felix, chël segret, ch'al messâ tres porté incërch y che i pesâ tan dassënn, ciudi ch'al n'ê nia val'de dërt, ch'al scutass ia val'che pudô porté tan tröp mal a jënt, ch'al ti urô bun.

Inè sc'al s'ess traté de jënt ch'al cunesciô mâ y nia val'de plü, essel albü l'dovëi d'avertì te na té situazion.

Tres de plü ruvâ Bostian ala cunvinziun, ch'al n'ê nia oblige al segret, ch'al ti à impurmetü, mo ch'al è oblige da l'rumpe y lascé a savëi a Lena, che so om Felix viô. Al s'â inè tut dant de baié de chësc col prou, sc'ara jô tan inant, che Lena ess fat i cunç da se maridé.

Tres deplü y plü gonót l'udôn sö pur munt y inè sö pur chi crëp.

Al è gnü l'tëmp che i paurs jô sö pur munt a sié. Da n col a l'ater aldîn aguzàn y da n tablé a l'ater aldîn batòn les falc da doman adora, da misdë datrai y spo da sëra.

Sotusc y tiradöms aldîn ciantà y cigàn fora pur chi prà y da sëra tert udôn les fanes dl scarté a desfridi dan les ciasotes y aldî les patrunes o fanceles cherdàna a cëna.

Al è chël n bel tëmp, mo inè n tëmp de fadia, pur i paurs. Da na securité a l'atra mëssân se spazé, side da sié co da restelé. Sàste, na dërta dramada è pu mâ snel

Benedisciun dla bandira a Badia, ai 21-9-1095

danman y l'fègn da munt dess
ruvé te tablé zënza de gran bagna-
des.

N té dé ê inè Bostian sön na té
para de chi crëp dla munt de
Gamp, ch'al ciarâ jö cuntra la sëra
ai fanç y les fanceles che siâ y
cuntra la doman ai sotùsc y ales
tiradöms che restlå.

Sön munt i savôl dagnora bel a
Bostian. Vigni iade udôl val'da nü.

Dî alalungia êl bele sënté sön
chë para y indó ti êl gnü l'pinsier a
chël segret, a Felix y ala Lena. Al ê
spo luvé sö y dijò: "Sëgn sài, ñi
ch'i à da fa. Sëgn sunsi sigü!
Ciamó insnöt väi a ti l'dì ala Lena,
sciöche ara sta. I mëss l'fa y i
l'fajarà."

Cun chëstes parores piâl ia y jö

pur na té cresta scialdi èrta. Dô
ch'al â tut chë dezijiun se sintîl
mâ cotan plü lisier y al i gnô
inmënt da ji dô na té sëmena jö.

Inurchëltan aldîn n scrai spa-
ventûs. Ci mai èl ste? La jënt che
laurâ lajö te chi prà da munt, sâ
inè spordü y düè ciarâ sö tla
direziun, da olà ch'ai â aldî l'scrai.
Al n'è nia dér dalunc.

Atira n'èl un o dui che n'udô
brodoràn un jö de chi crëp ñina jö
tla pröma rô, olà ch'al ê spo ste
chit.

Chi ëi lasciâ falc y döt ñi ch'ai â
tles mans y saltâ sö, tan debota
ch'ai ê bugn. Can ch'ai ruvâ sö,
mëssâi bëgn se sperde. Che ê pa
chël? Degügn atri co Bostian de
Ciampeder. Da gni jöpert se l'àl

udüda massa saurida. Al è slizié, tomé danfora col cé sön n crëp y brodoré jö, čina che la rô lâ fermé. Al è ailò plëgn de ferides tl müs, tl cé y püch o tröp sura döt l'corp. Fora dla bočia y dles orëdles i gnôl sanch, mo so corp è čialt y al viô čiamó. Al tirâ čiamó l'flé, mo ne dô plü degun patimënt.

Chi ëi l'alzâ sö y, sciöche ai sciafiá plü sauri, l'portâi jö tla munt de Gamp, che è defata jö desot. La patruna saltâ atira adalerch cun ega čiobia a i lavé jö l'sanch dlunch incérch y les ferides, mo deperpo che ara fajô chël laur da samaritân, tirâ Bostian l'ultimo süst y murî.

Sön chëra êl ruvê adalerch feter döta la jënt dla munt y inè de té furesti, che è söl iade.

Ai s'inslenâ jö y periâ pur l'pür Bostian. Döes ores dô aldîn sonàn l'agonia fora a S. Pire y la notizia dla mort de Bostian jö mâ snel da na čiasi a l'atra.

La jënt dl païsc se l'menâ piçé chël pür Bostian, čiudi ch'al è purdërt bëgnudü da düc. Söl lüch de Funés dijô Lena, denant ch'ai metess man la corona da sëra: "Insnöt ti dijunse la corona a Bostian. Al è na dërta porsona."

Trëi dis dô metôn Bostian te fossa y cun vël gnôl inè sopolì l'segret, ch'al ti â impurmetü a Felix da Mantignoses.

Mo ara gnô impò döt atramënter co che Bostian s'la imaginâ.

« « »

Tröc agn êl passé ia y la maiù

pert dles ferides dla gran vera è varides. Mo al restâ impò čiamó ferides, che n'è nia varides y che ne variarà mai. Lena de Funés n'è nia buna da desmentié so om Felix. Tröp periâra pur vël y lasciâ dì mësses. Ara n'è čiamó nia buna da capì, ch'an n'â mai plü aldî nia, ater che chères čiacules dan tröc agn.

De té fomenes co la Lena, che à pordü so om y n'è nia bunes de se l'desmentié, n'él pa bëgn tröpes, mo la maiù pert savô altamo, che so om è tomé o â almanco la notizia, ch'al è despordü y chël è mâ feter l'medemo co la notizia dla mort.

Mo Lena n'â plü aldî nët nia y chël è cotan plü val'de cröde.

La vera n'â nia misericordia, no cun jënt, no cun tiers, no cun čiases, no cun la natöra. La vera cunësc mâ destruziun.

La vera â spo porté n n'atra gran plaia, che ne variarà nia. Ara à porté a nüsc païsc y a nosta jënt n Guern, che ara n'ess mai urü. Dui dictaturs êl lové sö: tl'Europa dl nord chël dla čiamëja rossa y tl'Europa dl süd chël dla čiamëja foscia. Trami dui dô indô ester la gauja de n n'atra vera čiamó plü grana y plü crödia.

Felix da Mantignoses è tres čiamó in vita y al è tres čiamó a Weidegg tla Carëntia pro l'Ustí fant. Mâ inscio ti butâra assà. Al è sann, â da mangé y da bëire y da laur, pudô vigni sëra ji te so let a durmì.

Chi de čiasi ti urô bun y l'aratâ

oramai sciöche un de familia. La jënt de Weidegg l'cunesciô bun y al ê bëgnudü da düc. Chi plü jogn dl païsc minâ, ch'al foss un dl païsc.

Felix ne fajô nia gran cunferta cun la jënt, mo can ch'al â val'da fa impara, spo él dagnora bel valënt.

Che Felix ess scialdi tres la ria löna, chël ti gnôl bëgn immënt a jënt. L'autorité dl païsc ne damañâ nia tan dô l'identité dl fant dl'Usti. Laota n'él mine ciamicô tan zite, sciöche aldédaincö. An minâ che l'Guern dl païsc, olà ch'al ê da ciasa Felix, l'ess sciuré fora y inscio l'dörâ inèce l'autorité.

Felix jô vigni domënia a mëssa y inèce zënza l'udôn datrai te chë picia dlisia dl païsc. Mo al n'ê tres ciamicô nia bun da rumpe chël bur grop tl cör, che l'destacâ da ciasa.

Spezialmënter pur jënt che é corsciüs sö da paür, él datrai dër ri da se destaché da na fissa idea, ch'ai à n iade ciafé, Gonót ne jôl gnanca nia, sc'ai vëiga ite, ch'ai à l'tort. Al é èze tl cör y tl cé, che ne i lascia nia fa atramënter. Magari é inèce chëra la gauja pro i paurs de düsc païsc, ch'ai crësc sö oramai sciöche rësc de so rëgn y é inscio püch dependenç dai atri y mina d'avëi dagnora l'dërt.

Insciö éra inèce pro Felix y al sufrî instëss l'plü de düc y al sufrî tres de plü.

Tres de plü sintil la cosciëenza, che l'martorjâ dé y nöt. Tres de plü punsâl a ciasa y sanbëgn a süa Lena, che é pö süa fomena.

"Sëgn sarára bele dí maridada cun chël ater", se dijòl cënt iadi al dé, "y laprò él n maridé che ne vél nia. I sun pö iö ciamicô in vita. Iö sun so dër om... spo aràra mituns cun chël ater... y iö sun tl furesto... dalunc, dalunc da ciasa... tan tröc agn bele su... su nanter jënt furesta."

Al ne gnô nia plü lëde da chisc pinsiers, che l'tichinà vigni dé deplü.

Tröc agn él passé y sü ciavëis é bele dër dassënn da broja y can che al se ciarâ tl spidl, udôl, che so müs gnô tröp da faldes.

Pro chël ustì da Weidegg àl udü cherscion sö l'ustì jonn, che é spo instëss deventé ustì y s'ë maridé y á inèce bele de té pici mituns.

N dé ch'al plovô dër y al n'â nia cis da laur, él senté sön punt d'ara y al á dër la ria löna. Al baiá su y dijò: "Ci fesc mo sëgn mia jënt? Ci fesc mo sëgn mia Lena? Y iö sun döta la colpa... sc'i jô a ciafé la Lena in chë domënia de S. Ciascian, spo fossera döt atramënter... mo, i n'ê nia bun... i n'ê nia bun... ruvë a ciasa dô tan de strabac y dô tan d'agn y aldi, che ciynamài la fomena t'â arbandoné y desmentié y tralascé... aldi chël m'à fat mat, m'à rot l'cör. I n'ê nia plü bun da fa atramënter, co ch'i à fat."

Scialdi dadalt, sciöche n tier de bosch ferì, scraiàl y cherdâ: "Lena, Lena!"

Jö sot punt d'ara èle chël pice möt dl'ustì cun chël pice dl vijin che fajô blëita. Ai adlî cherdàn

“Lena, Lena” y se spordô. Ai saltâ ia dala uma ia in ciasadafüch a ti l’cunté.

Da sëra udôn l’ustì y la ustira fora in stüa, ch’ai s’la baiâ de Felix.

L’ustì dijò: “Al me sà, che Felix ciafes tres plü la ria löna. Tres plü gonót l’ vëigun su. I à l’impresciun, ch’al à val’pëis dër pesoch da porté y ch’al n’ô nia dì. Al é zënza n té dër chestian, ch’an n’en ciafass nia n miù. Al mëss ti falé val.”

La ustira minâ spo inant: “I arati inè iö, ch’al ti fala val’. Al me mëna piçé. I sun sigüda, ch’i l’à inè abiné n iade ch’al pitâ, mo i à fat sciöche i ne l’ess nia udü, ciudi ch’i me punsâ, ch’al s’ess dodé. I n’ess mai urü i fa mé. Al n’â bëgn zënza assà da porté. Mo ci ch’al à?”

Al gnô l’mëis de setëmber. Bele amez agost âl incundé l’prou na domënia, ch’al gnô fat les misciuns la próma edema de setëmber tl paisc de Weidegg y ch’al gnô dui miscionars, un dla carëntia y l’ater da Pursenù.

Al gnô arjigné ca pur les misciuns y sön üsc de dlilia êl mazé sö l’program da vigni dé. Vigni dé êl da doman cina da sëra ocajiun da ji a se cunfessé. Inè tles ciamenes di miscionars pudô jënt ji a se cunfessé.

Danmisdé èle istruziuns y mëssa pur les fomenes, i omi maridâ, i jogn y les jones y da sëra dutrina o perdica pur düc.

Düc tulô pert cun gran interesse

ales misciuns Felix ne lasciâ mai fora na perdica y an l’udô chi dis gonót su te dlilia, inslené y cun l’müs tles mans.

Un de chi dui miscionars, chël che gnô da Pursenù, jô feter vigni dé te dlilia a se dì l’brevír y oramai vigni iade udôl chël êl ailò inslené.

L’dé denant che les misciuns se ruvass, jôl indô dala medema ora, defata dô marëna, te dlilia a se dì l’brevír y che êl pa indô ailò? Chël êl dala ria löna.

Al se punsâ: “Chësc chestian mëss avëi na gran crusc da porté. I ti väi purmez. I ó l’damané. I ó i baié ados.”

L’misionar i jô bel da plan purmez y i metô la man sön na sciabla.

Felix se spurdô y ciarâ sö. L’misionar udô, che chël êl à i edli plëgns de legremes. Al se l’menâ piçé y l’damanâ: “Bun chestian, i se vëighi tan gonót chilò te chësta proca. I cunësci, ch’i ëis dër la ria löna. Dijéme, ci ch’al se fala. Magari pòi se daidé.”

Felix messâ indô pité dassënn y n’ê bun da ne dì nia. L’misionar l’tulô spo pur na man y dijò: “N’urëis nia gni cun me jö te nia ciamenä? Ailò pudëis s’la baié fora.”

Cum la usc rota dal pité dijò Felix: “Prëi tan bel.” Spo se lasciâl mené sciöche n té pice möt dla uma.

In chël domisté è Felix ruvë trô massa tert söl laur, tan che l’patrun y la patruna jô a l’chirì, dea ch’ai sospetâ, ch’al s’ess fat

Con 17 agn te vera:

Tone de Col, Tone dal Tescere, Jep d'Laronz, Jep dal Taibun

val! Chi dis dles misciuns mostrâl ciâmò plü la ria löna.

Felix indere è ste plü de döes ores a baié col misionar y al ti â cunté döt cant, bel döt cant, sciöche ara è stada. Inultima âl fat na cufesciun tan lungia, ch'al s'un fajô instëss de morvëia.

Felix gnô fora dla ciâmena dl misionar sciöche al foss döt n'ater. Al se prejëntâ al patrun cun la buna löna, tan che chi de ciâsa stô mâ a ciâré ca.

Ci mai êl suzedü? Al è gnü l'dé, che è ste bun da varì n cör y la vita de na porsona. Da sëra udôn chël misionar pro l'ustì, trami dui bì susc pro chë picia mësa coraia, ch'ai s'la baiâ dî alalungia y can che l'misionar se n'ê ste, udôn pro la medema mësa l'ustì cun

Felix. Inè vëi dui baiâ adascusc, mo an cunesciô, ch'ai â la buna löna.

L'dé dô se n'ê jü chël misionar a bon'ora y al é mâ plü resté l'ater a finì les misciuns.

Y sëgn podunse la fa cörtä nosta storia. Düt pò s'imaginé nia ert, sciöche ara pudô ji inant. Mo impò è pa la storia plü complicada co ch'an ess inè podü miné. Al è passé ia trëi dis y al gnô fora de calonia da S. Pire l'misionar, che è ste a Weidegg, deburiada col curat da S. Pire. Trami dui jöi bel plan, plan, dlun s'la cuntàn söl tru che cundüsc sö dal lüch de Funés. Ailò stôi dér dî. Ai baiâ mâ cun Lena. I atri de ciâsa ne pudô nia scuté pro y ne pudô mai savëi, sciöche döt è ste.

Impormó dô valgünes ores i udôn gnon fora de ciasa. Ai â dêr la buna löna. Ai saludâ Lena. Ai saludâ inè l'patrun jonn y söa fomena Metilde, che è sta tratan ia in majun a fa val' y che è inè spo ruvâ ailò adalerch.

Can che ai ruvâ jó tl païsc, jó l'curat te dlisia y l'misionar s'un jó demez. Al messâ ciamó ruvé l'ater dé a Weidegg a porté la buna notizia a Felix, che Lena ti é restada fedele y nia maridada y ch'ara l'aspetâ da n dé a l'ater.

Dî alalungia ài albü da s'la cunté, l'misionar, Felix, l'ustì y la ustira. L'ustì â invié l'misionar da ste ailó in chë sëra, dea che l'curat de Weidegg ê jü in feries dô che les misciuns ê ruvades.

Chi dis êl bëgn düc i païsc, tan a Weidegg, co a S. Pire, co a S. Stefo, che savô che Felix è ciamó in vita y ch'al ruvâ indô a ciasa.

La nöt denant co ruvé a ciasa y te sü païsc, ê inè stada dêr lungia pur Felix, tan lungia co chë nöt söla munt de Toreca y co tröpes d'atres nöts plü tert tl furesto, a Ainet y Weidegg.

De té nöts zënza sonn n'âl pa bëgn passé dêr tröpes. Al s'un fajô instëss de morvëia, ch'al à tignì fora.

Inè in chë sëra n'êl nia bun da stlüje i edli. La gran desfarënzia dla nöt söla munt de Toreca a chë ultima nöt a Weidegg ê chëra, che laota êl daimprò ala desperaziun y sögn êl plëgn dla gran speranza y ligrëza. Instëss n'ê l nia ciamó dêr

bun da capì, co che ara â podü gni inscioi.

Cun i minüè dla nöt che passà, passâ inè te sü pinsiers dé pur dé de süa vita; dis de néores, ciarüsc, tonn y tranì, frëit y dlaciuns, vënt y tëmpestes te chisc ultimi vint agn, laprò l'scür dla cosciëenza, che i stlüjô sö l'tru dl luminùs.

Al â rot vigni lian de vijinanza y chël l'tichinâ plü co döt l'ater. Al se sintí su, arbandoné, tralascé, desmentié da chi da ciasa, dai vijins y cïnamai dala porsona, ch'al ti â scinché döt l'amur.

Laota udól döt cun odlà scûrs y fosc. Chësc ê gnü sögn döt atra-mënter. Sura les Dolomites, sura so païsc y sura süa jënt, sura i vijins y spezialmënter sura la porsona plü da urëi bun, la Lena, el gnü sögn n gran luminùs.

Llian desfat, al s'ê indô cuncé adöm pur tignì de plü co denant.

Cun legremes de ligrëza tla nöt scöra tl furesto dijôl: "I vëgni! Lena, i vëgni."

Spo s'indurmedil.

Can che al gnô dé, l'cherdâ l'misionar: "Felix, la nöt é passada, al vegn dé! Felix, vi, i jun a ciasa."

« « »

Düc à ion, che ara é jüda inscioi y an dijô: "L'aiüt de Dî vëgn a düc, chi che crëi y prëia."

Mo düc minâ, che Felix foss gnü tignì sö tan dì, an pò di 20 agn, tla prijonia di Rusci tla Sibiria. L'misionar è ste a baié col curat da S. Pire y cun chël da

Lönesc de Pasca ia dal Grof da Piculin

S. Stefo y deburiada ài fat fora, secundo la orienté de Felix, de dì ola jënt di païsc, ch'al ti è finalmënter sciampé ala prijonia tla Sibiria y ch'al n'â mai sciafié de mené notizia a ñiasa.

La storia, sciöche ara è veramente stada, ne pudô mai gni sö. Invalgó sön val'papier éra mefo impò gnüda scrita; chël è da udëi, mo al è mâ cin porsones, che pudô la savëi y chères è sanbëgn Felix, spo l'misionar, l'curat da S. Pire y chël da S. Stefo y la Lena. Dütè è bugn da tignì l'segret plü sigü.

I ustís da Weidegg savô bëgn inè, sciöche ara stô, mo inè vëi â impurmetü da scuté, sc'ai foss n iade ruvâ a contact cun jënt dles Dolomites, mo vëi è dalunc jö pur la Carëntia.

Bele l'ann dô êl spo gnü stlüt i

cunfins. Al manaciâ bele indô d'atres veres.

In chël dé che ai sopoli Tio, chël bun cosce tan curiùs, dijô l'prou da S. Stefo do la sopoltöra: "I dijun ñiamó n Paternoster a chësc püre bun Tio. Al è scialdi su al monn, mo al ne se sintí nia tan su y al se sà dagnora rî ad aldì la notizia de na porsona de nostra comunità, che mëss se lascé nos y vëgn cherdada dal Creatur.

Mo incö ài inè na buna notizia da se dé y i sun gnü perié de s'la di. Felix da Mandignoses, che tröc de nos se recorda ñiamó y che dütè aratâ bele sciöche mort, n'é nia mort, mo al è gnü lascé lëde dla prijonia dla Sibiria, che i à döré plü de vint agn. De chësta buna notizia orunse dí dilan a Chëlbel-

dî. I l'arun defata indô nanter nos."

Sön plaza de dlilia se formâl spo dô la sopoltöra rodi de ëi y ëres, che damanâ, savô da dî o nia da dî y da damané danü de Felix da Mantignoses y an i cunesciô sura, ch'ai â dûc la buna löna. Nal té notizia ne s'essun mai aspeté. Che punsâ pa ciámó a val'de té?

L'ater dé da sëra, can che l'misionar y Felix ruvâ a S. Pire, él sön plaza l'curat da S. Pire, Lena de Funés, l'patrun jonn de Funés y süa fomena y ciámó na schira de jënt. Činamai da S. Stefo n'él gnü sura munt ca a saludé Felix.

La notizia de Felix è jüda sciöche n trani da na val a l'atra.

Lena pitâ dala ligrëza y can che ara â odü Felix, ti êra saltada inçer l'col y se l'tignî toch dî alalungia. Da dî val', n'ësi trami dui nia bugn. An pò s'impaginé la comoziun y la ligrëza dô tan d'agn de sacrific y de crusc. Dô cëna ailò dal ustì, jöi ciámó sön dlilia. L'plü gran dilan aldil da i dî al pere dl cil, che i â sciöche pröm indô cundüt adöm.

Col misionar jöi spo cuntra l'lüch de Funés y ailò arài albü in chë sëra tan tröp da se cunté. L'ater dé udôn jon Felix, Lena y l'misionar sura l'jù ia cuntra S. Stefo, olà ch'al è indô n gröm de jënt che l'aspetà.

Ai jö impröma te dlilia y denant co s'un ji fora de dlilia, dijô l'misionar: "Catö, Felix, nanter vijins ne se lasciun nia. An à tan tröp deburiada y tan tröp anfat.

Felix s'ojo ia dal misionar, piâ dô süa man dërta, la tignî toch y dijô: "Siur misionar, os ëis lié adöm ci che è destaché y rot, ëis varì la ferida, che manaciâ da desdrüje me pur chësc monn y pur l'ater.

Os adorës inçe feries. I s'inviëi vign'ann te mia ciasa pur trëi o cater edemes d'isté. I s'arati sciöche mi amich y gran benefatur vijin.

I vijins ài n iade lascé, mo mai desmentié. I vijins m'à daidé y i vijins ài indô ciafè."

L'misionar respognò: "To invit òi tó sö, to amich y vijin òi resté."

M.A.

U'GISETÈ.

Regules dl tèmp

IULI-MESSÉ

Fesc de iuli de gran tères i aragn,
codî l'medemo tèmp aràn.
Le mëns de iuli mëss scialdé,
spo pò l'alton inc garaté.
Tan de čiald da san Iaco (25),
tan de fréid da Nanü.

AGOST

Va les vidunderes a pësc,
n'à l'bel tèmp degüna pësc.
É san Laronz (10) y san Berto (24) bel,
spo vën l'alton tan bel morjel.
Santa Maria dal ciöf (15) disc,
sce le vin vëgn bun te nüsc paisc.

SETÈMBER

Le Sant al cerf (1) se disc a nos,
sce setëmber é rio o pros.
Desco le tomp é en santa Maria (8),
por cater edemes aràl la bona o la ria.
Sce i corf dlungia les ciases é,
él pa ora da somené.
É l'alton dër bel morjel,
l'aisciöda ne vëgn pa nia tan snel.

Ji a munt

Sonsi y sonseles a S. Čiascian

Üsanzes da noza

Plüdadio â vigne festa söa tradiun y söes üsanzes co messâ gni tignides ete avisa. Ensciö él spo inéce apena la aurela cörta da na festa, düté sâ co che ai â da fa. Encö él trepes üsanzes gnüdes lasciades tomé y cösc é bën en gran picé, deache a so post él porchël roé la autela lungia y pa zertes festes, ensciö inéce pa nozes, él trec co ne sa ci trá a tera y se stüfa. Deache al ne vén nia plü tigni ete le regolamont, co che vignönn messâ se sonté pa mësa, él trec co se sont dessorora y se stüfa plütosc.

Tlò se cunti sö en cört les üsanzes da noza te Mareo; ares vén inéce ciamó en gran pert tignides encö.

Le tomp da se maridé e pordert chël danter Nanü y Capiun y spo inéce dad altonn y d'aisciöda. Ara se trata de sajuns che jont â dlaorela, deache d'invern él püch da fa. Encö é la sajun da invern tomada desco sajun da se maridé, él pö la gran pert plëns de laur con sü foresc o pai lifc.

Noza ea ben na festa por döt le paisc y cis les ères co â dlaorela jea sogü a mëssa da noza, trep

inéce por odëi y aldí la sarada co coienâ pa bën empü i nüç.

Sce önn n'ea nia dër sann o n'ânia, ne podêl nia se maridé. Le comune ne ti dea nia la lizonza; an schivâ i caji da messëi mantegnî na te' familia. Ma sce önn sâ, olá ji a fa coa, podêl se maridé.

Dan le maridé jea le jonn püch dio con söa chesçiana. Can che dui ea por semaridé, gnêl fat fora da ji a **mangé les fortaiies na domegna sëra**. Le nüç enviâ en so compagn o fré da ji tla ćiasa dla nücia. Cösta â pa bën albü gran umuis por arjigné les fortaiies; val d'ater n' êl pa nia da mangé. Pa che ocajun damanâ le nüç le pere dla nücia, sce al ti la dea bën. Les fortaiies ea garatades, sce la pasta ea gnüda menada aladô che ara

jea fora por periöl. Dan les fortaiies ciafai jopa da pozi fać te ćiasa.

Apëna che les fortaiies roâ sön mësa, messân mëter averda. Compagns dal nüç â le viz y la üsanza de se sbordené adascusc te ćiasa y de ti to fora de schidela les fortaiies. Cösta ea por le nüç empü de dodanza, deache al orea di che al vardâ püch söa nücia. Chisc compagns s'an strüscia spo con les fortaiies te val ostaria vijina a s'les mangé döt contonc.

Cösta sëra lasciân pa tosc veies y jea a ćiasa. An fajea fora deboriada, can che an jea **te calogna a la meter sö**. I dui peresc messâ ji empara desco testimoni. Spo gnêl **encündé te dlilia** por 3 domègnes i enoms dai

Ai porta le fazorel sön le ćiapel a Lungiarü

Sonsì a La Plì

nüc. Iné sön üsc de dlilia gnél mazé sö i ennom.

A perié a noza jea i nüc dlunch enstësc y scialdi les domëgnes. Chësta bela cherianza da ji enstësc a perié a noza foss bela, sce ara gness mantegnidia. Ma ti mené na cherta .

La nücia tolea dagnora le ciaz blanch, ea iestida da festa con le ciapel y la ciontöna pal guant da paür. Entrami i nüc **tolea le ciöf da** ji a perié a noza. Ensciö fajéi parüda y la jont aprijâ iné cösta bela usanza. Le nüc à sön le ciapel na nagola checena o blançia.

La pröma domëgna jea i nüc te so paisc a messadora ma, la secunda domëgna enzai por sanç y **la terza domëgna jêi con le ciöf ala gran messa te so paisc.**

La pröma domëgna jea i nüc a marèna pa sü toć da bato y la terza te éiasa dla nücia.

Sambën che les üsanzes ea da paisc a paisc empü desvalies. Le tomp che ai ea nüc ćiarâi da ji plü gonot, iné ia por l'edema, a mëssa deboriada. Chi co ürtâ i nüc, ti tocâ la man y ti aoda **bona fortüna**. I nüc periâ spo che an ti **dijess en patenoster** (encö dij na pert apëna iolan). I dis dla noza ea dandaia le dedolënesc y la jöbia. **Le nüc ti cumprâ** ala nücia l'anel, i ćialzâ da grac, le ciaz blanch da nücia, la gherlanda. **Era ti cumprâ:** le ciapel, le crabatl, i ćialzâ, la ciameja, la iesta, le fazorel sön le ciapel. Ala **iesta nüciara** ti dijen - **guant de fer**, deache ara ea de de bun drap y tignia na vita

entiera. Can che önn â motü sö la noza, dijél: **I ti á pa dé fü ala cialciara, gnide pa a daidé tizé** (a noza).

En la noza da doman loâ i nüc da les 4 a **di le rosare**. Gonot i daidâ söa oma o val fré o na so. Ai

sonâ spo incé les 4 la Aimaria y slopetâ dassënn, sce le nüc ea empü de paur. La noza ea dagnora danmisdé. A noza gnea enviada feter döta la parontela: berbesc y mëdes y laota con les gran families muntâl pa bën sö cotan.

Sonsì enfornis sö endortöra

A **gosté** jea la parontela tla čiasa dai nüc. **Menanücia** ea dagnora le tot da bato dal nüc y **menanüc** le tot da cunfermé dal nüc. A **to la nücia** jea le menanücia con le pröm sonsel (fré plü vedl dal nüc nia maridé). Ai ti portâ so smaz da nücia te čiasa. A chisc dui ti gnél empröma prejenté te čiasa "**la vedla**", na era traiestida y döt borta. Do che cösta n'ea nia gönüda azetada, capitál pa bën la dërta nücia döt bel iestida sö con la gherlanda y le čiaz blanch.

I jogn co ea envies a noza-**sonsí** - â düc le čiapel da plömes motüdes sö dér desvali da paisc a paisc. Sön le iancherle â düc en bel ciöf enscaié: i jogn a man ciampa y i marides a man dërta.

Cösc ciöf â incé les ères dötes. I ëi â čiamó sön le čiapel en bel fazorel taché sö a man ciampa o incé na peza da col. I ministranc ciafá incé en bel crabatl y i čiantarinis düc en bel fazorel.

La sarada é le toch plü aspeté. I pröms sonsí - fredesc da maridé plü vedli dai nüc - va danfora ala nücia menada dal'tot dal nüc. Le pröm sonsel dal nüc messâ baié sön la sarada. Či che al gnea baié él la gran pert belo fat fora denant danter kösc sonsel y chi dla sarada. Ai metea pa man da baié empü da zafadú, sön les slares, deache ai baiá döt ater co bun dai nüc y ti la fajea sterscia ala nücia.

Can che an ti â dé ia na coerta con val grosc leite, gnél destaché

la corda y lascé ji enant chi da noza.

T'ostaria aspetâ belo le nüc che al gness la nücia. Spo se metén sö - dô che düc sâ salüdé - bel do regola da ji te dlijia danfora i sonsí, sonseles, spo i nüc con sü compagns, spo berbesc y medes. I sonsí de öna na pert messâ sté pa les sonseles (jones) dal'atra pert: le plü vedl se chería la plü vedla y ensciö avisa damproia. La sarada gnea tignida dan che ostaria, te chëra che i nüc storjea pro dan mëssa. Sambën che al ne gnea boü nia, messan pö ester jaïns por ji ala comegnun. Chi co ne ciafá degügn compagns, messâ "fa zigher". I sonsí ti cumprâ a les sonseles giaoloni y ères ad ëi zigari.

Te dlijia stea i ëi y les ères despartis: i ëi da öna na pert, les ères dal'atra. Miu fossal bën, sce la parontela dal nüc stess a man dërta y chëra dla nücia a man ciampa. La tota dal nüc messâ i tignì te dlijia le čiapel. An ti dij ad era **la čiamarita**. Can che la mëssa ea roada, gnea düc fora de dlijia y sön plaza de dlijia ti aodâ düc čiamó en iade bona fortüna ai nüc.

Sön porta d'ostaria, olá che al é le past, ti vëgnal ofrí ala nücia **la jüfa**, en sërgno che ara po s'arjigné a fa jüfes a düc sü popi che ara ciafará.

Zacan tignin te čiasa dal nüc le past da noza. Pa mësa él da se sonté avisa do la parontela: nüc - menanüc, pere dal nüc, tot y totes,

Na dërta sarada

mëdes, berbesc y sonsí. Ensciö incé da pert dla nücia. Les omes dai nüc ne jea zacan nia a noza de sü mituns, ares messâ vardé la ciasa.

Dertan le past gnél balé: le pröm bal i tocâ ai pröms sonsí. Chisc pröms sonsí messâ ti fa na viva a düc canc y ji da önn al ater. An ti dijea a cösc bal: **le bal dal scel!**

Raimli dić sö da mituns abelia la dôrada dal past. **La barbücia** ciafa fredesc plü vedli dai nüc co n'ë nia ciamo marides; te d'atri paisc ciafa detai **la cïöra müla**. Cöstes "scincundes" mëss gni cumprades jö y ares n'ë pa nia tan bunmarcé. La barbücia messai

spo se taché sön le guant. Ala fin dal past ciafa la nücia **la cöna**, simbol de vites nees co metará man. Chi co vën con la barbücia, cïöra müla y la cöna é **jont nia da noza**, compagns dal nüc **traiestic**.

Can che düc é valgamia pasciüs, reflal ete zacotan de mazochi traiestic a enzalüdé fora la nücia con val vertora. Düc sa che cösc ó di "**to la nücia**". An va empara te na atra ostaria y döta la jont jona da noza ti va do. Do da en pez mëss incé le menanücia ji do a la cherí. Te che ostaria mëssal paié ñi co é gnü boü da chi da noza. Al gnea ciaré da nia le

sanlascé demassa. Te d'atri paisc vén chi co á tut la nücia motüs tles morones.

Do da en ströf va spo düc endo zoruch tla ostaria da past, olá che le nüc y düc i maridês speta ala nücia. Spo vëgnel balé. La noza se röa feter domisdé belo. Na pert la tignia plü dio y spo gnél **gratoné**, gonot ince sce i nüc s'an ea belo jüs a ciasa a bon'ora.

Co stea plü dio êl i jogn, i sonsí y les sonseles. A gratoné capitál pa ben cotan de jont alerch: i jogn s'la balâ y i maridês stea gonot te ostaria a carté. Ères maridades jea pa bën danré a gratoné, ares messâ sté a ciasa pai mituns. Can che la nücia roâ da sëra tla ciasa dal nüc, ti dea söa nora **la ciaza**

tla man co orea di - sën comana tö.

Iaporledé fajea gonot compagns dai nüc **val trapola te éiamena** dai nüc, che chisc ne podess nia dormí con pësc. Al ti gnea ince tut le let y laota ne él nia atira en nater da to ca. O che al ti gnea fat sö val maschera te let.

Cöstes é zacotan de üsanzes en kört. Ares é da paisc a paisc bindebò atramonter y al foss gran sciode, sce ares jess pordüdes y desmunciades. Üsanzes dëida abelí la festa y desche i eis lit, ares pa bën so significat.

Les to demez ó di fa la festa plü megra. Ci co é ciamó plü malfat: to üsanzes forestes y les sonté ete tlò da nos. Cösc ne dess nia

Na bela noza con söa parontela

sozeder: sciüré riji ai nüc do mëssa é na usanza taliana co n'é nia da ciasa atlò y porchél él miú, sce an la lascia da na pert. An dess tigni nostes üsanze. I atri ne sorantol gnanca les nostes y rajun che ai á. En te' mez teater vegnal gonot fat con le menanücia. An é tontés de to na porsona empü posoçia. Iu crëi che an ne dess empröma nia to önn co ne toca nia pro la parontela y spo desson se tigni ala üanza de paisc y no proé de fa gran en te dé che al foss tan bel, sce i nüc s'astelass plütosc basc. To la nücia ne dess gnanca na parontela, mo chél é laur de compagns dal nüc co n'é nia a noza. Ai dess pö ester mascherés y fa empü' de matades denant co la to. Con la nücia va ma i jogn; i maridá romagn pro l'nüc. Chi che va con la nücia ne dess gnanca

sfrüté le menanücia y bere sö patüc co ti costa en sach de scioldi. Sce al vën fat kösc, ti passel la veia a checomai da fa kösc laur. Sce önn mëss ma plü ester en gran por fa kösc laur, spo se röa vigné tradiziun y üanza pro la bursa dai scioldi.

La üanza da envié en tlap de compagns a noza stona plütosc, deache ensciö él la parontela co romagn sora y les sonseles ten piz. Cösta é na borta cossa. Sonsí y sonseles dess se ciafè y ma en compagnia sará la festa bela. Da **fa i retrac** tocal incé che düc vegni motüs sö **do la parontela** y nia döt sotissora con en dér ciapot. Üsanze é da tigní; strapuzades ne veleres plö nia. Ares é incé en ram de nosta jont y na sort dla cultura popolara.

Lois Trebo

Sconé la natüra n laur por vignun de nos

Sconanza dal ambiënt é na parora moderna che an alda incö dér gunot da la jënt y che an po li y aldí te publicaziuns, tal radio y tla televijiun.

Vignun de nos mëss se damanè, ci che al pò fa por nosta natüra y al ne dess nia miné che ala se trates ma dla sconanza de de gran raiuns, mo bëgn **de nösc paisc**, de nostes muntes, de nosta valada. I n'orun nia chilò ti trá dant a les istituziuns, ci che ales n'á nia fat y

trascurè, mo ala se trata, **ci che iö y tö podun fa** por abelí nosc ambiënt y l'fa plö sann y da stè saurí.

Sconé la natüra mët man con schivé da sciuré ia por tera n clich de zigaret o n papier de na papa.

Sconé la natüra mët man con **mia mentalité defrunt ala natüra**, al mët man daïte te nos y nia ia por tera.

I fajun tröp damat defrunt ala natüra, deache al ne se vëgn nia in

Jusciara de Badia.

Na armonia de proporziuns y de curusc completa con la natüra.

mënt de fa picé, an ne s'intënn nia.

I oress ves mostrè, aulá che al mët man la sconanza dla natüra, éi che iö po fa te mi viginat, te mi raiun a ciasa o söl post de laur, te mi tëmp lëde. I s'aodi de ciafè zacutan de sbürles por to da susc iniziatives sön chësc ciamp.

Sconanza dla natüra mëss nes interescé düc canc y bel porchël è vignun perié de colaboré. La tera, sön chël che i viun ma zacutan d'agn, n'é nia nosta, mo ala s'é po ma imprestada y i mëssun ti la dé inant ad atres generaziuns y chëles á incé la rajun de la ciafè tles mans indertüra, sënza messëi se temëi de se intossié y de murí por

nosta gauja. Sce i ti dun tles mans la natüra intossiada a chi che vëgn dô da nos, spo ne podesson nia s'an avëi impurmal, sce ai nes malediss.

Nos sun de colpa che la natüra á incö bujëgn de gni sconada; nosta mentalité á condüt la jënt tan inant a ajié la natüra, a fa burt con la tera, deache al é impü' le viz de cumprè n grumun de roba, de desmazè tröpa roba y de sciuré demez n grüm de roba. **Al é l'comport dla porsona che desdrüj la natüra:** l'bosch, l'aria, l'ega y de éi desson pa spo vire?

“Dé fora scioldi che an n'á nia, por cumprè roba che an n'adora

nia, por fa gran defrunt a jënt che an ne ti an po nia!" Chësta é incö la norma dal standart dla vita. Al pê bëgn impü' n monn inzescü y rodus.

Importanta é nosta convinziun defrunt ala natüra, nosc comport. I savun düc che nosc punsè vëgn influenzè da chisc fatus:

- da nosta educaziun a ciasa;
- da nosta formaziun a scola;
- da nösc vijins;
- da nösc compagns;
- dai massmedia dér tröp.

No sciöche al foss düt sambëgn bun y dërt, gunot ma deache al é i gragn che l'fej. Bel defrunt a chi mëssunse ester plö criticusc y mostrè col dëit sön la plaia che ai scherza sö. Nos che i viun te na zona de turism un chësc gran prigo che düt vëgnes ufrí al turism y bel chësta mentalité podess desdrü l'turism, almanco chël de qualità.

La porsona á fat burt con la natüra: chësc é n fat! Iné sce al sta tla Sacra Scritüra: sotmetésse la tera, comanede dla tera" ne n'ó chësc nia dì che i podun la sfrüté, la intossié, mo i mëssun la manajè, la sconé, la mantigní.

Al é pa vëi che la vera n'a nia fat tan burt con la natüra che chisc 40 agn de pësc! chësc mess nes dé da punsè tröp.

I mëssun ciarè che düc, cis chi plö da afarisé, vëighes ite che la natüra é da tratè sciöche na scincunda: an mëss fa bel impara. Al ne dess a degügn ti an ester anfat, sce al vëgn desciariè scich

dlunch, sce l'bosc mör, al va jö roes y smoies, sce nosta mangaría contëgn tosser, sce l'aria é malsana. Porchël orunse düc fa valch, dé nosc contribut.

Por fa valch ne mësson nia cuntè sö i defeć di atri, mo an dess da susc mët man, fa valch, spo él iné i atri che crëi. Chësc laur mët man con l'auto, col'ega, cola spëisa, con na vita plö scëmpla che nes mostress pa, tan plö bela che la natüra é. Tröc ne la osservëia nia, ai va dlungia vigni ciüf ia. Se daurí a les beltés dla natüra oress iné di vire plö chitamenter, plö cunténç, plö ligherzins.

I ves cunti sö valgùgn punç por mostrè, aulà che vignun po mët man da sconè la natüra y ci che al pò fa.

1. L'EGA

I ne ëis magari mai punsè sura, pur ci che i adorun düt ega: da bëire, da cujiné, da lavè jö, da lavè guant, da lavè func, da fa bagn y se lavè, da sporfogne i cagadusc, da bagnè l'urt, da lavè l'auto y i paurs sambëgn iné por sü tiers, por zidlé forza eletriga, por morins, siëies, fujines ez. Y sce i cumpedassun adüm, tan de litri che chësc munta pa sö al dé, rovassun pa bëgn sön n bel pazun.

La gran pert ne sa gnanca, tan de ega che söa familia adora. I ëis ma bria de to ca l'cunt dal'ega (chi che mëss la paiè) y fa la divijiun coi membri de familia, spo l'ëise dan i ödli. Al vëgn gunot dit: nos n'un nia l'problem dla meseria

S. Ciascian da zacan

dal'ega. Ne s'èl mai tomè ite, tan atira che chësta foss danman, sce al gniss, n ann assüt, sce al ne pluiess zacutan de mëisc nia? Porchël che i n'un incö assá, mëssunse sparagné che al ne sides in n ater ann nia massa pücia. Tan de paisc mëss pa razionalisé l'ega ten isté süt!

I fajun incé massa püch l'cunt, tan gunot che i païun la medema ega: imprüma chëla che vëgn te ciasa, spo la canalisaziun y spo gagnarál incé laprò l'purgadú. I païun indüt 3 iadi por la medema ega y chësc sará spo bëgn gauja de la sparagnè.

Mo co pon pa sparagnè ega?
 - fa plö gunot la "doccia" impede bagn
 - pro l'closet podessel n argore manco

- adorè mascins da lavè y da lavè jö che adora manco ega
- nia les mët da ji, sce ales n'é nia plënes
- vëgnel metü fanes y oles da füch sön mësa impede juté fora te d'atres massaries, vëgnel adorè manco ega da lavè jö, manco polber y manco laur
- na spina sora dess regolé la cialda y fréida
- lavede l'auto col'ega fora de chibl impede to l'slauch: i sparagnéis pa 200 litri d'ega.

Adorè polbri

Dandaía tolôn saurun da puze-
 nè fanes y incö mëssel ester
 indlunch polber y ci polber: al
 mëss ester fôrt che al manges
 demez l'paz! Düt tosser prësc y al
 vëgn tut ca sënza punsè. An tol

polber da lavè jö, da lavè guant, da lavé i bagns, da lavè func. Düt chësc patüc rüva te rü, dezipa dailò n grumun de pici tiers y ti fej ai pësc la vita düra che ai mör. Sambëgn che ala ne va nia sënza polber, mo an podess n'un to cotan demanco, an podess incé incö cumprè patüc che ne ti fej nia dann ala natüra, an ciafa jafa lüjia che öga por lavè feter düt. Ćiaredé ma te botëga y damanede osc buteghier y i odarès che al n'á y scenó dijeial ma, che al s'an cumpres. Chësc fajarál incé, sce al vëiga che al é interescià a cumprè. Les tröpes alergies che roda incö vëgn sigü incé in pert da chisc polbri adorá vigni dé plö otés. Nosta pel ne soporta nia vigni sostanza che mangia düt l'paz.

Stravardésse cis da “spray”
che fej mal y rovina incé dër l'aria.
Adorè tröp polber ó di spëne tröp
y rovinè tröp. Sce i éis l'tloset
impifè, tolede chëla pumpa a
l'despifé y no chël polber fôrt che
copa tröp y po incé se svercé. Süa
faziun sön la roba n'é nia mëindra
söi pësc!

Te tloset ne tocal nia da sciurè:
papier gros, čiavéis, flastri,
bachëc dles urëdles ez. Ći mes-
sass pa i pësc fa con chësta roba?
I n'urun mine fa fora de nösc rüsc
pozes instussiades.

2. L'CIUMËNT

Can che i jun sö por munt, se
tolunse do patüc da mangè fat ia
te papier, te bosli y te scatures.

Tles morones röa chi co à tut la nücia sön Badia

Sce i n'adorun nia plö chisc mesi de fa ia, s'ai tolunse indô a ćiasa y i ne i sciurun nia dô val crëpa y jö por n furgnun. Baldi che tröc ne pënsa nia y sciüra demez dlungia tru ći che ai n'adora nia. Ala va de se to do dër püch patüc y scatures ötes pësa pö püch da portè a ćiasa.

Inéte val posé plö al bas pon odëi scich incér ćiasa o majun. I un mefo incö n grumun de roba da sciuré demez. **Les munts de ciument é la medaia rodosa dla zivilisaziun**, de nosc bëgnester. I savun pö ći che costa al cundüj demez düt chësc rofl y vignun de nos paia intan por lascè cundü demez nosc ciumënt. Tles gran cités é l'ciumënt dér n gran problem. Ai n'a nia lerch de l'mët, spo mëssi l'borjè y chël costa indô dér tröp. Chisc furní da borjè ciumënt costa tröc miliarc, avisa sciöche i iplanç da puzenè l'ega, i purgadûsc. Düc chi scioldi podess gni adorá por d'atres cosses, sce al ne foss nia chisc problems dal ciument y dla ega paza.

Al é spo jënt che se lascia sö cuntra chisc furní, cuntra les munts de ciumënt, mo degügn ne dij nia cuntra l'adorè munts de scatures. Incö ciafun düt cant tan bel fat ia, mo stede con pësc, chëles scutures paiëise pa bëgn sëch. Sce na scatura de papes costa 8.000 y laîte él ma zacutan de papes, spo paiunse pa bëgn saurí l'mez por la scatura ma. Chësc é bëgn valch damat - an mëss insciö la sciuré demez dedô.

Schivede porchël da cumprè scatures, no se lascede ćiarié sö chësc patüc, jide te botëga a cumprè ite con osta sportula o tolesse da ćiasa demez na tascia. Al é pö düc che á a ćiasa munts de tasces de nailonn o scutures. Al foss bun da ćiarè de abiné l'manco che ala va de chësc patüc che an n'ai iné manco da sciuré demez. Vignun dess aratè fora, ći müdl de roba che al sciüra demez te na edema sora bele!

Y spo rüvon a chëles munts de roba che s'abina sö da Col Maladët y fora sura Bornech: düt patüc che nos un cumprè bun ćer y spo sciuré demez! Pordërt bëgn damat. Ala va pa bëgn da fa cotan manco, de sparagnè tasces y scutures. Pro l'ciumënt tocal pa n grüm de patüc: papier, chistes, medejines, pateries, plastiga, nailonn, massaries de vigni sort, mascines vedles, avanc...?

Incö se mët adüm l'ciumënt za insciö:

- 40% papier, scutures, tasces
- 15% avanc
- 10% patüc d'urt
- 9% spidl, bozes
- 6% plastiga
- 5% metal
- 4% guanç
- 11% d'ater

De chësc ne toca la gran pert nia pro l'ciumënt, sciöche nia papier, avanc, patüc d'urt, spidl, plastiga, metal, guanç: a chësta moda romagnessal po ma l'11% de ći che vëgn incö sciuré demez. Düt l'ater se lascess adorè sö da

nü. Spo sce adorass l'ciument manco lerch, costess manco, ne ajass nia tan la natüra. Al païass la möia, de mudé nostra mentalité. I savëis pö che condüje demez l'ciument y l'mët ia söl post costa dër tröp: al comun de Badia plö de 100 miliuns al ann y chësc mess gni trat ite da la jënt! Tröpes families savess pa bëgn da fa valch de miú cun chisc scioldi che i dé fora por romenè demez nosc rofl.

Gran contribut ala sconanza dla natüra. La gran pert de nosc miraco economich é patüc da sciuré demez; al vëgn fat ia la roba te massa de gran scatures y tasces. Gonot foss chëstes des-surora. Tolésse dô val scatura, sce ijis te na maiú botëga a cumprè ite, i mpede ne portè a ciasa de nöies. Pro l'cumprè ite desson ciarè de to roba che ne rovina nia la natüra, che se lascia saurí indo cuncè, che tëgn dî!

Tasces: te valgëgn posc de nostra provincia él bele gnu tut la iniziativa de ti dé ala jënt **tasces de iute** sön chëles de nailonn y üna de ite sön 10 de nailonn. Chësc vëgnel fat por abiné adüm l'nailonn che é n material che ne fraidësc tla natüra feter mai y la dezipa y la desfigurëia. **Iute é na planta** che crësc tles Indies y vëgn tuta da fa sać, tasces, mates. Cumpran chëstes tasces dëidun ince chëla püra jënt dles Indies che ciada valch lassura. Iute é material che tëgn, mo che fraidësc ince, apëna sciuré demez.

Papier: papier se lascia incö adoré sö da nü por nun fa d'info-ra. Insciö gnisel sparagné bosch, forza, ega y an ess manco ciument. Papier desson porchël abiné adüm y l'sciuré tla ciampana dal papier, metüda sö te nösc païsc o scenó dess i Stüdafüch l'abiné adüm por la Crusc Blançia. Che papier vêre vëgnes ince tut jö, mëss la jënt cumprè papier fat cun de vedl, scenó sarál les firmes che ne l'ó nia. Ales mess ince gni lëdies de chësc papier ambienté. Cis les aministraziuns publiches dess chilò ji danfora con miú ejempl adoran papier ambienté.

Tan gunot vëgnel ince cumprè, cis da pert dles ales, de te ilustrades ma por ti ciarè ai retrac y spo sciurá en piz. Chësc podess gni fat a manco, sce üna tì la passass al'atra o sce al gniss arjigné ite te nösc païsc na sort de "Cërtl da li", sciöche tles cités, aulá che an po se imprestè de vigni sort de fulié.

Dér gunot vëgn ince plates de papier o sföisc sciurá demez, sce ai é ciamò mec da scri. Chësc ne podess nia sozede y les plates dess ince gni adorades sôla atra pert. An adora por fa **1000 kg de papier:**

- papier ambienté

ma papier vedl
1800 litri d'ega
2750 kwh

- papier nü

2000 kg de lignan
44.000 litri d'ega
7600 kwh

Da chësc cürt confrunt capise

La ciöra müla ciafa patrun

bëgn, ci merit che an se fej ad adorè indertüra papier, a dé jó le vedl y a cumpre papier ambienté. I savëis pö düc che al n'é nia demassa bosch, no ega, no forza sön chësc monn! Tignide da osc monn.

Nia chël che abina adüm l'maiú müdl, mo che à l'manco da sciuré demez é gran amich dla natüra.

Spidl: da agn incá ciafun da cumpre l'lat te enjops y nia plö metü te bozes. Chësc á sigü slisiré laur y á incé costé manco a les lataries. Düc ciara mefo da trá fora l'plö indlunch y al ne vëgn nia metü averda, sce al ê incé porchël l'miú por la natüra. De chisc enjops ne vëgnel adorè incö miliuns al dé y düc vëgn pa scialdi sciurá demez. Che chisc munta sö de gran müdli, odëise bëgn dai litri

de lat che na familia sora adora bele al'edema.

Tan che i sa podesson pö sciuré chisc enjops pro l'papier vedl y insciö gnissi da nü laorá sö y adorá da nü impede rové söl cogol da ciumënt a fraidí. Fa chisc enjops costa tröp papier, ega y energia: sparagné chisc enjops ó di sparagné chi materiai. Al gnará sigü fora na soluziun da adorè valch d'ater impede chisc enjops.

Plödadí ciafan l'lat te bozes o angostares y l'profit les á lasciades de na pert: al costâ massa de les abiné adüm indô, de les lavè. Mo a chësc vare messon po ma indo rovè, sce an ó sconé la natüra con cosciënza. Les bozes pon incö dütes dé jó tles ciampanes metüdes sö te paisc y spo vëgneles indo adorades da fa bozes nöies. Miù el les adoré plö iadi.

Miú él pa bëgn, sce an á püch patüc da dé jö. Inéé tles botëghes desson schivé da cumprè boandes te enjops, sciöche de vigni sort de süc de früt, bira; al é damí cumprè chëles boandes che é te bozes.

Čiamó damí fossal, sce l'boteghier rovass tan inant da to zruch les bozes, no ma chëles dal vin, mo dütes chëles che al vënn inéé. A chëla moda podessal gni sparagné tröpes bozes nöies y tröp papier da fa enjops. Sce al ne gniss nia cumprè boandes che n'é nia te bozes, spo lasciass pa bëgn inéé l'boteghier de cumprè boandes fates ia te enjops de cartun. L'boteghier arjigna medo ite ci che vëgn cumprè.

Öre vère: vignun che á mascins o auti sa che cindetan mësson ti baratè fora l'ore. Na pert fej instësc chësc laur y rajun che ai á.

Ai sparagna pö de paié l'mecanicher. La gran pert va bëgn dal mecanicher. I ne pudun nia ma ester cuntënç can che nosc auto á indo öre frësc, mo i mëssun inéé nes damanè, ci fej pa l'macanicher con l'ore vère. Chësc ne dess mai gni sciuré demez. Al é dites aposta che abina sö l'ore y l'adora sö da nü. Al foss dér n gran picé, sce l'ore vère gniss sciuré demez ia por funz o sora val punt jö te rü. I messun savëi che **un liter de ore intossiëia mile litri d'ega**. Ci che rüva te tera rüva pö inéé t'ega col tëmp. Mai no sciurede demez öre vère, mo déial a chël mecanicher che l'dá jö. Al foss por püch ti al

dé a n macanicher, sce chësc l'sciuress inéé ma demez, te rü.

I podëis to chësc öre da se straihé sö val sì che i éis incér ciasa o majun: chësc laur fej chësc öre por tröc agn. Inéé l'ore che la uma á tut da cöje valch d'arestí podëise adoré da ti dé jö a val de lëgn impede l'sciuré jö por gus a dezipé l'ega.

Medejines: cina che nösc paurs mediâ arménç y jënt, fôl te ciasa püces medejines che á lerch sön na scafa tan alalt che i mituns ne les arjunjess nia. Incö che al é te vigni comun n mede aposta y che na pert de chisc á impü' l viz de scri dant tröpes medejines, n'él te vigni ciasa de dér cogoi. Sce l'mede scriess dant l'mez demanco, jissela pa inéé, üna na scatura impede zacutantes. Can che la persona se sënt sana, spo éla ligra de lascè les medejines, inéé sce ala n'á čiamò.

Inéé la jënt é gönüda plö zitia. Na pert á l'viz de ji dal mede por vigni pice mal. Chësc á gian, che vigni paziënt ti lascia scioldi. Te ciasa s'abina sö cotan de medejines. Cindetan mësson inéé les criblé fora, deache la gran pert dles medejines vél ma intant di. Čiarde pa sön la scatura can che ales toma; les tolése plö di, spo pôles pa inéé se fa dér mal o ne jö plö nia. Les medejines vedles mësson porchël cerne da les atres. **Mo no pa les sciurede pro l'ciumënt**. Tles medejines él de vigni sor de sostanzes che röva te tera, sce i les sciurés pro l'ciumënt. Zertes

sostanzes po incö gni tutes fora y adorades da nü.

L'consëi é chësc: **portede les medejines vedles tla apoteca** y dailò demez rüveles a Balsan, vëgn cernüdes fora y menades a Milan por n'un fa de noies indô. Chësc nes dëida sparagnè d'atres sostanzes y ne rovina nia la natüra!

Pateries: al é incö moda da cumprè de vigni sort de aparaç y de mascins. Tröc de chisc va a pateria, sides lüms che radi, televijiuns, mascins da scri y da fa cuncí, aparaç da fa jö, da fa films, ores ez. Imprüma desson cumprè püces pateries, deache ales se desciaria tosc da sores.

Pateries pon incö adoré da nü: al ti vëgn tut fora l'metal y laite él brom o arjënt ví o zinch o cadmium.

An po dé jö pateries vedles, tla botëga aulá che an les á cumprades nöies. Sce ijis naota a Bornech, tolesse do na tascia de pateries vedles y medejines, deache a Bornech tol sides la apoteca che les botëghes zruch chësc patüc. Pro osc boteghier messëise begn se informè, sce al les tol jö y les sciüra demez o sce al les dá jö inant.

Fa les gran pateries sciöche chèles di auti, costa tröp. Porvede ma de n'un cumprè na nöia os!

I savëis che arjënt vi é dér da tosser. Les pateries porta porchèl lassura la scrita M = Mercuri. Adoré sö pateries vedles dëida sparagnè chisc metai tan preziúsc

y da tosser. La jënt da incö ne po nia s'astilé sciöche al ne gniss do da nos plö degügn sön l'monn. Plö bel che i podarun ti al surandè al'atra generaziun y plö alalt che ala nes tignarà!

La natüra vérda ghira:

- schivede ciumënt, adoredé ci che va
- lascede demez scatures y bosli, tolesse do tasces y scutures por mët ia la roba
- sparagnede papier, adurede indertüra chël che i és, cumprede papier ambienté
- dede jö l'papier adoré sö
- no sciurede demez bozes, modéles zruch o metédeles tla ciampaña apostia
- dede jö ala Caritas guané vedli intiers
- cumprede püces pateries y dede jö les vedles
- portede tla apoteca medejines vedles
- adoredé sö l'ore vedl col straihé jö patüc de lëgn
- cuncesse les masaries y les mascins y no atira les sciuré y ne cumprè de nöies
- scinchedi a chi che á bujëgn möblaria che i ne adorëis nia plö impede la tizé
- denant che cumpre valch, damanesse: adori chësc o nia? Y spo ciaredi ala cualite y no ma cumprede por caprise, deache al foss comot y bel!

Chëstes zacutan de regules ves dëida sparagnè tröp y inscio smëindrè l'müdl de ciumënt de osc paisc!

Energia: imprüma mör l'bosch, spo la porsona. Energia mëna la economia, sénza chësta él scûr y porchël él val de bun. Nos messun mefo mudè nosc punsè, nosta mentalité. I n'orun nia la blota energia, mo so survisc. L'bosch mör pö por gauja che al vägn adorè massa, sfruté massa energia – 90% dla aria é ajiada por gauja che al vägn borjé massa energia dai auti, da les industries ez. **Te ciasa vála da sparagnè energia cotan:**

- an destüda la lüm che an n'adora nia;
- la lüm dess ester te chël post che i la-adori, sciöche pro froguré, sura mësa y no amez stüa;
- cíapí dla lüm luminusc con pirnes debles é damí che cíapí scûrs con de gran pirnes;
- an po cumpre pirnes che adora pücia forza;
- te portesc desson avëi lüms che se destüda da sores;
- an ne dess nia avëi dlunch cíalt anfat; te stüa dessal ester plö cíalt che te ciamena, te ciasadafüch pon scialdè manco, scialda pö l'cojiné;
- l'cíalt desvalí da local a local é sann;
- an dess se vistí bogn cíalc impede atira scialdè i locai;
- sce al é tüme, ega ti locai, ne s'assüia la pel nia tan atira y an sënt nia tan l'träit;
- les finestres desson daurí cürt tämp deplëgn y no por ores impüch;

- dala sajun frëida desson stlü i lisciòs;
- al fej bun rodè impüch, fa movimënt, ji a spazier por se scialdè ite deplö;
- pro finestres y üsc desson fa pro fezüres y sfësses;
- i radiaturs desson iadedô isolé cuntra l'mür con stiropor curit jö con aluminio por tigní daite l'cialt;
- isoletede bun l'tët;
- alistede l'scialdè aladô dla sajun;
- no metede da ji mascins, sce al ne va nia bujëgn;
- cojiné con gas sparagna forza y bosch;
- destüda plates eletrighes de froguré 3 minuë denant che to jö la fana;
- adoré n scicomat sparagna tämp y scioldi;
- metede la ola deplëgn söl füch, stopede pro y no tolede massa ega;
- no pa metede patüc cíalt te dlaciadoia y dauridela ma cürt tämp;
- ciarede che ala ciafes iadedo dagnara aria assá;
- adoredé l'auto manco che i ciafiëis y no pro vigni pice vare da fa; jide deplö a pè y i odarés tan plö sann che al é y tan plö bel che al se savará pa.

3. L'BOSCH... mör?

I savun incö che di milesc de ha de bosch é te val stato belo mort y a chëla moda él dans de tröc miliarc y tröc postè de laur é jüs pordüs.

D'agost sön munt a sié

L'aria é ajiada da füm, dal früm, dal gas, dal stöp. L'aria laora sciöche gas söl funz dla tera, ala rüva tles raisc y la ega ajia desfej metai y rüva deburiada tla tera. La industria, i auti, l'scialdè crëia tosser, gas y stöp che rüva con la plöia sciöche aria intossiada col'ega sön les plantes, te tera y i lëgns mör spo.

Massa salverjins te bosch rovina incé l'bosch. I prüms a s'un sintí é i lëgns vedli, i lëgns bele magrisli. Perd i lëgns adora la odlina, vëgni ghei, ciafai fleć, spo ól di che les raisc n'à nia la dërta: l'lëgn mör. Do i lëgns vedli mör chi susc incérch, chi söl ur de strada y chi al prigo sön val èrt.

Sce al mancia bosch, po la plöia plö saurí porté demez la tera, fa ruiá, büsc y mët a ji jö roes.

Les Alpes é incö post de laur, de vita por tröc miliuns de porsones, de plantes y tiers. Col bosch spariss incé l'turism, i berć dla lüm y la industria dal lignan.

Col bosch spariss incé l'ega da bëire por miliuns de jënt tles gran cités apè dles Alpes.

Sce i urun mioré nösc bosc, i saulé, spo messunse miuré l'ara y co pon pa fa chësc?

- les industries dess dütes arjigné filtri apostà;
- to demez l'brom dal penzinn;
- controlé i auti plö gono y nosc scioldè;
- ji con la roda sce ala va;
- nia taié jö lëgns te posc prigorusc de lovines o roes;
- lascé de fa pistes nöies;

- taié l'manco lëgns che ala va;
- sté te sëmena sō por munt y nia reflé fora de pista.

Punsun mo che sënza bosch á les roes, lovines y smoies bela lerch da rové jö te nösc paisc a roviné düt cant. Sënza bosch: degun turism, cotan manco posc de laur, la ćiacia spariss, l'aria foss plö stleta, l'tlima malsann, süt y frëit, manco pramí da ojuré, manco ega y de na plö stleta cualité.

Bosch sann tëgn bot al vënt, a lovines!

Chilò ái porvè de se mët jö valgùgn pinsiers sön la sconanza dla natüra. Incé sce al é dontè impù lunch, crëi che al sides impò interessant y spo ne mësson pa nia lì düt cant ten colp.

Nosc "Calënder ladin" vel por düt l'ann y cindetan él sigü important a lije valch sön nosta natüra y co che i podun la respeté deplö.

Porvede y i odarés che bel plan vâla pa da mudé tröpes cosses che ne mëss nia ester.

Daidé sconé la natüra po vignun y mët man incö incé! I'ne podun nia rovè tan inant sciöche chësc raiml dij:

Purmò can che
l'ultimo lëgn sará taiè,
l'ultimo rü intussié,
l'ultimo pësc pié,
udarunse che an ne
po nia mangè scioldi!

La natüra ne s'adora nia nos, mo nos ne viun nia sënza la natüra.

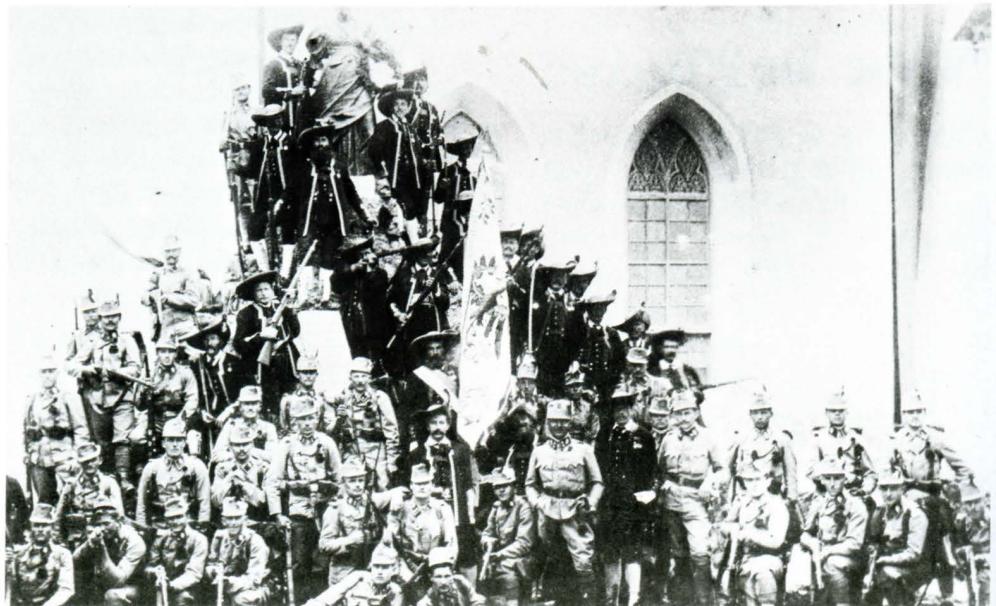
Prof. Lois Trebo

Nosc bel paisc

Che nösc paisc ne vägnes nia roviná col frabichè, ves vägnel portè dant valgunes propostes y conséis.

1. Pro la čiasa é sorasc plö bi trać ite. Degügn ne dess fa n parenchinch impede n sorá pro la čiasa. Les brëies mëss gni metüdes dal söijo y nia dal iaicá.
2. La čiasa sotrata con n bel mantel de lëgn čina söl 1m partimënt tëgn čialt y mëna čialt.
3. La čiasa dess ester ota jö cuntra la val y ne dess nia gni metüda dal iaicá söl sedim.
4. Les ares da tët mëss ester cürtes, sce l'mür va čina sös da tët y sce al mancia l'mantel. Ales dess ester plötosc amplies, sce l'lignan cûra i mürs.
5. L'lignan pro la čiasa ne dess portè degun lach, mo gni lascè natural, ti dan jö n curú che tira al scür.
6. Les finestres dess gni despartides te 2 o 4 rodeles; chësc vel cis por čiases da paur.
7. Al foss bel, sce i patruns lascess fa val mote incér les finestres, incér la porta, ti čiantuns. Jënt ess incé l'mót de lascè fa na bela pitüra sön la falzada.
8. Les plates da tët dess ester de material da chilò y no tolede chëles svedejes o englejes che stona dër y rovina l'fabricat.

9. Les scritüres dess ester söl lëgn intaiades ite, söl mür indère depëntes sös.
10. Fajede la sì de lëgn y no de fertrat. Cîs incér urt tochel lignan, deache al tëgn plö čialt, para dal vënt y é cotan plö bel. Chëla de fertrat é burta y prigorosa laprò.
11. L'fistí dess ester de lëgn, de na taia taiada fora, con n dër cocun y n ciüch de fistí de lëgn. Slauc impede na sala o n ro dal'ega desfigurëia. Incé sön pastüra tocal n fistí de lëgn. Degügn ne dess to por fistí n bagn, no dlungia stala no sön pastüra. Chësc é bel l'ultimo scrai, valch che fej ma ri la jënt y coiunè. Al n'é de chisc incérch y prëibel, toledi demez!
12. Nia püc paurs á alzè la čiasa: a chëla moda é la proporziun gnüda rovinada. Nösc vedli savö pa avisa, ci che fô bel por l'ödl y paissenâ ite. No les desfigurede por amur de im-pü' deplö lerch.
13. Sce i fajés mür de petun, ciarede da le curí con plantes che an ne l'veighi nia. Damí él n mür de pera nia fughé.
14. Pro la majun tocal da fa n dër parenchinch y no sorásc. Chi alda pro la čiasa. An ne po nia mët polëinta pro l'scartè.
15. Ciarede da mantigní les frabiches vedles y no les tirede jö, ma deache ales é vedles. Na tradiziun ne n'o nia di tigní pro l'vedl, deache al é vedl,

1912 - le monumont de Catarina Lanz
é gnü descorì a La Plì da Fodom

mo dé inant l'vedl, deache al é bel y bun. Trá jö frabiches che á na gran storia, aulá che generaziuns á vit, é incö gran picé. Ala va da dörteré sö tröp y can che al é fat, él veramënter sostanza popolara da odëi.

Chisc é i frabicaç che vëgn conscidrá dai foresç. Čiases nöies él dlunch, a chèles ne ti ciara degügn. Daite pon pö ince modernisé na vedla, mo deforaia desson ciaré de ti lascè so stil de nösc antenaç.

Mostrede deplö respet defrunt a chëstes frabiches che nösc vedli á fat sö con tan de sforc y de soius. Minëiese che chèles ne ti ais nia costè ad ai? Al vëgn dagnora ma

dit: chël costa massa! I ne pudun nia tres ma fa cunç, i mëssun ince ciaré ala valüta de n frabicat. Y spo, al n'é pa nia vëi, che dörteré sö les vedles costa deplö. La gran pert él po ma na vertora por podëi les trá jö. Rodede ma incérch, spo odarés che i ti ciaries ince os te paisc foresç ma a čiasses vedles y tan beles che ales vëgn pa fora can che ales é dorturades sö inder-türa.

I gnuñ pa ince iudicá alado, sce i un salpü da aprijé la roba da plödadi. Chësc fajará nösc mituns, sce ai mess n bel dé ji ti musei a ti ciaré a ci che so pere ess pudü tigní y dë inant. Tignide sön ostes frabiches, mantignides.

Lêch da Rina cun Pütia y les Odles y Munt da Mür

4 generaziuns

Rudi Ellecosta, nasciü ai 17.1.1907 a Longega tla osteria Gader.

Söa fia Maria, nasciüda ai 28.1.1937 tla ciasa de Colac a Mantena d'Al Plan.

Söa fia Irene, nasciüda ai 4.11.1962 tla ciasa de Pipa-Torpei d'Al Plan.

Söa fia Karin, nasciüda ai 17.4.1986 tal Daimer Bar - Sand de Türesc.

La familia ti aoda ligrëza, fortüna y benedisciun.

T'auitón.

Regules dl tēmp

OTOBER

É san Gall (16) bel y süt,
sta fora d'isté la plöia dl düt.
Santa Ursula sa da cunté,
desco l'invern sarà tomperé.
Sce san Lüca (18) é bun čialt y nia da vënt,
vëgnel n inver, ch'al é n spavënt.

NOVËMBER

Sc'al se mëtt da san Martin da toné (11)
él de sogü bun por l'aré.
Santa Lisabeta (19) disc de sigü,
sciöch l'inver à da gnì.
La nëi da sant'André (30)
fesc a la blaa dër mé.

DEZËMBER

Sciöch Adamo y Eva čiara ca, (24)
restl oramai čina san Micorà.
Da Nadé čina san Bostian
dessl ester 1 plü frëid de düt l'an.
Sce chësc n'é nia insciö,
les sajuns s'à falé.

Les scores tla Val Badia

Scola elementara da Corvara

Scola elementara da Corvara

Pur ester n' païsc de turism à Corvara messé aspeté dî a na ciasa dla scola nöia. Pur tröc agn te scola vedla fô adüüm inè i locai de Comun. La scola vedla â 3 aules y n'â zënza degüna lerch ti portesc.

La scola nöia é stada fata sö ti agn 1980-82. Da Gnissant dl 1982 à podü i scolari y sü maestri ji ite tla bela ciasa nöia dla scola.

Scolina da Corvara

Scola elementara nöia da Colfosch

Scola da Colfosch

La vedla scola da Colfosch, fata sö l'ann 1897, fô massa ala bona y purchël àn punsè a na scola nöia.

I laurs pro chësta à metü man dl 1984. I scolari à purchël messé ji a Corvara a scola cina l'ann 1986. Dal 1986 él ste ruvè i laurs pro la scola nöia y inscio à podü i scolari da Colfosch ji ite.

Scola elementara da La Illa

Pur tröc agn à albü La Illa na scola vedla y al ne fô nia plü lerch, purchël fôl ste arjigné ca (na aula) n local te calonia. L'ann 1957 él ste benedì la prüma pera dla scola nöia y l'ann 1959 la scola nöia fô ruvada. Pur plü agn à chësta scola ince tut ite la scola mesana.

La scola mesana da La Illa

La nöia scola mesana da La Illa à l'inom dl Prof. Tita Alton da Colfosch. Tla ciasa nöia àn podü ji ite dô Nadé dl'ann 1980. Chësta scola é dér bela y à ince n gran salf pur manifestaziuns y na bela nodadoia.

Istitut pur l'Comerz La Illa

L'I.P.C. à albü pur tröc agn süa sede tla vedla scola elementara da La Illa y te val'aules fates fora aposte te calonia. L'ativité de chësc Istitut à metü man l'ann 1972. Ai 4.1.1986 à ciafè l'I.P.C. na bela scola nöia cun atrezatüres dér de valüta pur podëi plü sauri gni adincuntra ales esigènzes d'aldédaincò.

Scolina La Illa

Chësta é stada fata sö l'ann 1968 - à n mosaich de Lois Irsara sólo fassada, che mostra les muntagnoles a scola.

Scola elementara da S. Ciascian

La scola nöia é stada ruvada l'ann 1983. La vedla scola fô inmalester y purchël àn punsé na nöia. La scola nöia é stada fata sö söl pré de calonia.

Scola elementara de Badia

Les vedles ciases dla scola de Badia é stades adorades cina l'ann 1968, olà che al é ste ruvè i laurs pro la scola nöia. Les fundamëntes àn ciavé l'ann 1965.

Üna dles vedles ciases dla scola da S. Linert à sëgn laite la Scolina. L'atra vëgn adorada pur la biblioteca.

Scola elementara da La Val

L'ann 1968 metôn man i laurs pur fa sö la scola da La Val (la vedla scola è dér in malester, é sposata tratta jö y tl post él ste fat sö la nöia ciasa de Comun). L'ann 1973 él ste ruvè i laurs y inscio à podü i scolari ji tla scola nöia. La scolina nöia da La Val àn ruvè dl döt l'1985.

Scores da S. Martin

La pröma scora elementara da S. Martin è olà ch'al é sëgn La Banca y la ciasa de Paul Prousch. L'ann 1951 àn metü man da fa la

scora nöia y é gnüda benedida l'1954. Pur gauja ch'an l'adorâ incè pur la scora mesana, àn messé la resaturé y adaté dl'1966.

Dl 1986 spo l'án comedada completamënter, fata plü grana pur ti dé incè na bela gran lerch al Istitut cultural ladin "Micurà de Rü" y ala Scolina.

Dl 1985 àn spo incè ruvè l'gran frabicat dla Scora mesana. Tla medema èiasa él incè l'Comun, n gran salf pur de gran manifestaziuns y laprò d'atri salfs pur d'atres organisaziuns y reunions.

Scora da Lungiarü

Lungiarü é l'païsc dla Val Badia che à èiamó na èiasa vedla dla scora. Chësta ne pô nia acuntënté les esigënzès da sëgn. An spera che incè chësc païsc ciafes prësc na nöia èiasa dla scora.

Scora da Longega

La èiasa dl Festl da Longega é gnüda adorada pur scora i agn 1948/49 y dal 1950 - 1960.

Scora da Rina

Dô da n pez, che an porvâ de ruvè ala costruziun dla scora nöia, finalmënter l'dé de S. Maria dal Ciüf dl 1955 él ste benedida la

pröma pera y al 21.9.1958 él spo gnü benedì la scora nöia, olà ch'al é spo jü ite i scolari y i maestri.

Scora d'Antermëia

Fora dla vedla èiasa dla scora él ultimamënter ste fat na scora nöia. An spera, che i scolari pôis ji ite pur l'1988.

Scores d'Al Plan de Mareo

La scora vedla vëgn èiamó adorada aldédaincö. La scora nöia dess gni ruvada pur l'1988.

La scora mesana é gnüda ruvada l'ann 1976. La scolina d'Al Plan é tla èiasa dla Scora Mesana.

Scora elementara da La Pli de Mareo

La Pli à albü pur tröc agn na scora dér vedla y incè in malester ti ultimi agn.

L'ann 1961, dô da de gran dificultés, él gnü metü man i laurs pur fa sö la scora nöia. La benedisciun dla pröma pera é stada fata l'ann 1963. Da d'altonn dl 1964, la èiasa dla scora fô ruvada y l'ann de scora nü à podü mëte man te chësta bela èiasa de scora nöia.

L. Lezuo

Scola vedla da Corvara

Scola Mesana y I.P.C. a La Ila

I.P.C. a La Ila

Scola Mesana a La Ila

Scola elementara a La Ila

Scolina a La Ila

Scola elementara a S. Ciascian

Scola elementara a Badia

Scolina de Badia

Scora elementara de La Val

Scolina da La Val

Scora elementara da Lungiarü

Al vëgn èiavé la fundamënta pur la scora nöia elementara da S. Martin, l'ann 1951. Laota jôra èiamó de pichl y badi y ciuvira. Pàcheres y ruspes n'él nia èiamó y al n'è gnanca èiamó la strada. Olà ch'al è laota la majun dl mone y de calonia, stal sëgn la Scora Mesana. Lauranè da S. Martin.

**Scora elementara nöia da S. Martin
cun l'Istitut Cultural Ladin y la scolina**

Scora da Lungiarü

Scora mesana y Comun da S. Martin

N iade scora da Longega

Scora nöia da Rina

**Scora elementara vedla d'A1 Plan
(vëgn ñiamó adorada cösc ann)**

Scora elementara nea d'Al Plan

Scora mesana d'Al' Plan

Scora vedla d'La Pli

Scora nea d'La Pli

Scora nöia d'Antermëia

Biblioteca a Badia

Frëina da S. Martin cun Pütia

Vijo Frenes de Tofe, vedl famëi de Fanes

I famëis dles animes

I vedli romagn viô dô chësta regula: "Divide et impera", che oreß di: "partësc sö y comana y guerna."

Plü jënt ch'al é y plü ria da la tignì a strada! La Dlijia catolica è n popul cun zirca 850 miliuns de porsones: la religiun plü grana de döt l'monn.

Öna na porsona ne foss bëgn ia saurì bona mâ da sora a gorné döta la Dlijia. Porchël à l'Papa i Vëschi che l'dëida y i vëschi i proi.

Plü o manco él pa bëgn anfat, siöche an i disc a chisc famëis spirituai: dan da döt te sü païsc o te söes cités.

Chilò te nostra valada i disc valgûgn "l'prou" a so famëi dles animes, valgûgn "l'corat", valch endô "l'ploan!".

N degan o arziprou o vicare foraneo i dijun an prou che à da i čiaré sura an decanat o an zerto numer de proi o de catolizi te chël païsc. Tl decanat de Marou dal 1788 encà n'en é mai n degan ste

mâ corat, mo dagnora en ploan.

Döta la Dlijia é metüda adöm da diozejes (al n'é circa 3000 sura döt l'monn). Les diozejes vëgn gornades o dan Arzivësco o dan vësco.

Les diozejes é partides sö te decanaç. Nosta diozeja é dal pröm de setember 1964 encà partida sö te 28 decanaç. Nosc decanat é dagnora ste sot al vësco da Porsenù. Pro Porsenù àn metü col medemo mediejo (1964) n gran toch dla arzidiozeja da Trënt. Fodom y Ampëz àn tut demez da Porsenù y metü pro la diozeja da Belun.

Nosta diozeja é dal setember dl 1964 encà partida sö te 28 decanaç. Y sëgn:

I espojiti o espojitöra

Esopojiti i dijun a proi t'en païsc, che messâ i ste sot te val'cosses an corat o an ploan. N espojito ne podô, danter l'ater, nia enstêss benedì l'ega dl Bato in Sabeda Santa; gonót ne n'âle nia te süa calonia i libri matricolari (libri di matrimoni, di Bati y di morcè): chëstes cosses messâ l'corat d'en païsc dlungia scri sö.

Incö n'él plü degünes espojítöres te nosc decanat y te nosta diozeja. An les à tut jö y les à lié a na ploania (nia cörazia, dea che chëstes é inç destes gnüdes tutes jö chilò incérch.).

N espojito messâ nia dainré ji te söa cörazia o te söa ploania a lauré: te scora, te dlijia, te cunfessional ez.

Al Plan é gnüda espojítöra (an pô inçè lì capolania da La Pli) dl 1737 èina l'1939. In chël ann l'an alzada a cörazia.

Antermëia à ciafé so pröm prou y espojito l'ann 1789, Corvara dl 1788. La Ila dl 1805. La Val dl 1582. San Ciascian à ciafé so pröm espojito l'ann 1743.

I atri païsc de nosta valada n'é mai sta espojítöres, mo la maiù pert cöres.

I coraç o corazies

Te cotan de païsc i disc la jënt al prou te söa calonia "Signor Corat". Dì alalungia stimenâ chësc avisa. Mo can che les corazies é gnüdes "alzades de grado", a dì ch'an disc, essun mëssü mëte man a i dé n n'ater titl: "ploan".

Ciamó encö ésun ausà da dì che en prou à suratut chëra o chë atra "cöra"... sce al n'é gnanca plü corat no.

N corat à bele cotan deplü laur y da comané co n espojito. Un bele dit val'plü ensö. Les espojítöres y les corazies messâ plü dadî i ste sot al ploan de n païsc, che n'à nia bria de ester degan. Dötes les corazies dla valada é na ota stades sot al ploan da La Pli. Y can che chisc païsc s'à destaché de La Pli col ciafé enstêsc n prou, éi te val'laurs da fa "sot a coratel" de so ploan. Chësc messâ conzede, dé pro o proibì. Ci agn é pa nüsc païsc gnüs cöres? Dô i medieji: Badia 1449; Colfosch 1516; San Martin 1576; La Val 1640; Rina 1675; Lungiarü 1680; San Cia-

scian 1754; Corvara 1935; Antermëia y La Ila 1939.

Plovans o Plovanies

Na plovania i dijun a na zerta comunità de jënt che crëi: comunité metüda sô por tres y sorandada dal vësco diozejan por l'laur spiritual an plovan, so famëi. En tan de ciases y de families che vir t'en post signé ite da termi sigüsc y che vëgn daidà te sü laurs spirituali da n prou sot a l'autorité dl vësco diozejan.

N plovan mëss dô les leges dla Dlijia: battié la jënt de süa plovania, la confermé tl prigo de mort, i dé la santa Comuniun y l'Öre Sant y la benedisciun apostolica. N plovan mëss dé adöm y i dé la benedisciun ala nücia, sopelì sü morç, benedì l'ega dl Bato in Sabeda Santa, mené les prozesciuns y dé les benedisciuns soleñes defora dla dlijia y laprò ciamó tignì l'Eucaristia solena les doménies y les festes. N plovan mëss inè dì plü gonót la Santa Mëssa dô intenziun dla jënt de süa plovania y tröp d'ater.

Chisc laurs i toca an plovan, mo al pô i surandé an n'ater prou, che ne mëss nia ester so caplan.

Sce en n'ater i fesc, spo sarài inè a post chisc laurs. Sce en prou (magari inè n vësco, mo nia diozejan) n'en dà adöm dui zënza l'permescio dl plovan de chël post o dl vësco diozejan, spo ne foss chisc dui nüc nia maridà dërt o plü avisa nia maridà.

Te nostra diozeja éle incö 280

plovanies. Can é pa i 12 païsc de nostra valada gnüs ploanies?

Dô l'mediejo: La Pli de Marou inçer l'ann 1100. Spo: i 7 païsc, tuç fora chisc cater, l'ann 1891. Antermëia 1949; La Ila 1952; Corvara 1958; Al Plan 1965.

Siur Merch Graffonara

Dlijies de nostra valada ingrávades ite

An disc, che l'tëmp é l'miù laurant y al è vëi. I podun mā punsé, tan che al déida, can che al é da restlé o da fa d'atri laurs ti ciampoprà.

L'tëmp pô inè ester chël che desdrûj de plü laurs fac o da fa. Basta punsé ai danno che l'rí tëmp i fesc a ciases o frabiches, a ci che é incëria, ai bosc, ales strades y ai trus y an gröm d'ater.

I recordun les ragossies te Marou i agn 1836, 1846 (Calënder ladin 1979), a döta la valada l'ann 1882, l'ann 1966. I liun, ci desgrazies che les gran plöies i à porté a Balsan, a Maran, a chi de Psaier, a chi de Vinschgau y a d'atri chësc y chisc ultimi istà.

L'fuch é dessigü da tomëi, mo l'fuch desdrûj zënza alzé i rüs y zënza se tó l'terac. Les ries eghes, chères va cun döt.

Païsc ingravà ite

Jënt sà da cunté, che les eghes y les rôs dess avëi ingravé ite l'zentro dl païsc da La Pli, da S. Martin, d'Al Plan y da Lungiarü.

Sciode che al fala o n'en é nia plü da ciafè sö documènç che scri plü avisa val'de chëstes desgrazies. Tan inant che an n'à ciafè sö de chisc scriç vedli, vëgni adorà por chësta storia. Al pô pa inçè ester che val'de plü o val'de manco é gnü invënté y junté pro ci che é veramënter sozedü.

Les desgrazies de chisc païsc våra da lié adöm con l'cunté sö val'dles dlijies ingrávades ite ti païsc instësc. I mëtun man cun

La Pli da Marou

Incér l'ann 1000 (plü sigü bele cotan d'agn denant) èle bele na dlijia a La Pli de Marou. Na novité tla storia de chësc païsc y de döta la valada é ci che an à ciafè sö dan da püç mënsç: incér l'ann 1000 gnô jënt bele por Sanç a La Pli a veneré Santa Maria. I gran scicà ô se tó a dí, che La Pli sie ste un di pröms santuars de Maria te nostra diozeja. Santuars con la veneraziun ala Uma de Chëlbeldí y dër vedli é sta con La Pli: Balsan, Jéonn, Riffian y Arnpurch.

An sà da cunté che la pröma dlijia da La Pli sie stada söl col de Santa Gheta (valch pro 100 metri sot la dlijia da incö cuntra l'rü da La Pli). Na rô ess spo ingravé ite la dlijia y an ess trat fora de döt chël material na ciampana y la statua miracoloja de S. Maria da incö. Chi che ô l'crëie, l'crëi mefo; iö no.

La ciampana foss incö fora Desproch t'en museo. L'scrivan

de chëstes lignes é da püch indò ste fora a i ciarè: na ciampana dessigü vedliscima, zëenza scritöres lassura y cun val'sfësses. Èle chëra da La Pli? Ara ne disc nia!

La statua miracoloja de S. Maria, incö söl gran alté, é, dô chisc gragn che capësc tan dl patük vedl, gnüda snizlada incér l'ann 1420: agn che la dlijia é gnüda fata sö.

Na pert de jënt é dla minunga, che la statua vëgni dal Albania.

Sëgn se damanunse: sce la statua va zruch al 1420, spo mëss la dlijia ester rovada sot a na gran rô püch o tröp dô chël ann. Püch o tröp dô chël ann mëssun spo avëi fat sö na dlijia nöia, mo plü insö, olà che an vëiga inçè n pü fora... y no jö te chël büsc. Ailò podôn mä udëi l'ci o firmamënt, bosch y val'de té rödenes o rogns da Curt.

Che arata pa che an ài fat sö na dlijia d'n païsc t'en té post? A ci moda n'en àn mo nia lascé val'de scrit sön chë desgrazia o tl'archiv da La Pli o te chël dl vësco a Porsenù? Porçiodì ne n'él enzài val'documënt che baia dla consagrazion dla dlijia nöia fata plü insö?

Tl liber dla storia dla ploania da La Pli a plata 335 èle da li, che l'ploan y degan da laota, signor Pire Ghedina (1645-1697) scriò (por latin): "A La Pli à en «defluxus», na rô o na ega, gnüda jö, sopoli la dlijia de s. Margarita; valgùgn i disc S. Agata = S. Gheta. Chësc, por che la notizia vëgni dada inant".

Plü injö aldiarunse ciámó, che l'Ghedina à scrit sön chëstes rôs l'ann 1679. Sce la dlijia da La Pli o l'païsc foss gnü ingravé ite o da na rô gnüda da Biei jö o dal rü slunfë sö y broderé forayjö da Frena y da Furìa, essun messü savëi tröp deplü l'ann 1679; ann cotan plü damprò da chël dla desgrazia. Sce al ess pö scrit de plü!

Al Plan

La jënt plü atëmpada d'Al Plan se recorda ciámó che an sonâ la "Ciampana dla roa" con zacotan de boë da sëra dô l'Anmaria. Chisc boë dô daidé recordé al païsc da perié che al ne sozedi nia plü en té spavënt co en chël dé, olà che na gran rô à ingravé ite oramai l'païsc entier. Dô de gran jütades y graniades sö por val de Fojidöra s'el rot fora dal Crëp blanch en grömun de material, che é spo gnü mené jö Al Plan t'en rü da spavënt gran.

La dlijia de S. Veghile foss rovada sot a döt chësc material, mo nia la capela de S. Heinrich dlungia l'atra.

Can é pa chësc sozedü? Felizi chi che conësc l'ann! Na dlijia èle te chël païsc bele incér l'ann 1223. Chëra da sëgn é gnüda consagrada ai 15. de iuli 1782. Che an n'ai consagré öna nanter ite, n'en èle nia da ciafé sö.

L'ann 1489 ai 21. de setember à le vësco ausiliar da Porsenù Conradus "reconcilié" = nia consagré da nö, "capellas in Enneberg in honore S. Henrici regis et S.

Vigily martiris", mo mä benedì. Cösc a gauja, che chi fabricaç sanç è gnüs profanà al "tëmp dles veres coi Veneziagn col füch y cun d'atres cosses despetoses".

La prozesciun ite "Al Ciuch" fajòn inè por "la roa".

S. Martin de Tor

Tl liber "Enneberg in Geschichte und Sage" dl dot. Alois Vittur (1912) pôn lì a plata 224 che na gran rô ("Bergsturz") da Plan de Crosta jö à nanter i agn 1489 y 1492 mené sot i ciampoprà y la dlijia de S. Martin. Dô l'dot. Vittur foss ste l'païsc plö injö. Dl 1494 laurái bele col ciamparin y ai 25. de setember dl medemo ann ess l'vësco Conradus (nominé plü insö) consagré la dlijia indò fata sö da nü.

L'documënt dla consagrazion ne sunsi mine ste bun a ciafé sö. L'dotur Vittur mëss l'avëi odü mo olâ?

Nosc signor ploan Ghedina scriò l'ann 1679: "Dlungia l'ciastel de Tor è n tò de munt brodoré jö, sopolì la dlijia de S. Jan l'Batiadù. Impé de chë dlijia èle incö la dlijia de S. Martin."

Chi agn dl 30 èle arsì jö de tröc metri n gran toch de pastöra atira defora da Lovara. À mo chësc fat val'da fa cun frabiches ingravades ite, che é plü tert tomades adöm sot tera ite?

Lungiariü

Valgügn ô se tó a dì, che al foss

gnü ingrávē ite a gauja dl tēmp y la medema nöt i païsc d'Al Plan, da S. Martin, da Lungiarü y finamai chël de Lijun.

Tan inant che chësc é vëi, ne savunse nia y i ne sun gnanca bugn da l'desmostré sö ne - altamo čina čiamó - cun val'documènc scriç.

Na pert de stüdià mina, che l'ann de chësta destruziun sie ste l'1490.

A Lungiarü vëgn nominada na dlijia l'pröm iade dl 1371. Chëra da incö é gnüda fata sö dô l'1865 dal corat Jan Terza, nasciü a La Pli de Marou. Sce al n'é ste öna o döes nanter ite, podessun gni lassura da documènc de na consagraziun incér l'1500. Che à mo la fortüna de ciafë n té scrit vedl?

De chësta desgrazia ne disc l'Ghedina nia. Sce l'païsc con la dlijia foss gnü desdrüt, spo bona-mënter nia dal Rü de Blunsara, mo da chël da Vi. A Lungiarü sàñ da cunté, che la dlijia vedla foss stada defora "dô Crusc". Plü dadì fajôn vign'ann na prozesciun fora in "Col dla Rô" pro se perié ciarà dal mal di rüs. An cunta inè, che an aldì gonót sonàñ les čiampanes corafora enzâi la vëia dles doménies y dles festes. Can che chi da Pecëi ess n iade laurè dassënn na domënia y profané l'dé sant, da ailò incà esseres scuté.

La Val

Dl 1382 èle dessigü bele na dlijia a La Val. Olà che ara é stada, ne sàñ nia avisa. Zirca 100

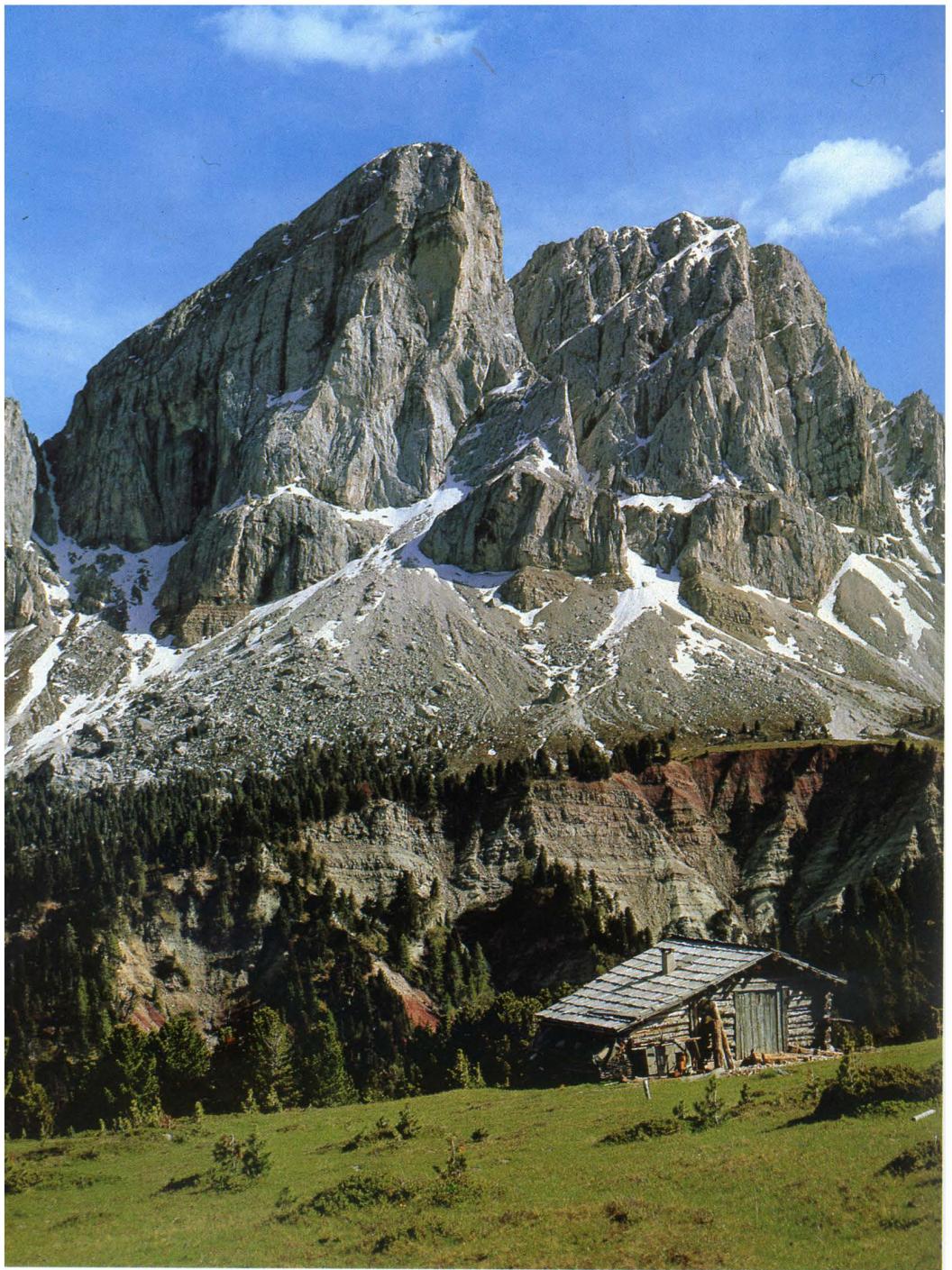
agn dedô vëgn benedida n n'atra dlijia ad onù de S. Berbora y de S. Florian: sozedü l'ann 1490.

De chëstes dlijies ésun por l'momënt mât bugn da dì, èi che Ghedina da La Pli à scrit, dagnora l'ann 1679: "Dô l'ann 800 à les munts a gauja dles gran plöies metü man a broderé jö. A La Val «defluxit mons»... à la munt metü man a rogoire jö... y chësc nia dalunc dal col, olà che al sta sëgn la picia dlijia de S. Berbora, che è spo gnüda čiavada ite. Bunamënter èle spo gnü fat sö tl medemo post la dlijia de S. Senese y an à inè fat na cortina...".

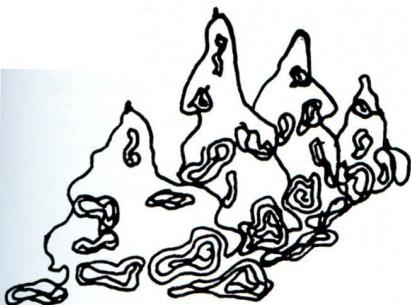
San Linert de Badia

Por Badia y süa dlijia sunsi mât bun a porté èi che l'ploan da La Pli de Marou scriò l'ann ch'i un bele dit: "la munt é rogorüda jö y à sopelì la dlijia di sanè Berto y Iaco: aldédaincö ele tl medemo post la dlijia de S. Linert."

Siur Merch Graffonara

Soroses cun Pütia

L'INVER.

Regules dl tēmp

IENÉ-IENER

Sc'al rossiëia l'dé de Nanü,
vëgn l'tëmp dër burt y rî.
Él bur tëmp da san Vinzenz (22),
spo mostra l'an i cor y i dënz,
mo sc'al é bel y ligherzin,
crësel blaa y vëgnel vin.
Sce san Paul (25) é bel, döt l'an sarà bun.

FORÀ

In santa Maria dal poch (2)
al mëss pa ester bort y posoch,
da plöia y frëid, da ont y da nëi,
sc'an ó che l'asciöda sie prësc da odëi.
Sc'al dà le dorëdl, sc'al é pa dër bel,
le frëid da d'invern ne s'an va pa tan snel.

Matio (24) rump la dlacia.
Sc'al n'en n'à degüna,
n'en fej-el öna.
L'bel de forà,
fesc brojes assà.

MERZ

Flurì de merz n'é nia bun,
fluri d'aurì ma mez bun,
fluri de mà é dër bun.
Fesc l'merz sciöch l'isté,
spo fesc l'aisciüda sciöch l'inver.
Sc'al dlacia l'dé di 40 martiri (10),
spo dlacel ciamó 40 nöts.
Bel temp da sant'Ujöp
de bun al porta tröp.

Siur Ujöp
arjigné da jì

Siur Ujöp Pizzinini

Al è ai 2. de messè, incér les cinch domisdé, ch'al gnô la notizia dla mort di siur Ujöp Pizzinini.

Al è na notizia, che à fat mé al scrivan de chësta lignores.

Dan da n edema êi ste a l'ciafé. Al è ñiamó plëgn de interesse pur chësc y pur chël ater. Al me brunturâ ñiamó, sanbëgn pur da rî, pur mies cuinaries, ch'i è ausé da mené impara. Can ch'i jô a l'ciafé chisc ultimi agn, y no mâ

chisc ultimi agn, spo dôl na ota ca n bel scraiamënt, ñiudì che vël è n pü surd y iö cotan surd y inscio mëssân trami dui scraié.

Vigni iade s'interessâl de döt ñi che al suzedô al monn. Ciamó i ultimi mëisc è siur Ujöp chël che al è laota, ch'i è so caplan a La Val, dal 1947 ñina al 1951.

Nasciü è siur Ujöp a Costa de Badia ai 13. de dezember 1896. Al à studié a Pursenù. Al è spo gnü la

pröma gran vera, olà che al à survì y é ste sólo front sciöche ofezier dl'Austria. So ideal da prou n'ál mai purdü. Ci che iö sà, él ste caplan a La Pli da Fodom y a Cortina d'Ampëz. A La Pli da Fodom él laota degan siur Pire Sorarui, na persona de caracter y de vita, bel avisa sciöche siur Ujöp. I ne me recordi nia plü, da chi ch'i à aldi, che siur degan Pire Sorarui ess dit n iade: "Ségn ài pa indô n iade ciafé n caplan, ch'i pô scombate impara."

Siur Pire Sorarui è pa bëgn na porsona, che urô dì la süa y inè l'aldì dai atri.

Siur Ujöp é spo ruvè caplan dles Ursulines a Bornech, olà ch'al vëgn ciámó cunté de vël dales monies plü vedles. Dla vita da caplan dles monies a Bornech m'ál pa bëgn cunté dërtrop y al ne mess nia ester scrit chilò, ciudi che döt ne soportass l'papier nia.

Siur Ujöp é spo ste espojito a Antermëia y i plü vedli d'Antermëia l'à inè ciámó in bun record, dagnora sciöche na porsona, che dijò la süa y urô inè aldi la süa da d'atri. Al ne sciampâ mai dai scombatimënc, no pur fa na vera lungia, mo pur s'la dì y spo se gnì.

Dal 1942 él spo ruvè curat sö a La Val, olà ch'al à lauré cun dütes sües forzes y cun gran entusiasmo, cina ch'al é jü in punsiun. I crëi ch'al side ste curat da La Val pur 22 agn.

Siur Ujöp Pizzinini è cun dötes sües forzes y cun döta süa sapiëenza y cun döta süa orienté te süa

vocaziun. Ci che al dijò y fajò, messâ avëi fundamënta.

Al è corsciü sö tla dictatur y tla vita s'ál mostré sciöche completamënter madü pur la mentalité democratica, che è laota na cossa ciámó apëna cunesciüda. L'scrivan de chëstes lignores é ste cater agn caplan pro vël y l'à imparé a cunësce y ad aprijé.

Siur Ujöp è dagnora davert pur inovaziuns, mo impormó can che al à studié sura y punsé dô. Al liô dërt tröp. I pô di, ch'i fajòn bëgn vigni dé y datrai ciñamai dui iadi al dé, da misdë pro marëna y da sëra pro cëna de dërtes batalies. Ara jô pa bëgn gonót stizada y traniada y tonada, spezialmënter can che ara se tratâ de politiga. La politiga è laota dô la vera al ordine dl dé.

Mo chël mëssi dì, ch'al desmostrâ dagnora gran toleranz y apëna che la descusciun è ruvada, él indô döt bun y an è amisc sciöche denant, zënsa se porté val' sënn o zënsa ester impurmaliùs. Siur Ujöp è scialdi l'tip de siur degan Sorarui. De té gnecores, che i dô döt dërt y ciugnâ a döt de scé, n'urôl nia avëi y n tal n'un n'ál pa gnanca ciafé te mia porsona.

Aldédaincö sunsi sigü, che chësc é ste l'momënt che s'à lié nos dui a na grana y sterscia amicizia, ch'i s'un tres tignì.

Dl 1951 ài metü adüm l'teater "Fanes da zacan" y bel te chël laur ne m'ál fat degun impedimënt, mo al me dô coraje y daidâ.

Laota él pa bëgn na rarité, che n

caplan pudô ester fora de ciasa dô les set da sëra. I mëss veramënter dì, ch'al m'â mostré bel ailò dër na gran cumprenjiun, a punsé, che pur plü de 6 mëisc alalungia fajònse prôes da teater y dagnora dô les 7 da sëra cina incér les 11 de nöt. Inèc ailò ne m'âl mai dit de no. Al capì, tan impurtant che al ê l'laur pur la jënt jona y inèc l'laur pur la cultura t'en païsc. Cun so punsé, mëssun dì, jól danfora a sü tëmpi te nostra valada. Chësc é inèc d'araté un di gran miriç pur siur Ujöp Pizzinini.

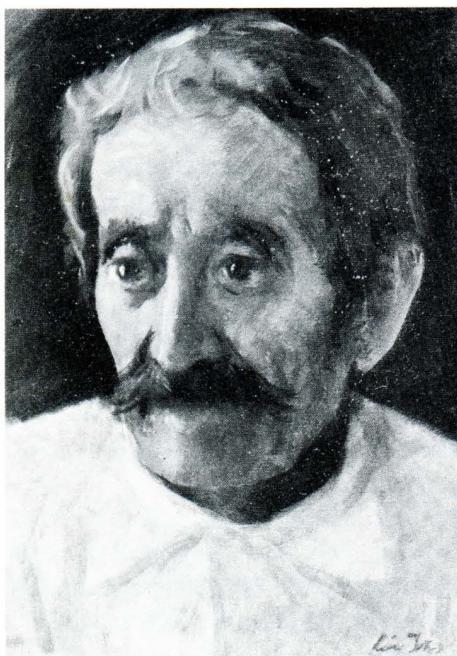
Siur Ujöp se dô inèc jö cun lëteratöra. Dô l'50 scriòl dër tröp pur la plata ladina, spo âl metü adöm na storia sacra, che vëgn ciamó adorada aldédaincö tles scores elementares, spo âl scrit y

dé fora l'liber "Tru de vita", olà ch'al é pur la maiù pert di dis dl'ann na picera meditazium religiosa. Pur tröc agn âl scrit i articli di mëisc tl calënder ladin y d'atres cosses.

Siur Ujöp é na porsona de gran ativité, ciamó te sü agn de punsiun, cina ch'al é ste bun y te süa vita lungia - passé 90 agn - àl purdejü da fa dër tröp.

Ciamó chisc ultimi agn gnôl da süa abitaziun jö "Stramm" sciöche n ofezier dl'Austria, ch'al é ste tratan la próma vera. Siur Ujöp Pizzinini n'é nia plü nanter nos, mo sües operes y so ejëmpl vir inant.

M.A.

**Lois Irsara
à depënt so pere**

Siur Luije Comploi con la parëntela Gasser de S. Martin

JOSEF MAYR-NUSSER (1910 - 1945)

N martire de nüsc païsc

“Nos orun ester testimoni”

(Fora dla vita de n martire dl tëmp dl nazism)

L'ann passé unse scrit val'sura l'Iesuit Joh. Nep. Schwingshackl. Chësc ann i lasciunse na parora an laico, che tla ultima vera à dé süa vita pur süa persuajjun religiosa. Chësc martire dla fede â inom Josef Mayr-Nusser.

Danfora na parora dl vësco Mons. Gargitter: “Chësc pröm

presidënt diozejan dla jonëza catolica de Südtirol à messé muri na mort teribla, dea che süa fede y süa defelté a la Dlijia ti ê plü importanta co süa propria vita.

Al é pur nüsc tëmps n model luminùs. Mo al pê che tröc fora de nosta jënt ne n'é incö nia plü bugn de capì chësta testimonianza,

chësc at d'eroism. Al ne ti va nia ite, ch'al é valurs che vël plü di bëgns de chësc monn y ciamó deplü dla vita dla porsona intëssa".

La familia de Josef Mayr-Nusser é da ciasa a Balsan, delà dla plaza dla ferata, cuntra la munt (Bozner Boden). Ai à n lüch cun vigna, ordüra y ciampopré pur 10 armënè. Mo coi agn ài tres messé de jö n toch ala ota a mez prîsc cina ch'al ti n'é mâ plü resté trëi ha. Te familia él 6 mituns y na möta. Un é ciamó professer a Dorf Tirol sura Maran.

Te ciasa viôl spirito religiùs, vigni séra la corona y i santusc damisdé y domisdé a dlijia, dô na vedla tradiziun. An sà bëgn zëenza, mo an l'dij impò: "Chi che

storjô pro te ciasa, é düc bëgnidüs, chi dl post, i furesti y chi che â debujëgn de val'aiüt: pur düc ài la porta y la man daverta."

L'pere é mort dala próma vera l'ann 1915. La uma restâ sora cun i mituns, l'plü vedl à set agn, l'plü jonn n'é nia ciamó al monn. Cun düt l'laur y i festidi ciafara impò fora l'tëmp da ji vigni dé ala s. mëssa. Pepi é da jonn dër vi y sportiv, al à n bun tenor da cianté. Al à fat l'soldà a Torino. Tröc agn survile pro la firma Eccel da Balsan. Pepi liô tröp. Gran interesse àl da li la vita di eroi dla fede, s. Tomësc Morus, l'ustì Peter Mayr dla Mahr, P. Michael, prou dl Mexico y d'atri.

Sot al prou Josef Ferrari él entré tla Uniun di jogn y pur süa

Familia Frenademez - Glira. S. Ciascian.

Scolari da S. Martin - Sr. Maria Dol. Iaprò

abilité l'an fat plü tert presidënt. Al tignî instêss incè cunferenzes y súa parora è: "Mëssun ester testemoni cun nostra vita cina inultima, cina al'ultima cunseguëenza".

Pur so interesse sozial s'âl incè lascé scri ite tla uniun de S. Vinzenz. Incè ailô êl prësc deventé presidënt. Pepi jê a ciafé la jënt vedla y se dê jö impara, ti ofrî tröp tämp y ciafâ inscio súa cumfidëenza. Sües parores gnê dal cör y jê al cör. Al ciârâ de fa cun düc anfat. Gonôt êl cina tert da sëra sön tru, mo purchël ciarâl impò de tignî ite so ordine.

Vigni dè da doman dales 6.30 a dlijia, spo dô l'gosté sólo roda y al laur. Tëmp lëde n'âl oramai degun, dea che l'dé ê implì fora cun laur.

Pur Südtirol gnèle tempi scûrs. Ai 21. d'otober dl 1939 â Hitler y

Mussolini fat fora de sgombré l'païsc. Chi che urô ester tudësc, dô emigré tla Germania y i atri dô ji jöpert, tla Sizilia. Dea che düt ê bele gnü organisé danperfora cun la propaganda, â fat la maiù pert dla jënt la dezijiun de emigré (80%). Püè proi y püè laici se metó decuntra. Chësc ê tan plü rî, dea che l'veesco instêss ê pur ji tla Germania. Chi püè fora pur les ploanies, che s'â punsé de resté, messâ ste fora de vigni sort de scarognes da pert di emigranè. Altamo à la gran pert di proi sön súa pert; chi da Balsan 90%, chi da Pursenù 80%.

La familia de Pepi, dann dal düt súa uma, s'â punsé de resté. Pepi intant ê indô rovë pro i soldâs. Ch'al ê gnü zruch, s'âl metü tl cé da se maridé. Pro l'Eccel, olà ch'al

Vijinanza da Lunz - 1950

laurâ, àl cunesciü na jona, Hildegard, che ê inèc tl grup dles jones. Ara ê 3 agn plü vedla co ël, mo can che an s'ó bun, ne cunta l'eté nia tan. Hildegard â opté pur la Germania, mo l'prou Ferrari l'à vadagnada pur trà indô.

De setember 1941 ël mort la uma. De dezember ê Pepi pur n cürt l'terzo iade pro i soldàs, spo àl mudé jó patrun y ê passé dal Eccel al Amonn. Ai 26. de mà dl'ann dô s'ësi maridà y á fat l'iade da noza a Roma. Pepi jô inant cun sües vijites ala püra jënt, cun cunferenzes, s'arjignâ a discursc y implí fora bëgn so tëmp. Les domënies fajòl cun süa fomena val'spazier incér Balsan. Na gran ligrëza ài trami dui, can che dô 14 mëisc ël nasciü n pope, ch'ai ti â metü inom Albert.

De setember dl 1943 ê Südtirol gnü tut ite dai soldàs tudësc. Sëgn punsâ jënt de ne messëi nia plü ji tla Germania sciöche ai â opté. Purdërt essi bele messé ji fora dl 1942, mo pur diversces zircostanzenes n'ël gnü nia dinfora.

Sëgn gnê inèc cherdà sot jogn che â opté pur ste a çiasa.

Ala fin d'agost ê Pepi gnü cherdé sot. Al se tumô da ruvé pro la SS.

A so fré prou ti àl assiguré, ch'al ne se lasciâ nia ite, sc'al messâ fa val'cuntra süa cosciëenza. Ai ê 80 de Südtirol tla caserma dl'infanteria a Balsan. La gran pert de chisc â opté pur ste a çiasa. Dô dui dis êsi gnüs èiarià ite te trëi vaguns da tiers cun la iscrizion "Fracht Bozen-Konitz". Ai ê sta cater dis söl iade. Plü che i superiori urô ti

mazé ite y manco interesse che chësc jonn ciafâ. I compagns osservâ, che Pepi baiâ tres manco y manco.

Al è i 4. d'otober 1944. Tratan che un di capi spligâ l'juramënt dl SS, lovâ t'en iade sö in pè Pepi y dijô dan da düc, che al ne sinti in cosciëenza nia de firmé n té juramënt. Pur sü compagns è chësc sté na gran "sorpresa". Pepi sté frém sön chësta süa persuajiun, purchël messâl la firmé y tröc de sü compagns urô savëi, che cun chësta süa firma à Pepi firmé la sentenza de süa mort.

I compagns de Pepi che è jüs in lizënga, ti â cunté a süa fomena, che Pepi è cuntënt d'avëi firmé de ne dé nia juramënt.

Dea che Pepi è zitadin talian, àl speranza, che süa dezijiun de ne firmé nia l'juramënt ala SS gniss iudiché manco severamënter.

Sanbëgn ch'al foss vit ion inant pur pudëi indô udëi süa familia y vire impara, mo impò él arjigné y tó les cunseguënces de so fat. Al n'urô nia se cumpré fora la vita cun valch, che è cuntra süa cosciëenza, sciöche l'ustì dla Mahr, Peter Mayr, à fat dan zirca 135 agn.

Pepi savô, ci criminalités che i soldàs dla SS fajò. Tla Rúscia ài n iade paré i abitanç de na vila, inçè ères y mituns, ite te na dlijia, i à saré daite y ti à taché füch.

Documënc ne n'ai i capi dla SS degügn tles mans. La vertura è sön "Wehrmachtzersetzung". Pepi intant è cuntënt, al portâ plü

lisier, al â dé proa de coraje de testimonianza pur Gejù Crist y so règn.

Te na lëtera dl 27. de setëmber scriöl Pepi a süa fomena: "Hildegard, tö sàs ch'i feji survísc pro chi dla SS. Ci che me dà l'plü da punsé y me fesc l'plü mé é che tö aràs da paiè pur mia dezijiun, mo i sà che tö la pënses sciöche iö. La testeminianza mëss gni. Al é dui monns che bat adöm. Massa tlér à valch de chisc capi mostré, che ëi reneghëia y i à l'sënn a ci che nos catolizi é sacro y sant. Hildegard, prëia pur me, ch'i side bun de fa sciöche i l'repogni dant a Idî y mia cosciëenza. L'fat ch'i sun zitadin talian pô magari fa la cossa plü lisiera. Hildegard, tö es n n'ëra sterscia y catolica, tü sacrifici che tö mëss fa pur me, ne n'é nia bugn da cundané to om, dea ch'i à trat dant da perde la vita plü tosc che abandoné l'tru de mi dovëi. Vëgni ci che à da gni, sëgn porti plü sauri, dea ch'i sà che tö es arjignada y tüa oraziun me darà forza a ste scialdi tla ora dla testimonianza. De bi salüç y pusli de cör a te y pice Albert da to om."

Chësta lëtera à Pepi writ n n'edema denant ch'al se strafajess da dé juramënt sôla SS.

Dô da n mëis scriôle, che al pudô mât mené notizies pur writ vigni 15 dé, ch'al è sann y ch'al messà döt l'dé sfëne lëgna y moné soni, inçè ch'al à speranza de udëi indô süa fomena. Sce Dî damana sacrifici, dàl inçè la forza da i fa y i porté. Ara dess se fa cunsolé da

berba Rudi y da Iaco. Al â inè ciafē n mantel y manèces, da misdē y da sëra ciafi valch de cialt da mangé... Al ti desplesc, ch'al ne n'à degügn compagns, ch'al pudess baié impara sura valch de religiun, mo al sà che a ciasa vëgnel perié pur vël y fat sacrificisc.

Ai 14. de novëmber ê Pepi gnü trasferì a Danzig, olà ch'al ê l'scagn dla Signuria dla SS. Ailò âl ciafē val'lëteres, mo mia dötes chères che ti ê gnüdes da süa fomena. Sëgn passâl edemes zënza ch'an ess aldì valch, mo tres êl ciamó râi de speranza. Impormó ai 5 d'aurì dl'ann dô, 1945, êl ruvè dal Reservelazaret de Erlangen sö al Ritten n atestat, che l'om dla SS, Josef Mayr, nasciü ai 27.12.1910, ê mort de broncopneumonia ai 24. de forà t'en vagun dla ferata a Erlangen. Pepi ê mort da fan t'en vagun di tiers söl transport da Danzig a Dachau.

L'ann 1980 él gnü mostré dal ORF n film titulé "Keinen Eid auf diesen Führer". Sön chësta ciafâ la vedua de Pepi na lëtera da St. Anton am Arlberg da n zerto Fritz Habicher, che lâ scrita ai 14. de messé de chël ann. Habicher scriò, che vël â cunesciü Pepi te chël film y che vël â messé acumpagné söl iade a Dachau. Al ê i pröms dis de forà cun 40 involontars dla SS destinâ ala mort. L'vagn cun chisc candidaç dla mort ê gnü saré sö a Danzig y dea che degügn ne s'un tulô sura de chisc püri cosci, êsi dis alalunga zënza val'da mangé y da bëire.

Valch ê sta bugn da s'un sciampé y taié la corda. Al ê sciadli jënt jona laprò, ofeziers y soldàs de vigni categoria, che â cunesciü ite, che la vera ê purdüda y purchël gnüs cundanà a mort..

N tal ê inè osc om Pepi. Bele l'pröm iade ch'i lâ udü, me cuntâl, ch'al ê da Balsan, ch'al ê maridé y â n müt. Pur vigni pice scüf se mostrâl reconoscënt. Osc om patí tan pur l'ji de corp. Vigni iade che la ferata tignî, periâle de pudëi ji fora. Al me fajô la maiù impreisciun, i ne l'à mai aldì daudiâ, dagnora ti jè - ra bun. Dô 10 dis ên ruvà a Erlangen y messâr fermé pur n n'edema, dea che a Nürnberg êl gnü bombardé la staziun. Al ê na porcheria mata; pur fa l'bujëgn messâr ji sot i vaguns ite y ingnó na possibilité da se lavé.

Dea che la maratia de Pepi gnê tres peso y peso, n'ànse nia dé dô, cîna ch'i ân pudü chirì sö n revir di doturs.

Pur Pepi scomenciâ sëgn na dërta via crucis. N injin da rodes n'él nia da tó ca, purchël messâr ji a pè tres la cité fora y inant cîna ala caserm di grenadirs. Impröma jêra bel plan cun palsé bindiè, spo messâl s'asvacé sön dui compagns y inultima messâl se lascé porté. Dô n té iade lunch y sfadiûs pur vël, ânse indô podü se l'tó, dea che l'dotur â dit, che la cossa n'è nia grave (plü sigü punsâle, ch'al n'è plü nia da n'en fa). Stanch y cun la ria, mo zënza baudié, dijòl tres indô dilan. Nos ên jogn y ne la capîn nia, mo sc'al ess anunzié

val', essun bëgn ñiaré dô n prou. Degügn de nos punsâ, che chësta fadia ti foss stada de massa. Tert ênse ruvà zruch y cun n dilan y Dî se l'pai de cör àl tut l'comié da nos. De nöt âl ruvé de pati y è jü ia da Chëlbelde.

Sü compagns cuntâ che, tut fora n pér de cazüs de jopa, ti scincâl düt a vëi. Pro les cosses ch'al à lascé indô, è l'Nü Testamënt, n messale y na spaternöra. Sc'al n'é inèe nia tröp, èi ch'i pô se scri, üna na cossa sunsi sigü: Pur 15 dé unse vit adüm cun n "Sant". Vël prëia sëgn pur nos."

La mort de Pepi â fat söi atri na gran impresciun y la relaziun nanter guardies y pià è deventada plü lòcra, plü da jënt.

Dea che Pepi â na mosüra surafora, ân messé lascé fa n scrin aposta pur vël. L'pröm de merz él gnü sopolì cun düc i onurs di soldàs. Ai 11. d'aurì 1945 s'àn abiné tla dlilia di Eucaristineri a Balsan pur na s. Mëssa, olà che so amich Ferrari à salpü da dì les dërtes parores de comemorazion.

Dô tröpes dificultés él ste mitl de forà dl'ann 1958 de podëi se tó l'cadaver dl caro mort y l'cundü a Balsan. (Al è sopolì a Erlangen).

L'fré plü jonn â salpü da desfanzenzié les particularités pur l'cunnesce sigü. Ferrari, che è tl'ospedal, oramai da muri, â albü l'onur de l'avëi dlungia vël, spo dô na funziun tla gran dlilia (sëgn dom da Balsan) l'an cundüt sö Lichtenberg al Ritten. Impormó l'ann 1963 él gnü dé la lizëenza d'l

sopolì dlungia la dlilia dl post, olà che na scëmpla tofla recorda so inom y les dates de sëua vita.

Mons. Kögl, Generalvikar da Trënt (Balsan è laota sot a Trënt) à dit: "Josef Mayr é n eroe dla verité, n eroe dla santité dl juramënt, n eroe dla fede via - model pur la jonëza de Südtirol".

L'vësco Mons. Gargitter à dit: "Pur me é Josef Mayr Nusser n martire. Al à dé sëua vita, sigü ch'al ne pudô nia dé "chël juramënt" zënza tradì la fede". Te plü postèc virel inant l'inom de Josef Mayr Nusser, p.e. dal 1984 inant porta la Scora Mesana da Vandoies so inom.

L'ann 1948 à 44 soldàs, che è sta a Konitz (Heimkehrer) metü a Weißenstein na tofla de ringraziamënt a S. Maria cun sù inoms y sönson: "Josef Mayr-Nusser † 24.2.1945 à dé la vita pur sëua fede."

a.c.

L'vësco y l'vagabunt

Al è dales 8 da sëra, l'vësco è sënté dô la scrivania, la Fefa jë ite a tó fora de credenz l'patük da mëte sön mësa. Depero ciaculâra ñez cun la só dl vësco, che fajô püde y savô da dì che n vagabund da tumëi slaihâ da na porta a l'atra y ch'an messâ pa sanbëgn tignì la porta sarada, ch'al ne podess no ite a fa bertes y ad arobé.

In chël momënt él zacai che

snagazâ dassënn te porta. L'vësco scraia: "Avanti"! Sön chël vëgnel ite n chestian, se ferma dô n pêr de vari, lascia la porta daverta; al â na maza tla man, n poch söl spiné y al ñiara ca propi n pü da tumëi y da spriguré les ères.

L'chestian, asvaçé cun trames les iames sön süa maza, ti ñiara al prou y ales ères y sbroca fora: "Iö à inom Jan, dan da tëmp sunsi ste te perjun, pur 19 agn ài fat laur sforzé, dan 4 agn m'ài lascé lede, sëgn sunsi sön tru... 4 dis ài adoré ñina Toulon. Incö ài bele fat 12 km a pè. I chiria n albergh chilò te cité, mo cun mi pass ghel n'orô degügn me tó sö. Spo m'ài anunzié pro la perjun, mo l'portír ne m'à dé degüna atënziun. Sön chëra ài udü na ütia d'en ñian, chi aratâ ch'ara foss öta, mo l'ñian m'â mort y paré inmalora sciöch'i foss n uomo. Sön chëra oroi spo me lascé jö te na curt söl lastun. Te chël momënt m'â mostré n n'ëra, che se menâ piçé, chësta osta ñiasa y ch'i dô chilò mazé a porta. Chësc ài fat. Olà sunsi pa chilò? Èl n albergh, i à bëgn da paié? 109 franch, ch'i m'â davagné cun l'laur sforzé. I pô paié, mo i sun stanch da tomé ailò, 12 km a pè, i à na fan da lù. Pòi ste chilò?"

"Fefa", dijô l'vësco a süa cöga, mët ñiamó sö dui taís." L'furesto gnê n pêr de vari inant fina sot la lóm. "Momënt", dijel, "m'ëis bëgn capì, i sun ste te perjun, i à oramai 20 agn de laur sforzé dô da me."

Deperpo tirâl n papier fora de tascia, l'desfajô sö y dijô: "Chilò

ài l'passaport. Orëis i ñiaré y l'li? Ciaredi ñi ch'al é writ: 19 agn de laur sforzé dea ch'al à rot ite dassënn. Chësc chestian é da tumëi. Metede averda. Cun chisc papieri me pari dlunch inmalora, olà ch'i ô ji ite. Y os orëis me tó sö, me dé da cëna y albergh. Èis na stala?"

"Fefa, arjigna ca n let tla ñiama ia delà", disc l'vësco y al furesto: "Sëntesse naota jö y scialdesse, spo vëgnel pa bëgn valch sön mësa."

Jan à capì düt. Sön chësta àl cambié ñiaradüra. Val' de té ne s'essel nia aspeté. Dlun cocognàn dijôle: "Orëis propi me salvé chilò? Ne me sciurëis nia fora? Ne dijëis nia sciöche ai à dit dlunch? Iö aratâ, ch'i me plindernasses dessigü inmalora, purchël ài dit atira che ch'i sun. I vëighi ch'i sëis jënt da respeté. Che sëis pa purdërt y co ëis pa inom?"

"I sun n prou", disc l'vësco, "i sun chilò da ñiasa". "Prou", disc l'furesto, "tan da tec ch'i sun, i n'ânia osservé ch'i portëis l'colé. Ci bun cosce d'en prou ch'i sëis. Spo ne damanëis gnanca scioldi da me?"

Cun chëstes parores àl desciarié so poch, à metü la maza t'en piz y s'è sënté.

"I scioldi salvesse mâ", disc l'vësco, "tan dì ëis pa messé lauré pur s'i davagné?" "19 agn".

"19 agn é bëgn n tëmp lunch", süsta l'vësco. La Fefa gnê sëgn cun val'da mangé.

"Mëtel mâ dlungia l'fornel",

Vijinanza da Lunz da La Val - zacan

disc l'vësco a Fefa y ôt cuntra l'furesto: "Sëis sigü dër dlacé."

Vigni iade che l'vësco ti baiâ ados, ti jël fora n luminùs dai edli dl furesto. Al è sciöche can che an ti dà n gote d'ega a un ch'an à trat fora d'ega.

"Siur prou", metôl indô man l'furesto, "os sëis n bun chestian, ne m'ëis nia mostré la porta, m'ëis tut sö pro os, scebëgn ch'i savëis, ch'i sun gnü fora de perjun, ch'i sun en desgrazié".

L'vësco s'â sënté plü dlungia. "Al n'é nia important dì chi che sëis. Chësta porta ne n'ô nia savëi l'inom de chël che passa ite, mo

plütosc sc'al é val'che ti dô o che ti pësa. Al n'è nia mia ciasa, mo al é la ciasa de nosc Signur Gejù Crist. Os portëis súa pasciun, sëis dlacé, ëis fan y sëi, me sëis bëgnodü, y no dijede dilan, döt chilò é ost, ciudi dessi iö savëi osc inom? Bele denant che os dijéis osc inom, savöi n n'ater inom de os."

L'chestian ti ciarâ sëgn cun de gran edli. "Os savëis sciöche iö à inom?"

"Sigü", disc l'vësco, "pur me sëis dagnora ste mi fré".

(Stoira de Victor Hugo, metüda jö pur ladin da ac)

Na storia da Nadè

Nadè: laur, laur, laur, la vöia de Nadé me tocâl da di 4 mësses pur la mesanöt. Dales 6 da sëra êi pié ia pur ji fora a la capela plü dalunc y plü tralasciada. Al plovô, al ê frëit y da nio, veramënter da se ste mal. L'mone n'è nia gnü, al ê düt scûr, degüna anima via pur incérch y la dlilia sarada. Cun na litra m'ei trat sö in ciamparin pur tlanchené les trëi pices ciampaines. Spo êl gnü meso de rumpe ite te dlilia "zënza tlé".

Dô 10 minütê êl gnü n vedl indio cun n tô d'en smaz de ciüf pur l'Bambin, mo al n'è degüna criple; nia ne n'èle. Cun na vedla granara ànse n pü romené sö l'ciumënt y infurní l'alté. D'ingré ingrë gnèle 6 d'atres porsones, té ëres cun de té picci mituns, n pere y l'ater. Cun chësc pice grup de personnes dan da me ài scomencé les lëtüres. Ci che i m'â preparé, ài podü lascé da na pert y proé de me acomodé a chësta situaziun.

Düç è dala plöia möi tres ite, al ti jerâ y i mituns pitâ. Iö instëss è jö de moral de plëgn. Y sëgn ê suzedü na cossa che ne m'è mai denant suzedüda. Al m'è tomé ite de purdichè sura les beatitudines dl vangele: Nadé tl luminüs dles beatitudines. I baiâ sura la püra jënt, sura i miserabili, sura chi che é stlüç fora, sura i indios, incö èsi vëi i famëis da Betlem. Y sciöche les parores me gnê. Da can savoi

pa iö da baié tan bun spagnol? I ne me capì instëss nia plü.

Chilò y ailò ti rogorôl jö na legrema jö pur les masëdles stançes a un y a l'ater. Edli me sluminâ adincuntra; n té êl se stopâ l'müs cun so poncho, mo tres so guant mol y sbordené fora sluminâl l'imagin de Dî.

I à baié plü de na mes'ora. Gejù è indô deventé uomo te n té pice grup de paurs sbordenà, pac y tres ite möi y bagnâ.

I savô ch'al plovô ite te sües üties y ch'ai n'â degun guant da se mudé. I savô ch'ai n'â nia assâ da mangé y ch'ara ne stê nia bun cun süa sanité. Impò messi dì, ne n'ài udü sluminâtan de cuntëntëza t'en monn da tan de meseria.

Chësta mëssa è pur nos düç val'che s'à fat na gran impresciun, la noela de Nadé s'à toché sciöche n tranì dal cil sarëgn.

Dô les Madovines ài invié düç a sënté ite te mi auto y i i à condüt düç a süa ütia. L'tru è düt ater co da ji sön rodes. Sce l'auto foss ste bloché tl paltan, ne fossel ste degun meso da me trà fora. Mo i jê, al me gnë inmënt, sciöche sön na strada asfaltada, zënsa impe-dimënc. Al ê sciöche na forza dal alt me daidass inant.

Da se dé l'comié, m'â düç abracé y spo êi indô su tl'auto sön tru pur la proscima dlilia

A punsè dô, sciöche ara è jüda,

messâi pité dadalt sciöche n via-dù. Čiudì pa? L'pröm iade te mia vita ài capì, ci che la incarnaziun de Dì significhëia pur i plü miseri, pur i plü arbandonà, pur chi che l'monn sciüra demez, chi che n'à nia co na misera vita.

Dér sot te mi cör êl gnü Nadé. L'bun Di, l'Dì Pere s'à indô danü scinché so divin Fì Gejù Crist. Nos, chësc pice grup desgrazié, s'un sta incö cun i famëis da Betlem. La buna noela da Nadé ê

sura nos rota ite cun forza da ne ester nia bugn d'i fa resistëenza, grazia sö grazia.

Tropic dis sunsi ste imprescioné, ciámó mez ann dedô viri de chësc.

Pur chi che l'lí, val'de sentimental, mo pur me la grazia rota ite te chësc monn mez mat.

L'cör dür s'à ciafè na bota, Dì l'à cambiè te na cripele.

P. Hubert Mathis SVD. Columbia
1980
pur ladin da a.c.

Recordanzes

Cösc scior co è sön kösc retrat, é le dotur Carlo de Angeli da Milan.

Te süa čiasi a Tamers, te stöa, conscidrunse i corgn de ciámurc y de rehl, che al à slopeté l'ann

1986. Al afita n toch de ciacia de Mareo da 43 agn. La dlilia d'Al Plan â les finestres dér enmalester. Al foss belo ste denant da i dé altore, desc'an dijëa zacan, mo dea che la cassa dla dlilia n'à degügn scioldi, ne sâ le preo co fa. Debann ne n'orëa degügn fa val.

Spo à le preo signor Franz Delazer motü man da petlé. Spo n dé ti ésera tomada ete da ji inèc tai Tamers a petlé chël scior dô val'. Bonamonter arà fat le preo tan en gran pöde, che chël scior ti à scinché n miliun y chël ea laota dér trep. Spo à le preo podü fa les finestres y ciamicó d'ater patük co jea dér de bojügn.

Dô n pér d'agn êl le mone co s'la baudiâ, ch'al ne ciafâ nia plü jogn da soné adöm les ciampanes da festa. Spo s'â le preo lascé fa en proiect da soné con la forza dla löm y kösc gnea a costé n milun y mez. Da na sontada dai omi de cöra à le preo porté dant kösc proiect. Spo ti êl gnü dit: La dlilia à empröma debic y porchël ne podunse nia la meter te n maiù debit. Kösc é mât chi co à enstësc proé. Nos cater ên scialdi vedli anfat, mât de püç mëns de desvalianza. Ares à entrames albü na gran operazion y denant co morì, albü trep da patì. I sperun che ares pòi palsé tla pêsc de Chëlbelgio.

Spo, zonza di val', à le preo lascé fa kösc empiant, co va bun ciamicó aldédaincö.

Dô ch'al à albü fat trep laur por la dlilia y la calogna, se n'él spo jü sön Antermëia.

Kösc scior à inèc sponü trep por la jont dal païsc co à debojügn: la musiga, i stödrafüs y ciamicó d'atri co à debojügn.

Iu l'à sorvì por 40 agn, accompagné fora por trepes munts y vals ala ciacia. No mât atlò da nos, mo

inèc por 18 agn tal foresto. I sun ste ala pert, che al à slopeté 53 de bì cerf, trec bëc de ciamicó y de rehl, iai de galeder y d'atri.

Da ji ala ciacia ànse entrami dagnora albü fortüna da rodé fora por chës munts y crëp. Le plü gran desplajëi ch'i àn albü éa, can che al falâ en bel salverjin. Kösc ti sozeda inèc ai mius iagri. Can ch'al é dér n bel bëch, dla tëma de le falé, ti vëgnel gonót la trëmora y la bala va dlungia ia.

Dan 10 agn ànse entrami dui albü na gran desgrazia, dea ch'al s'é mort la fomena, dô ch'an à vit plü de 40 agn adöm s'an dàn bën na ria da perde le compagn. Kösc sà mât chi co à enstësc proé. Nos cater ên scialdi vedli anfat, mât de püç mëns de desvalianza. Ares à entrames albü na gran operazion y denant co morì, albü trep da patì. I sperun che ares pòi palsé tla pêsc de Chëlbelgio.

Iu mo consolëi, can ch'i ponsi dô, tan trec de mi compagns co è belo da agn ia en l'ater monn. Al è mât bun, ch'an ne sà nia ci co à da gni.

Rudi de Colac

Le pröm sonsel

Ladins che ne sà nia plu l'ladin

Che nosc lingaz ne soporta nia parores furestes, a desfarënzia di atri lingac dl monn, chël se n'an bëgn anadè bel dan da tröc agn.

An disc: "l'lingaz dla uma" - "Die Muttersprache" - "la lingua materna". Te na ciantia unse finamai les beles parores: "Bel lingaz dla Uma cara"...

Na sëra, dô cëna, ênse zacotanc t'na ustaria, al banch, pro nostra bira, o gote d'vin che an s'la cuntâ n pü.

Spo röiel adalerch n Ladin valgamilia ala ingrana, tröp cuneisciü lunc y lerch, y da urëi bun.

Na pert dijess: simpatisc.

- Oh, buna sëra...

- Buna sëra.

- N'buiunse n tegl deburiada?

- Čiodì pa nia?

- Ustira, na "Runde"!

L' "prosit" ciantè âns'lascè fora, dea che nos atri ên mâ scialdi "caparos" y nosc Ladin n'urô nia fa teater.

Spo jëra mâ n pü cuntada, ia y ca mo, vigni secunda o terza parora mëssanse s'lascè di:

- Chësta n é nia na parora ladina!

- I sà bëgn.

An ne pò nia plü di: "rucsoch" mo "sach da spiné".

A me m'sàl plü bel da di "rucsoch".

T'mia vita, da pice insö, ài mâ tres aldi chësta parora insignada da mia Uma.

Tla bela ciantia di iagri, metüda jö dan da passa 100 agn, éra inçê la ite.

- Nia! An disc: l'"tafët".

- Chësta parora aldi l'prüm iade t'mia vita y i à pa impò bel valgëgn agn söl spiné.

Čiamò na cossa:

Tla mdema ciantia uns' inçê la parora "iagher".

Da n strüf incà éra proibida.

An mëss di: "êiaciadù".

da me infora n'él nia na bela

parora.

Ara m'fajess prësc gnì d'bur pinsierz!

I iagri instësc, scioch i à aldì da püch, se n'à impurmal ch'al ti vëgn dit insciö.

Iö ne m'infidass gnanca da i baié adoss a un y dì:

- Bun dé, ciaciadù!

Ast'indò albü la furtüna d'ciacè val'incö?

I m'tumess direto dl ofëne.

T'na atra vedla ciantia ladina unse la parora: "Edelweiss".

Ai à d'sigü mtü jö na parora nöia ladina ch'iö n'à ciamicò mai albü la furtüna d'aldì.

Pur ater n'ài gnanca ciamicò mai aldi ciantañ: ... l'ciaciadù tralascia atira so let.

Les ciaspes, l'sach da spiné, l'tafët söl spiné...

Sëgn ch'sun pro l "tafët" tanç n'él mo, dla jënt jona, ch'sa ci ch'al é n "ronz"?

Ciamò dan la ultima vera, sce al è n müt ch'fajô na berta, gnêl dit: "Diao d'ronz"

Pur chi ch'nel'savess nia, él na gran tascia ulâch'i famëis mtô ite l'pan da jì a vardè.

Ara è fata d'pel d'videl, defora ia ciamicò cun l'pulan lassura, cun n ciol ch'passâ sura na sciabla fora y ara gnê tignida sot al brac.

An alda ciamicò aldédaincö dijon: "L'ronz dal pan".

A val'müt ch'n'ulgâ nia cis ti gnêl inêe dit: "Baricia".

Ci ch'na baricia é savuns pa bëgn ciamicò, inêe sce al è bel di agn che ars n roda nia plü intoron.

Da jì a to ega sön munt damanâ na te picia müta:

- Mässi to la condla o la baliçia?
- A, te ma l "buriçio" ti â res-pugnü n te stù.

Chël foss n videl ch pügna, él. Düt val dater!

Da jì inant t nosc rajonè, jera inêe cuntada d lëgna.

Tn pòst, sön n tractor da taies, ài ciaré sô tlapuns.

Normalmënter n caciài mefo sô set o ôt metri y la liacia è da 12. Pur n pëinch l essi ciariada düta. Ai à ma lascè zruch la plü frada y al n è jü sô passa 10 metri. Nia da lunc dala liacia él n te pice puntun ulach ara jê n pü sô pert. Dea che al è gnü ciarié n pü tröp do fora, ara mtü man d sbalanzè.

- Sbalanzè n è nia na parora ladina!

An disc...

Iö n m arcordi mine plü scioch al à dit.

Indò na parora ch'i aldì l prüm iade.

Mo, sce i pënsi dò: "sbalanzè" n è pa gnanca na parora tudëscia o taliana ne.

Di atri lingac n s bàiun ma gnanca ne!

Mo na parora ele y ara vëgn dant gnanca tan da inré ne.

Da jì inant tl medemo discurs, a dì dl Gardëna:

- Dinver, al sarà bëgn ste passa 10° d frëit, ài spachè döes maciües d fer, sënza che i ti ess dè extra dò!

Ars è intrames jüdes dala "do-ia" ia!

Festa di lègns a Rina al tèmp dl fascism

- Ci é pa na "doia"? â damanè nosc Ladin.

Chësta parora n ài ciamò mae aldì! I mëss bel m la scriò sö.

- Al é 1 öt, o büsc, d na sapa d n zapin, d n manarin o d na maciüa ulach al va ite 1 mane.

- A, ciara ve! Ci bela parora!

- Sce an tlocura t val s dij 1 son sce al é doi da ite.

La parora "doi" n à nia a ci fa cun "duius" o "durì l vënter".

N lingaz é na cossa via scioch la vita d na pursona, d na cité, o ci sai iö. Al nasc, vir y mör.

Parores vedles toma d mez y al n vëgn d nöies do ca.

Canch al è rot fora la vera él gnu sö la parora taliana nöia: "materiale bellico" dala parora latina "bellum".

Ciodì n arai pa nia dit: "materiale da guerra?"

Al é dërt che al vëgnes fora parores nöies mo al foss inçè bun che an capiss inçè atira 1 significat scenò vara a finì che nos instësc n intenun nia nosc lingaz.

Sce an mëss impurmò damanè do ci ch al é n "para tumadù", n "torche dl'aria" y ci sai ciamò iö, spo era stleta pur tröc.

Sëgn m tomel ite chël talian, Tolomei, o ci inanter massaria ch al è, ch ti chirí n inom talian ai inomz y cognomz, inomz ladins y tudësc de paisc, intratan la ultima vera.

Al n â fat niater co na gran confuijun y n gran cajin.

"Ploner" è dventè: Plaza - Piazza - Piani.

A "Maronsen" uròi ti dì: "Più Autorità" dea che al dò gnì dal Tudësch "Mehr Ansehen".

Mo s'essi pa impò albü acontentè cun la parora "Maranza".

Jënt s'lasciâ ciamò tan ingert baratè cognom mo na pert mëssâ propi sce ai n'urô ruvèt dificultes.

I Gardenes è sta bugn d's parè y à pudü s'tignì l'cognom "Moroder" dea che n'Gardëna è, laota, umbolt jö Ancona y a Roma él n'minister gardena.

Inomz d'veiles y païsc ch'n'à nia n'significat prezis, n'el bëgn tanê ch'an ô!

In parora ruscia: "Kzar" vëgn ma dala parora latina "caesar" y insciö la parora tudëscia "Kaiser" y la taliana "cesare".

Inêce sce nosc bel lingaz ladin à tröpes parores pur derivaziun, scioch i atri lingac, purchël él pa bëgn impò n'dér ladin.

Tla ciantia stal: la uma cara...

"Cara" fossl da baratè cun "cera" mo l'significat va spo pur-dü.

Al s'tratass d'na uma dér d'cost y dperpo intënu na uma da urëi bun. Dl'ater vers pò n'poet s'cuned cosses a nos nia cunzedüdes.

Al à na lizëenza speziala: la lizëenza poetica.

An dess ciaré d'negrì nia fora "ridicoli", da ri.

La grammatica è na cossa che an impara tles scores plü altes y ara à da fa cun i lingac.

A nos s'insignâi che la grammatica mëss i jì dò al lingaz, no l'lingaz ala grammatica.

Spò âns'imparè che an n'pudò nia dì:

"Was ist das für ein Zeug", mo
"Was für ein Zeug ist das?"

Iö n'à mai aldì dijon insciö mo dagnëra la prüma forma, la falza.

Al n'é nia dì ch' al é gnü fora la parora "forte" ch'n'à nia a ëi fa cun "forza" pur l'significat ch'al ti vëgn dè, y gnanca cun "sterch" o "gaert".

T'n grüm d'caji vëgnel dit:

- Chilò este ste "forte"! Chilò sëis sta "forti"! y nia: "stersc" o "gaerç".

Sce al vëgn mtü jö n'raiml extra interessant, sce al vëgn organisé val'ch'é garatè extra pulito, y insciö inant.

Ciodì adora pa l'tudësch les parores: interessieren, kultivieren, finanzieren, simulieren, dirigieren, pur n'nominé ma n'valgunes.

An mëss finamai aldì la espresciun:

"Capierst du nicht?" mo bëgn ma pur l'plü da jënt dala "scorza grossa". Ci burta espresciun! a ester che ai pudess adurè süa dërta parora. An te pice Tudësch ti ài damanè n'iade, pur na hez:

- Ast'marnè, pic maradët?
- Ich verstehe nicht! m'äl spo respugnù cun na te' bela picia usc.

Na pert s'lamënta che l'lingaz ladin è tan compliché da scrì, cun sües virgules dant y dò y sü zirachi söñ val'parores.

- N'pudessi nia i lascè fora, tan inant che al é n'pü mitl d'intëne l'significat? s'damani.

Al foss bel inêce plü sauri da lì.

Domènia a Piculin

Inêe i Chineji à massè semplifiché d'tròp süa scritüra, scenò n'él bëgn cis püç ch'è bugn d'la imparrè.

Ailò s'tratara d'val 1000 sëgns cuntra nüsc 25.

N sculare ti â n iade lascè udëi ala uma so "compito" d'ladin coret dal maester.

- Ai, ëi spavënt! â dit la uma.

Chilò essl bëgn pudü ti sciuré la boza dala tinta!

Spò saràl ste ëiamò n iade tan d'fai; y l'müt n'è pa nia n sculare tan da tec!

Pur la finì, dea ch'sun impò tl argumënt, lasciuns' ëiamò tumè valparoress sôles ëianties ladines.

- A, ëi urëis mai vos? dijò n iade un, cun vostes ëianties dala melodia imbastardada!

N'un ëis gnanca üna da na melodia veramënter ladina!

Chilò arati iö che n un'nia n pezbria de s'dudè da valgùgn.

Chi di atri paìsc n'fesc gnanca atramënter!

Dütes les plü beles melodies, sides tudësces, talians, danejes, rusces, cosaches y ëi sai ëiamò iö, è cunesciüdes, plü o manco, inêe fora d so lont cun parores d chël ch les à adotè.

Insciö uns, pur fa valgùgn ejempi:

1. La Montanara cun parores tudësces
2. Sul mare luccica (napoletana) ëiantè pur norvegeje;
3. Va l'alpin cun na melodia coaca dl Don;
4. Le dinver tan bel melodia dla

čiantia nazionale daneja;
5. Os sotus melodia polaca;
6. Na sera sarennna: Chësta melodia é cunesciüda jö pur l Trentin y magare čiamò plü lunc pur ci che i n sa.

La čiantia d "Stille Nacht", čiantada sura düt l monn foss spò la plü...

Sparagnem la parora.

Na čiantia taliana: "Cristo, sol di Pasqua" ha la melodia d na čiantia tudëscia da Nadè cun na variaziun tan picera che iö n à gnanca mae fat cajo ne.

Na čiantarina s â, n iade, lascè sciampè da l dì.

Deperpo ch la čiantia da Nadè sona plütosc... seria, el t chëra da Pasca düt füch y ligrëza.

Iö m damani sce ara n jiss nia inêc da fa insciö cun nostes parores ladines nöies.

Jënt interesiada a so lingaz n ess d sigü nia ingert sce al gniss semplifiché plütosc co compliché.

1. Imprüma d düt lascè avarëi les parores dla Uma;
2. lascè avarëi les parores pur derivaziun y fa les nöies, possibilmënter sön chësc sistem, scioch ai prò d fa ti atri lonç;
3. Nos un püêces doples: ss nn.
Da "elicottero" bastassel fa "elicotero" y düc savess atira ci ch al é, dal momënt ch la maiù pert intën, plü o manco bun, talian y tudësch. Rajonè tra d nos pur ladin in prejëenza d amisc y cunesciüs d'n ater lingaz n é insciö nia da pursona educada.

Sce un m disc, a me:

- Sëgn vëgni da Minca - poi inêc m punsè, sólo bota čialda:

- Al n gnarà mine da nescia y m toma ia pur tera.

Che sa ci ch al mina pur minca?

Insciö pudëss l discurs jì inant čiamò dì ala lungia mo, magare el bele massa lunch.

I Tudësc alda tan ion nostes beles čianties ladines y ara i plesc extra sce al salta fora, datrae, na parora ch ai intën.

A Pursenù, dan da tröc agn, da na riuniun di cori d dlijia dioce-sagn, â chël da La Val čiantè, a süa mainira: "I jun a laurè".

Spò dijô, dopo, i Tudësc:

- Ein wunderschönes Lied!

Verstanden hat man aber nur: "Chichirichî" sonst nichts.

Pire Comploy

I «Ercole» da Hanover

(Libera traduziun de Pire Comploy)

Plü dadì â, n iade, la cité de Hanover y n gran töch düt inciarria, cun tröc d'pici païsc, campagnes y fabriches, n Re.

Al â inom Gustav.

T'un d'chi païsc viôle n pauer châ inom Cristoforo.

Mo, sciöch ara suzed der gonot, n inom tan lunch ê tröc massa fraç da dì fora.

Spò ti dijô ma düc: l'Töfl.

N tò de n bestia êle!

Y na forza âle!

Püch manco co n elefant!

Purchël êl passè ala "storia"

Segra da munt - Schlüterhütte

pur l'“Hercules da Hannover” a record d’chël dla mitologia greca cun sües 12 gran fadies.

Pur chi ch’uress savëi val’ d’plü sön chëstes 12 fadies n’urunse nominé almanco üna o l’atra:-

Bele fina ch’al ê çiamò n pice de 8 mëisc ti â na té ria Dea sciuré döes té gran bisches da tosser t’cüna, che ares l’murdess.

Mo vël les â brançades tl côl y â druché tan dî fina ch’al les â stranguré.

Dò da laota â chësta ria Dea metü man d’i urëi bun al pice y ti dê so lat da bëire.

N iade sen’ara albü stravè n püch y chël é çiamò al dé da incö da udëi, sce an ciara sö al cil canch al é plëgn d stëres.

Al é la “Via lattea” o “Milchstrasse”.

1. Canch’l pice Ercole ê ruvé a 18 agn ti êl saltè ite a n té gran liun dër da tumëi y lâ desfat.

2. N iade êl gnü metü a té fora de stala.

Al ê té gran stales ulach’al â lerch dui o treicënt bos laite. Impé de té la furcia y la ciuvira, âl ma ôt ite n té gran rü plëgn d’ega ch’â slavatè fora les stales dër bel.

Spo l’âl indô ôt ulach’al jê imprüma.

3. N ater iade êl gnü cumanè a ti té i bos a un che n’â incér 100. Imprüma i âl naota tachè adüm cun les codes.

Spò i âl struflè demez inzescü, aciò ch’ara ne gniss mine no sö de ci vers ch’ai ê jüs.

Tan na gran forza n’â l’Ercole da Hanover sambëgn nia! Al menâ manes de furmënt, n iade, cun dui

čiavai: dui de bì taurz, bi torogns scioch 1 "Braun dl Ploner", ujurà cun avëna canch' al i tulô da laurè.

N ciariun ti n'âl albü cacè sö scioch' al ess urü tó l'ciamp de plëgn t'un n iade.

Dailò fora ài pa defetri ciampuns invërs nostes grüznes sön chisc petli.

Te n pòst, ulach' al è l'grunt mòl y da arjela, ti àra taié jö da na përt, ch'na roda è jüda fina jö prò.

Tan ch' al n â nia albü rusdè, l Töfl.

Da desfà la ciaria ti parentâra.

Desturbè jënt n'urôl indò nia dal momënt ch'düê â n té noto. Al ti â albü ciarè n strüf, a chësta chestele y, tla finada, s'el asvaçé ia purmez ala ciaria cun l'spiné.

Al â brançé tla roda y â alzè sö.

Canch'ara è stada tan alalt ch' al à ciafié, âl trat n briun y ti â dè n smiz ai ciavai.

Ai â atira capì y al n'â plü falè nia fina ch' ai è sta te majun.

Pur se mantignì pro forza sam-bëgn ch' al mangiâ inçé aladò, l'Töfl, cin iadi al dé.

N magun âl scioch na laurz y al tignô vigni spëisa, inçé les bales da cioce y l'zigher taié sö pro ciola cunciada jö cun öre y ajëi.

N iade êl na gran festa de familia.

Pur la ucajiun êl gnü tut ia n purcel y cujiné sö.

Ai â inçé albü fat na té gran liagna da fié che s'adurâ, da sora, na sëdla intira.

Sënza ch'valgûgn l'ess udü ti èra gnüda adaldè al Tofl da slaihé

te ciasa da füch ulache l'roste è bel arjigné da gni purtè sön mësa.

Al â ma n pü urü l'ciarçé mo al è cöt tan bun che, tl tëmp de cin menüç, l'âl albü desfratè fora düt.

La cöga stê fora dan porta a cherdè a marëna y a ciarè incërch a udëi sce al gnê valgûgn.

Canch' ai è ruvà adalerch, èra bëgn spo jüda a urëi purtè sön mësa mo, tla óla dal rost n êl plünia laite!

Insciö àra mâ bel snel pudü mët sura chë gran liagna da fié y la parti sö a düç canç pro na sona de pan de siara.

Sambëgn ch' l'Töfl â inçé mëssè ciafè süa pert y pur fa perde vigni sospet sön vël, âl ciamò metü man de mauchè:

- Èl ma chësc da marëna?

Atira do la gran mangiada d'rost se n'el dbota sciampè ia in stala di ciavai ai stridlé y batô da sënn l'stridl tl busc aciò ch' ai aldiss bëgn defora.

Dgûgn n'ê gnüs lassura, che ch' al â pudü ester ste a rablè fora düt y ai n'â salpü a che ti dè la gauja.

Chësc Töfl è, pur ater, n che-stian da n bun cœur y inçé da curagio. Sce al è datrai n té "möra" che ne s'infidâ nia da se fa avarëi sü diriti, spo jê vignun da vël.

N ann èra zuedüda ch' al â albü pluvü uramai düt isté y la blaa n'ê bëgn nët nia garatada. In cun-frunt ai atri agn â i paurz mâ abiné l'mez dla racolta y les gravaries è restades les medemes.

San Micurà a Lungiarü

Na té cossa ne jê bëgn nêt nia
cis bun y düc â mtü man de
mauchè pur sura chi dala cuta.

Ai s'â albü baié d'i purtè dant al
Re sües lamentanzes mo, canch'ara gnê ales dërtes, ne s'infidâ
dgügn da i jì purmez, gnanca d'plü
adüm ne.

Spo s'âi albü punsè d'ti ausé ite
l'Töfl.

Ai â albü baié impara y, dal bun
cosce ch'al ê, s'âl bëgn lascè ite de
jì a Hanover a udëi sce al foss ste
mitl d'derzè fora val'pro.l'Re.

Al s'â naota lascè sferié fora
dala fomna so bel samare vërt
dales festes.

Spo êl jü sön sumâs a tó sü
stivà nüs y ti â dè na bela

bicsinada ch'an pudô prësc s'udëi
la ite.

Impé de so ciapel de lüch, âl mâ
tut na bela ciúria da curusc y da n
bel batotl che ara ê plü comota da
tuçé te tascia canch'ara gnê da la
tó jö dl cé.

Spo âl ciamò tut ca n té pice
sach y l'â ciarié ite plëgn de
liagnes sciumiades, cér apratada
d'videl, na mora d'ciajò d'biscia,
valgügn zigri, pom y per fina che
l'sach jê uramai pursura. Insciò
bel puznè sö s'âl spo mtü sön tru
da jì a Hanover a pé, dër cun la
buna lüna scioch al jiss a na
Mëssa Nuvela o zënza a val'gran
festa.

Pur ater se tratâra de jì dal Re!

Na cossa che ne suzed gnanca
cé d'na mort d'n vësco ne!

L'iade ê ste valgamia lunch y
ara â tuchè da ste inçê sura nöt n
pêr d'sères.

Da durmì ciafàl ma t'val'majun,
tl fègn o tl artigöi.

Dgügn nes'infidâ da lascè gnì te
ciasa n te' tò d'n taifl.

Ai n'ess bel nia albü n let gran
assà dal lascè durmì.

Canch'l Töfl ê ruvè a Hanover,
s'âl naota scassè jö bel l'stöp jö di
stivà.

Spo âl damanè dò l'palaz dl Re.
Al lâ pa tosc albü ciafè sö.

Dan la gran porta n'el un ch'fajô
la guardia.

Chël âl ma n pü sburlé sö na
pert cun la man y ê jü inant.

Apëna ch'al ê ste daite da porta,
el atira saltè tl "magiordomo".

Al lâ damanè:

– Èl a ciasa l'Re?

– A ciasa él bëgn, mo düç chi ch'à
da baié impara, mëss naota
s'anunzié chilò da me!

Chësc "magiordomo" ciara dér
burt bel dea che al â udü, pur cajo,
scioch l'Töfl lâ tuta cun la guar-
dia.

– A, Ci mai! â dit, l'Töfl:

Che mineste pa d'ester tö? 1
"Padre Eterno"? da urëi dì d'me
dè ordini a me?

N pulëinta éste!

Fora di corni!

Cun na man âl ma inçê albü
sburlé chël sö na pert y ê jü snel
inant fajòn na grigna scioch al
uress dì:

– Chisc pudli chilò mina d'urëi

m'dè ordini a me, mo chilò s'fali
bëgn n pü cotan!

Dò ch'al â albü dauri sö n té
gran üsc êl ruvè ite tla "sala"
d'aspet.

Dailò êl l'aiutant dl Re dér bel
fat sö cun na mandur plëna
d'strisciures d'or y d'arjënt.

Insciö da ti ciarè parò chësc n
chestian da pudëi rajonè impara.

Spo lâl damanè:

– Ulà pudessi pa urté l'Re, che i à
da baié impara?

– Aspeded'mâ chilò n pic momënt,
ch'i vai pa a s'anunzié, ti â
respugnù l'aiutant.

Spò êl jü ite tla "sala" dales
udiënzes y ti â dit al Re:

– Maesté, cafora al n te gran
pauer ch'uress baié cun Vos, cun
so Re, dijl êl.

N tò d'n taifel éle ch'al sumëia
na laurz!

Al é inçê valgamia frech!

Purdërt fossl da l'fa parè inma-
lora dales guardies!

Ci dessi pa fa?

L'lascè ite o l'fa parè demez?

– Ma ite impara! â dit l'Re.

Magari vëgnra n pü da rì!

Fina chësc comënt éra inscio
ma tres stada da stufé cun chëstes
udiënzes.

Vigni tant n pü de distrazion
fesc pa passè ia l'tëmp tröp plü
snel! Té pausrz é pa gonót n pü
interessanê da rajonè, scioch ai te
les stlapa ca, sënsa falsité.

Da l'fa parè inmalora él dagnëra
ciamô adora assà!

L'aiutant ê atira indò jü fora dal
Töfl.

– Ara vëgn bëgn adaldè! âl dit.
Incö âl valgamia la buna lüna
l'Re.

Pudéis bëgn ite mo dnant mas-
séis tó jö la ciüria jö dl cé y chël
sach ch'ëis sö la sciabla mësseis
lascè childò.

Lascél ma jö ailò t'chël piz fina
ch'gnëis indô fora.

Al s'é pa bëgn sigü.

Dgûgn n'i fesc nia noo.

– Ahà, chësta t'plajess, a te, man-
dl!

M'aràtest tan da tec, ch'i n'sais
nia cí ch't'as imënt d'fa?

Intratan ch'i sun ite dal Re me
scascinëiste fora tö, bel pazifico!
Chësta sarà vosta usanza, éra,
canch valgûgn ti porta val'd'bun
al Re!

Cun me m'l'tòli, mi sach!

E tö t'pòss t'tufé l'pucl, tö!

La ciüria âl bëgn tut jö dl cé y,
t'chël che l'aiutant la piâ dò da la
tachè sö, ti l'âl mulada dales
urëdles ia.

– Mi patüc lâscest ste tö!

I tl'diji pur l'ultimo iade!

Sön chësta sâ l'aiutant albü dè
na te spurdüda ch'al n'â plü urü
ater.

Spo àl pa bëgn lascè impesc
l'Töfl i sen'ê jü fora di corni.

Intratan ê l'pauer jü ite tla
“sala” dales udiënzies cun so sach
sö la sciabla.

Tl prüm âl danz albü dauri sö
d'gragn edli l'Re.

“Sei gegrüsst”! s'punsâle...

N té tò d'n bestiun n'veigun
bëgn francamënter nia vigni dé!

N tal pudess fa d'bugn afari
t'n'zircus, ël!

Urun pa udëi sëgn, cí ch'al dà

I paurs cun i plü bì ciavài

ca.

- Bun dé, Berba! l'â saludé l'Töfl.
- Bun dé, bun dé, a os!
- Vâra bun, berba Gustl?
Co stâra cun la sanit ?
- S  is in ' Vos bel scialdi ite ti
agn!

- O, grazia!   respugn  l'Re.
Cun la sanit  v ra tres  iam 
nia mal, in e sce an   bele i  iav is
blan .

Al Re ti  l sciamp  n p u da r .

- Ciara, ciara! s'puns le:
Na migula de scentimento y de
mainira  l imp  "sot la scorza ite"
ch sc bestia, in e sce al   m  n
pauer.

V  ma ca!  l dit spo al T ofl.

S  ntete  l chil  dlungia me, s n
canape.

Spo s'la cuntus'pa n p u.

Te sar s pa b gn n p u stanch!
m'p nsi.

- Asp ta ma n p u, Gustl!   dit
l'T ofl:

I t a pa b gn in e purt  val!

Son ch esta t olel l'sach  o dla
sciabla, l'desc-ciola s n y j ta fora
d t cant ia pur tera s n ch l bel
tapet d r decost.

I pom y i p r cugur  d'vigni vers
ia pur funz.

Ma pur n t e pauer, tan ala buna,
  val de t e d t natural y al ne s n
pa gnanca n pez puns  d'i c i
ad m ne.

La mora de  iaj o   cugurada
fina ia d o arm  dal'ora.

S l p st   ma restades les
liagnes y la  er d'videl.

- Eco, chil , berba Gustl!
Ch sc t ai purt  da  iasa!

L scet cujiné s n na buna mar -
na impara dala fomna!

Sp  s' l finalm nter lasc   o s n
canape dlungia l'Re, cun na man
s l urt y   desten  fora les giames
in crusc.

- Ah, chil  sce se st n pa sauri,
s gn, d o n té iade tan lunch, d t a
p !

N p u pals  fesc pa propi bel
bun,  l, s n na tara!

Al s n ap na alb  lasc   o ch' al
gn  bele n cheler da  sc ite cun n
crigl d'cristal pl gn d'bun vin
blanch y dui goti. Al  lasc   o d t
s n na te picia m sa y   met  man
d'jut  s n, z nza strav , impr ma,
ma mez l'gote.

L'T ofl ti  iar  pr  avisa.

- Jota ma són d'pl u!  l dit spo.

Ne ste ma no ad av i na t 
varizia!

L'Re n a pa b gn  iam   o n s n
ci n  sce n'un essun nia ass !

I   propi bel ciaf  s i da gn  tan
lunc adalerch, d t a p !

I   m  na d rta craza tl c l!

S n ch esta s' l spo  t ia cuntra
l'Re:

- N  st nia m'la cr i, Gustl?

N iade tan lunch, da mi pa sc
fina chil !

Tr i dis alalungia!

Na assuiada  i d  peso che na
snizl t'na fana!

Purch l, sce t'esses pa da gn 
val'iade d'chi versc, t t'pa da bair
ass  cun te, sce ne t' s nia t'dur 
na d rta s i!

Y s gn "Prosit"!

L'T ofl n a nia pi  ite so gote mo
al   dl d t tut l'crigl da fa na Viva

Gara dles liöses a Ainejia - zacan

y s'lâ spò buiü fora düt t'n sofl.

- Ah, chësc sce è ste val'd'bun!

Sëgn sunsi a pòst pur n iade!

Cun l'spiné dla man s'âl spò n
pü assuié ia la müsa y â damanè
inant bel da valënt:

- Co stàra po spò cun la fomna?

Era bëgn inêc vëra bela sana?

L'Re n'à nia ciamò purdejü da
respogne ch'al s'ê daurì sö l'usc n
ater iade.

Al ë gnü ite n té bel pice müt,
l'prinz Iorز.

Apëna ch'al â udü chësc gran
taifl, n'âl t'n iade plü salpü sce al â
da gnì inant o da dè óta.

In ultima l'âl ma impò ciamò
vagada da gni, bel plan, ca dal
Pere y s'tignì fest pro vël.

- Mai, o mai!

Çi bel pice maradët! s'â lascè
sciampè da dì l'Töfl cun na té gran

usc bassa y sterscia.

N té bel pic mandl n'uns nos
sura düt nosc païsc nia!

Vi mâ n pü ca da me, pross pice!
Spò t'dai pa n pom!

Al â sintì t'gofa y â tut fora n té
bel gran pom cöce y ti l'tignî ia
dant al müt.

- N'l'ost nia?

L'müt ti ciarâ mez spriguré.
Spò ti ciarâl indò sö al Pere.

In ultima n'l'âl nia vagada a pié
dò l'pom.

- A, taixl! â dit spò l'Töfl t'chël
ch'al s'l mëtô indò ia:

I l'diji ciamò n iade!

Tan d'bì n'un uns nos t'nosc
païsc, mo curagio à nüsc barices
d'plü co to pic "bosse", Gustl!

Chi t'rëfla pa bel dalunc ada-
lerch, sce t às val'da i dè!

Ai t'l strüfa pa mâ fora dla man

datrai!

Chësc post m'crëi, Gustl!

In chësc momënt s'él indò daurì
sö l'usc y al è gnü ite la Regina,
ch'jè a chirì l'pice.

Apëna ch'l Töfl l'à udüda, él ma
sprinzé sö in aria.

– Ma corpo dla lüna, ci na bela
ch'tun às ciafè fora, Gustl!

Cuntra chësta é mia fomna mā
na stria!

Fix Laudon!

Chëra é dagnëra stada, èra âl
spò dit inant, ch'vos atri stupe-
téis dagnëra sö les plü beles!

Al é mā bun, ch'massëis s'acun-
tentè cun üna sora, inè sce eses
l'möt d'n mantignì 50, scioch chi
gragn ricuns dal petrolio.

D'val vers é chësta nosta fur-
tuna scenò s'restassl dl düt ma
plü l "zacaran" a nos püri pausr!
– L'bel n'é nia düt, él! ti â res-
pugnù l'Re al Töfl.

Important élè, sce üna é da val'!

Sce ara sà da manajè t'çiasi.

Sce al é na prossa y na saurida
ch'ciara d'mantignì la pêsc y mnè
inant l'Gschäft tla familia.

Chëra é la prüma cossa!

Spò, sce al é inè çiamò n pü na
bela, él bëgn dërt.

Una ch's'fesc mā sucudì d'vigni
vers;

che s'para düc i caprizi;

ch'sta mez l'temp dan dal spidel
da s ciarè a s'depenj les aundles,
s'fesc sö burta ma pur i jì dò ala
moda;

mëss dagnëra avëi la ultima
parora...

Sides pa pö tan na bela ch'al

ois!

Dailò m'tignissi bëgn n'grüm
d'iadi plü gion la "stria" sce i foss
t'tües pëdies, Töfl!

– Rajun àste tö, Gustl!

Pur nia n'este dventè ci ch't és,
mì Re!

Sön chësta ti âl tignì ia la man
groia y plëna d'cretes ala bela
regina, dò ch'al l'à albüda laldada
sö fina ales stères. Vëra è çiamò
düt spurdüda y n'savô sce ara â
da pié dò, o no, la "toza" groia dl
Töfl.

Mo l'Re ti â dè edl scioch da dì:

– Astilet mā y fa scioch jënt!

– No mustrè superbia!

Spò àra bëgn salpü ci ch'ara â
da fa y ti â çiamò fat na bela
grigna al Töfl y ti â dit, bel da
plan, dilan di cumplimènç.

Pur l'pur cosce è stada chësta
tan na grana y na bela cossa che al
è ste scioch al ti foss jü l'cör sö tla
boçia.

Canch la regina se n'è stada da
üsc fora cun l'pice, s'à punsè
l'Töfl, ch'al foss gnü l'dér momënt
da i purtè dant al Re la cossa ch'ti
drucâ y ti dì a ci moda ch'al â albü
fat n iade tan lunch, düt a pé, da
gnì fina a Hanover.

Al è luvè sö impé y, düt serio
scioch'al foss vël ste l'Re, in chël
momënt, âl mtü man:

– Ci ch'i orô t'dì, Gustl:

In chësc isté âl tres pluvü y la
racolta é apëna stada l'mez di atri
agn.

Mo tü "chimpli" n'à fat dgüna
desfarënzia y à mā scrit sö l'mde-
mo di atri agn.

Či s'restel pa ĉiamò a nos can ch'un paié les gravaries?

I sperì, da ĉi ch'i à pudü giudiché, ch'tö t'ais n pü plü scentimento y te s'làsces dò val!

Chësc ài urü t'dì.

Pur chësc ài fat n iade tan lunch, düt a pé, fina Hanover.

Al Re ti àra tan plajü la sinzerité dl gran pauer y sües mainires ch'al à ciafè extra la buna lüna.

– Sce scee, Töfl, stàtun ma sënza fistidi!

I ó pa bëgn fa ĉiarè dô y, sce ara é veramënter schoch t'as dit, spò paiarà tü paurz, sambëgn, cotan d'manco.

Vëi mëss pö inçe pudëi vire!

– Brao, Gustl!

Insciö m'plejeste!

Pur nia n'este dventè l'Re d'Hanover!

I sun veramënter cuntënt ch'i n

à nia albü bria d'fa l'iade a öt! Sëgn m'un dài indô óta y tö stàme bëgn!

Ciara n't'amarè no, Gustl!

Vì val'iade a m'ciafè, sce t às la ücajiun d'passè d'chi versc.

Mia fomna foss d'sigü curiosa d't'imparè a cunësce!

Ara sà pa tan da cujiné sö l'rost d'videl! y d'purcel!

Dô marëna juns' spò n pü ia dala "Sonne" a tó l'cafè y fa n batadù.

Sön chësta â spò l'Töfl lascè l'ciastel y s'n'è indò atira gnü a ćiasa zënza rabì n pü fora pur la cité a ti ĉiarè ales beles vetrines y ales plazes plënes d'bì ciüf.

Canch'al è spò indò ruvè a ćiasa, s'è t'n iade abiné adüm düt l'païsc dan süa ćiasa.

Düç è extra curiusc d'savëi scioch ara è juda, sce al â albü

Musiga da S. Ćiascian da n iade - dirighënt Sepl da Dlira

derzé fora val'o no.

A vël i plajôra bëgn cis ch'al â val'd'bun da i cuntè dant.

– Spo pa, Töfl? â damanè l'umbolt:

Co era pa jüda?

Âst derzè fora val'?

– Al n'fala nia!

L'Re ê dër valënt y da ciasfié!

I ti à inçè purtè n pü d'val da mangé: liagnes, ciajó y val'pom! Té iadi àldel da gnì unt n pü sce an ô ch'la cossa vais n pü plü sauri!

– Brao, Töfl!

Chilò t'àste intupè bëgn!

Insciö mëssun' dagnéra fa sce an ô ch'ara vais plü sauri!

Cunta ma spò!

– Al m'à impurmetü che al fesc

čiamò ejaminé n iade plü avisa les gravaries d'vignun.

Purchël pudëis sun ste düc canè sënza fistidi.

– An spera! dijò na pert.

– I ti l' à pa bëgn fata valgamia sterscia!

– A, spò bëgn!

– I sun pa inçè gnü prò a cunësce la regina!

Esses üdü ñi na bela!

Ara m à pa propi inçè tuchè la man!

Ai, val'tan d'bel!

Pur n pice momënt â mâ düt mtü man d'm'rudè tl è!

– N't'saràs mine propi gnü ciurn! s'â lascè sciampè da dì zacà.

– Chël propi no, mo...

- Co ciarâra pa fora a Hanover?
Él dér na bela cité? è curiusc d'savëi na pert.
- Chilò sài da s'dì dér püch.
Canch'i m'un sun jü dmez dal Re, sunsi atira indò dè óta pur m'un gnì a ciasa.
- Al é bëgn anfat.
An spera ch't ais derzè fora val'.
- Sénz'ater!
Da sëgn inant stêl dagnëra sö bel rudunt l'Töfl, scioch l'gial sön zopa dala cultüra, vigni iade che al passâ amesa l'païsc fora.
Canch'la jënt l'udò passan, s'baiài un cun l'ater y dijô:
- Chël ailò à pa propi albü la furtüna d'baié cun l'Re, èl!
Valgûgn dis plü tert â albü i paurz dl païsc na bela sorpreja. Al ê ruvë adalerch na beliscima gücia ch'à archité sön plaz de dlisia.
Spò èl gnü fora l'comissêr dl Re y à damanè dò l'Töfl.
Ai ti â mustrè la ciasa y l'à atira fat cherdè adalerch.
Canch'al è ste ailò y â saludé l'comisser, ti â chësc dit:
- L'Re s'salüda dér bel.
Les gravaries di paurz é stades strëihnaides dl mez!
Iö à l'ordine d's'dì ch'dosses i l'lascè al savëi al païsc.
- "Hurra!"
Chësta ti â tan plajü a dütç canç, ch'ai s'â atira albü punsè d'organisé na bela festa al Töfl, cun la musiga y na buna marëna.
- Al gran pauer ti plajora bëgn cis, bel dea che al pudò indò n pü s'mangé ite.
Chësc iade èra sambëgn gönüda

da lascè jì sö plü d'n purcel!

La marëna è garatada extra buna!

Ma d'üna na cossa ti desplajôra tan al Töfl: che al n'è nia ruvë adalerch l'Re instëss.

Ara ti ess plajü da fa indò na bela ciaculada impara.

- Sciode! dijôle.

Magari n'i scusâ pa nia l'rost d'purcel ala regina.

Spò arâl lascè perde pur ch'ara n'gniss nia fora mölia.

Y cun chësc pinsir s'âl spò n pü cunsulè.

Sabeda, ai 16 d'agost 1986

Punt d'Ainejia

Inè val'da rì

Ai è indô n iade jö dal “Cerf”, berba Milio y berba Sepl. Berba Milio è a San Pancraz da ciasa y berba Sepl è a San Servaz da ciasa.

Plü gonót s'urtâi jö dal Cerf a fa na cartada o inè mā na ciaculada.

N dé che berba Sepl è indô dô chë mësa dô fur jö dal Cerf, gnôl adalerch berba Milio cun n ciaz de üs. Al è ste a romené fora la cô dles iarines. Cun süa stala y sü tiers àl na extra ligrëza.

Berba Sepl l'damana: “Oh, Milio, ci àste pa te chël ciaz?” Milio vëgn ca da Sepl, dour sö l'ciaz y i lascia udëi plü de na desëna de üs, ch'al ti portâ indô ala fomena pur ti fa indô na dërta ligrëza.

Berba Sepl ciarâ mā ca y dijô: “Ohoo, ci bì üs y tan tröc! N'un ciafeste vigni dé tan tröc?”

Milio: “Ah, chël bëgn, sâste, cun les iarines feji iö. I les ojori, i ti romëni fora l'purinà. Cun les iarines feji iö.”

Berba Sepl fajô la grigna da rì y dijô spo: “Ah chël? Cun les iarines fejto tö childò. Ite da nes fesc l'ial cun les iarines.”

Plü inant ne la sài nia la storia...

M.A.

Berba Sepl jô n dé domisdé cun süa vijina, mëda Moidele, dlungia la scora ia. Ailò sòn chël banch

dan scora èle l'vedl maester sënté, ch'al se liô l'foliet.

Ai sta chiç trami dui pur saludé l'maester. Spo dijô l'maester: “Ne liëis nia n pü la Zeitung, os?”

Mëda Moidele minâ sòn chëra: “An pu, iö capësci tan püch chisc lingac, spo sunsi bëgn inè da tec y spo me sàl mefo, ch'i vëighi inè tres manco. Iö ti ciari plü ion ai mandli, iö... ehee, iö ti ciari plü ion ai mandli.

Berba Sepl fajô indô che grigna da rì y dijô: “Ah, chël dijte tö. Tö ti ciaries plü ion ai mandli... ciara, iö no, iö ti ciari plü ion ales baibelles.”

Insciö våra.

Ostes ferides é cotan granes, siur Lohmann. I mëss se fa n scrit pur ji tla clinica. Sëise maridé?”

No, noo, signur dotur, al é ste na desgrazia con l'auto.

L'vicare damana chël che à ciafé na variëta da brilianç da cöie sö: “Ciudi” n'ëis pa nia porté la variëta t'ufize pur lascé incundé?”

“Pu, savëise, siur vicare, sôla variëta stal pö scrit: “Dagnora tüa!”

“Papi”, damana l'pice Heini al

pere, "ci é pa pur dërt n computer?"

N computer é na mascinn, che sà dört, sc'an la ojora dërt."

"Aha", respogn Heini, "spo é chël n sëgn, ch'i ne m'ëis nia ojoré dërt..."

Lina, la bela fia dl secretér, pita, ch'al ti rogor mâ n rü de legremes jö dai edli.

La cöga dl hotel salta adalerch y damana: "Pu, ci él pa, Lina? El ste to chestian che t'à fat i cor?"

Lina pita ciámó plü dassënn y disc: "Ehee... düc ...tréi..."

"A ci ëis pa cunesciü, che l'cogo nü n'è nia dër normal?"

"Al rí dagnora can che al taia sö cioles."

L'caplan jonn perdica dassënn y al l'à sö coi jogn dl païsc, che salta tres a mitans. Al disc: "Os i ciarëis dagnora mâ ales mitans, sce ares à n bel müs y n bel guant. Chël n'è nia dërt. Iò se diji: I mëssëis inè ciaré, ci ch'al é sotite!"

(Miné minâl pa bëgn l'caracter y les virtùs!)

"Al é na gran baujia y na impertinëenza, sce jënt disc, ch'i à maridé mi om pur ruvë pro sü scioldi."

"Ah, spo n'éra nia inscio?"

"Noo, pur ruvë pro sü scioldi m'ài lascé despartì..."

"La nervosité de osta fomena n'è nia prigorosa. Cun chëra pôra gni cënt agn vedla."

"Chël bëgn, chël bëgn, signur dotur, mo iö, iö???"

La moda fesc dagnora sües bertes. Insciö él mefo inè n iade na gran festa, olà che al è sön plaza n gröm de jënt. Pro chë jënt él sanbëgn inè umes cun pici mituns, che ares à tut cun vëres pur udëi l'bel dla festa.

Na uma s'â mefo inè tut so pice, mo ara metô plü averda al craball che gnô fat, co a so pice y s'l'à pordü.

Inurchëltan àl metü man da pité chël pice möt inanter chë fola de jënt, dea che al ne se ciafâ nia plü la mama.

N té él se l'menâ piçé, se fesc ia purmez y l'damana: "Ci àste pa tau n da pité, pice möt?"

L'pice: "I ne me ciafi nia plü la mama."

L'berba: "Dôste mâ te tignì pro la gunela dla mama."

L'pice: "I n'arjunji nia sö!"
(colpa dla moda!)

L'dotur al paziënt: "Ëis pa olghé a mies racomandaziuns? Da durmì cun la finestra daverta?"

"Ah, chël bëgn, signur dotur."

"Sëis spo gnü lëde da chë strëntüra tl col?"

L'paziënt: "No mâ da chë strëntüra, mo inè dai scioldi y dal ora."

"Mama, Peter m'à sciuré na pera tl cé."

"Spo ti n'aràste pa bëgn impröma tö sciuré üna?"

"Aé, chël bëgn, mo iö ne l'à nia toché."

L'dotur vëgn ite te na ciamaena de spitol y damana la monia: "E chësc chël famojo boxadù, che è gnü mené sot da un dal auto?"

"Noo", disc la monia, "chësc é chël dal auto, che à mené sot chël boxadù."

L'pauer Berto â n bel gran tò de pré, olà che al abinâ adöm cotan de fëgn y artigöi.

Madér üna na cossa l'metô a punsé. N dé el ailò dlungia so pré, ch'al baiâ su: "Sc'al ne fosss madér nia chëstes talpines che me runcia sö oramai döt l'pré, y spo, co fejun pa da sié l'erba cun la mascînn, sc'al é tan da talpinàs."

Defata passel ailò l'mede Servaz. Al sta chit y disc a Berto: "Àste chisc talpinàs te chësc bel pré che te fesc tan punsé?"

"Aé, respogn Berto, bel chël élé che me dà da punsé. Ne sàste degun mitl decuntra tò, che te sàs cuntra vigni mal na medejina."

Servaz sta bel ruduntassö y söl iade da s'un ji, dejel: "Savëi savessi bëgn, mo i ne t'l diji nia."

Chël berba Iorzi è vedl, n'à degügn y è insciö ruvé te ciasa di vedli, te spitol.

La monia l'à bel lavé jö y dedô dijera a Iorzi: "Tan bel nët ne saràste mai ciamicó ste, Iorzi, te tüa vita."

"Oh sce, sceee, mëda monia. Dan da vint agn sunsi inè bele ste chilò n iade."

Lipo vëgn te fujina di auti y disc a chël che cuncia auti: "L'auto ne se lascia nia plü dër arforé. Ciara mâtira dò."

"Atira ne våra nia", respogn l'atèr, "ara ne va nia atira!"

"Mo indere, i à na prescia mata".

"Sce t'as na té prescia, ciudi óste pa spo arforé?"

Cronich

Te nosta cronich orunse mā portè i avenimēnè plü importanc suzedüs te nosta valada l'ann 1987. I gran avenimēnè dl monn orunse lascé a d'atri calëndri, d'atri libri y d'atres plates.

Nosta cronich, dô nosta usanza, dess inèce ester dér cürta, ciudì che ailò se recordun deplü ci ch'an à lit. L'tëmp, pôn dì, che ti à fat ascüsa tla sajun da d'invêr, mo nia cis d'isté, olà ch'al plovô scialdi tröp y jënt se fajô ert da mëte ite l'fëgn. Damì éra jüda cun l'artigöi. L'setember é ste valgamia bel, mo spo l'otober é indô ste plü mol co ater. Che les brojes àis dér tichiné les campagnes, chël ne pôn nia dì; ciámó dò mez otober fora él indlunch bel vërt te chi prà, che i paurs pudô vardé a pascentada.

Inèce vidunderes àn ciámó odü dô mez otober. An spera, ch'al vëgnes ciámó bun plü tert; i sëgns é! Mo l'méis d'otober mëss tignì fora scûr y mol. Fa ne pôn nia.

Ai avenimēnè dl'ann passé, ch'i orun se recordé, orunse ti ciaré tl müs zënza se mëte dant val' dan i edli.

Metun man cun les eleziuns parlamentares, che é stades ai 14. de jügn. I resultaç cunësciunse düc. Ai é apresciapüch tres i medemi da 40 agn incà. La gran pert di ladins ô sanbëgn ste cun Südtirol, ci che é bele gnü declaré solememénter tröc iadi. Al é 600 agn, ch'an é laprò y i se declarun

Scultüra de Otto Irsara

pö gonót, ch'i sun i pröms tiroleri. Mo al n'é impò ciámò valgïgn nanterite, che uress se fa atraménter. An ne sà nia ci profit ch'ai à... o l'sàn?

Ci che à fat l'plü mé ai ladins generalmënter pro chëstes ultimes eleziuns él ste, che nia püc ladins ti à dé la usc al neofa-

scismo. Sunsi tan desmëntiusc, ch'i ne se recordun nia plü, ci che l'fascismo é ste pur nos ladins? O sunsi tan da tec, ch'i uressun indö ji zruch a chi témpos? O unse la cosciëenza tan paza, ch'i fajun apostà pur fa rí sanch? Desse os instësc la resposta.

Dal autorité él gnü dit, che nos ladins se sintiun Tiroler. Al é vëi! Ciudi pa? Ciudi ch'i sun Tiroler!

Frabicàc nüs pur scores él gnü fat sö a Antermëia y a Al Plan. Naota gragn assà ési. Inaugurà publicamënter n'ési nia ciamicó.

Dèr da noté é in chësc ann, che al é gnü baraté jö curaç te trëi postc, o praticamënter te cin postc.

Siur curat Heinrich Perathoner à damané dô la Cöra da La Val y l'à inè ciafada. Purchël àl lascé la Cöra da Lungiarü y laprò la Cöra da S. Martin. Les Cöres da S. Martin y laprò Lungiarü à suratut siur Iaco Willeit da La Pli, che é ste denant caplan dla gran Cöra da Balsan. Siur Iaco Willeit é gnü tut sö a S. Martin la ultima domënia d'agost, sanbëgn cun gran ligrëza y festa dla popolazion.

Siur Heinrich Videsott é jü in punsiun a La Val y siur Heinrich Perathoner é gnü tut sö cun gran festa la pröma domënia de setëmber.

Siur Franz Delazer à lascé les Cöres d'Antermëia y da Rina y à suratut la Cöra d'Eores, ia delà dla munt.

A so post él ruvé curat d'Anter-

mëia y Rina siur Iaco Ploner, inè da La Pli de Mareo. Al é gnü tut sö solenemënter la sabeda dan la pröma domënia de setëmber. N té cambiamënt y moscedamënt de curaç ne saràl, crëi iö, ma ciamicó ste t'en n'ann su chilò te nostra valada.

Tla cronich àldel spo sanbëgn inè, ch'al é gnü organisé y tignì n curs de ladin pur nia-ladins dal Istitut cultural ladin a S. Martin, olà che al n'à tut pert 15, nanter chisc inè l'Vësco dla diozeja Mons. Wilhelm Egger y so fré, laprò spo çinamai personnes defora dl cunfin (Germania y Austria) y defora dla Provinzia. Al ti à plajü a düc y ai ô fa inant n'ater ann.

Tles Conturines, munt de Fanes, a zirca 2800 metri d'altëza él gnü ciafé n gröm de osc de laurs te na spelunca zirca 150 m sot. Ruvà laprò é impröma omi da Corvara, che jô a chirì peres. Al é osc de laurs dla spelunca, che viò ailò, sciöche an à podü lì, dan zirca 12-15000 agn. Na rarité de morvëia, che mët indö a lauré i scicà te chël ciamp. An pënsa de n'un mëte valgëgn de chisc osc te val'museo dla valada. Chël foss dërt! I dis 16. y 17. d'october s'él abiné a S. Martin raprejëntanè de tröpes mendranzes dl'Europa pur fa discussiuns che regardëia i problems dles mëndranzes. Al à inè tut pert l'autorité da Balsan tla persuna de Dr. Sylvius Magnago y dr. Hugo Valentin.

Ert pur i Ladins - EpL - à

organisé n curs da cianté pur cors de dlijia dla valada. L'curs à mené l'maester Ulrich Willeit da La Pli y i insegnanc è prof. Peter Hölzl da Maran, prof. Alois Hopfgartner da Bornech y prof. Iarone Chizzali da S. Martin. Zirca 50 nanter jones y jogn, omi y ciantarines plü vedles à tut pert. Te chësta ocajiun él gnü insigné ite la bela mëssa nöia de Prof. Peter Hölz, che é spo gnüda ciantada te dlijia da S. Martin da chi che à tut pert a chë mëssa de cuncluijun dl curs, zelebrada da siur degan Sept Granruaz. L'curs é gnü tignì dal 19-24. d'otober 1987. Dui de té cursc àn bele tignì l'ann passé y dantann, olà ch'al n'é ciamó ste trö deplü che tulô pert.

Ai 25. d'otober él spo gnü inauguré soleneménter l'Istitut cultural ladin "Micurà de Rü", la Scolina y l'Ufize dla Posta a S. Martin. Pur chësta festa él ruvé adalerch Dr. Hugo Valentin y de gran raprejëntanzes dla "Stille Hilfe" dla Germania y na raprejëntanza dl Friûl.

Pro chësta festa él gnü afermé, che S. Martin de Tor pô gni araté Zenter dla cultura ladina de nostra valada.

Da nominé él inè che d'isté à Ert pur i Ladins organisé na mostra d'ert coletiva tl bel gran salf de manifestaziuns dl Istitut ladin. La mostra é scialdi garada y an spera de n'en fa üna inè l'ann 1988.

Insciö passa mefo n ann indô l'ater. Al n'é de chi che s'un va, al

n'é de chi che vëgn; al n'é de chi che rî, al n'é de chi che pita; al n'é de rî, al n'é de prosc; al n'é de gragn, al n'é de pici; al n'é de vigni sort.

Mo nos ladins aldissun mefo de mostré plü cuntentëza, de se lamenté manco, de baudié manco, de critighé manco; de ester plü nëc te ciasa y fora de ciasa, de sparagné cotan de plü; da lauré plü avisa y de ester plü cunténè cun l'laur; de ne fa nia fora dl dé la nöt y fora dla nöt l'dé. "La nöt é la nemica dl uomo", stal bele scrit ti scriè plü vedli. Inant fossel mefo lü dërt da i dé na maiù impurtanza ala familia, co che ara ne ti vëgn dada te nostra valada. Sc'an ô, ch'al vëgnes de dërtes piante, de bì ciüf, spo mëssunse ti arjigné n bun teràc, scenó ne jôl pa dërt nia col tëmp. Al n'é nia dërt da ti dé n gröm de "profumi y n gröm de aromi" ai ciüf. Can che l'teràc ne vëgn nia curé, spo gnarà vigni ciüf burt y sü frùc sarà spo inè aladô.

Cun chësta picia purdica urôi stlüje chësc calënder dl 1988 y se di: A s'udëi n ater ann, sce Chëlbelidî ô. Ciamó dërt l'bun da

Morlang Angel

Čiantia da Nadé

(dô la melodia: Es wird schon glei dumpa - dialect da Rina)

1. Al é bel gnu scür sën, al é bel tan net,
mo sonn n'åns nos nia por ji te nosc let.
Cun tröpa ligrëza orêNSE chirì
le pic Emanuele, al monn che dê gni.
Hai, hai, hai, hai, Bambin dorm in pêsc.
2. T'na stala a Betleme orêSTE gni al monn
inanter dui tirs it'messâste te ponn.
Degüna letira y gnanca n plomac,
Maria te porta, te tol ion söl brac.
3. Ojöp fistidiëia por ci ch'é d'bojügn,
un té gran amur no ne n'à bëgn degügn.
Y i angeli incündia, ëi čianta ai famëis,
ci sodesfaziun mai düc canè os arëis.
4. Bel fina ch't'ës pice n'él de chi che t'â l'sënn.
Chël bur re Erode tan furbo te tenn.
Y can che t'ës gran spo an t'mët sólo crusc,
ailò dàste töa vita por nos piçiadus.

ac

Cornîsc de vigni sort
y por vigni gust
Gran lîta de chedri,
spidli y vidri artìstics

Milesi Mario

GLAS DEKOR

BORNECH
Strada S. Laurënz, 25
Tel. 0474 / 21474

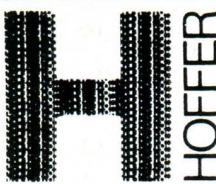
Lates de decoraziun y por cornîsc, cornîsc por chedri, cornîsc tl stil baroch,
portaretraç, cornîsc de metal cun rampins de segûrtè, chedri, stampes
artistiches, rapresentaziuns figurales, composiziuns modernes,
motivs religiusc, insijiuns, cuntrades, ciüf y natöra morta, chedri de tiers

Leč, leč da plumin,
plumàc, madroc.

La plüma vägn
puzenada.

Blanćiaria cul inom
cuji ite: da mësa,
da bagn, da let,
da čiasadafüch.

MAX HOFFER HOTELTEXTIL //

Pur Ôsc Hotel: Blanćiaria da Max Hoffer Hoteltextil al engros
39031 Burnech, Str. Beda Weber 28 Tel. 84424

CASSA POPULARA

N BEL DE' ADORARA' VIGNUN
NA BONA BANCA

BORNECH, STRADA ZENTRALA, 30
TEL. (0474) 21122

dales 8.05 cina ales 12.55
dales 15.30 cina ales 16.55

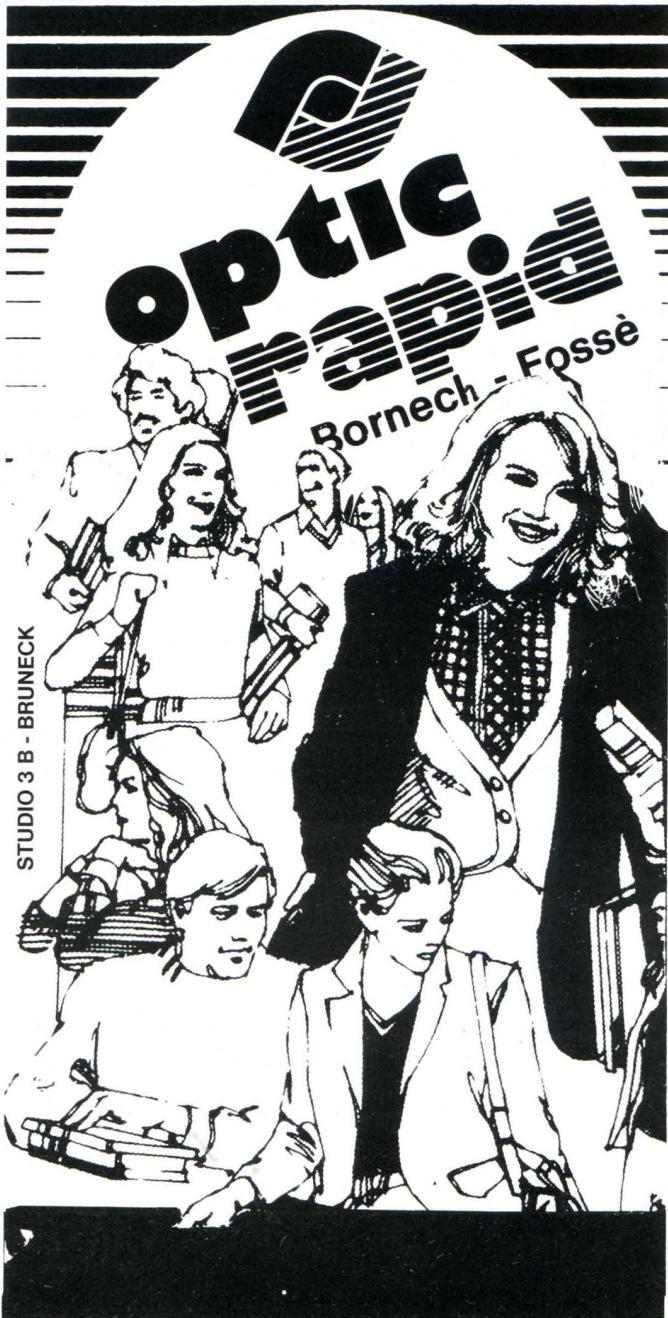
È osc bagn elegant y comot?
(Nia?... spo ëise na gauja
emplü da gni a se ciafè)

E. INNERHOFER AG

BORNECH, STR. DANTE 1 - TEL. 0474/85133

Canch'ara va de Ösc edli!

STUDIO 3 B - BRUNNECK

**OSTA BUTÈGA
SPEZIALA PUR:**

- material isolant termoacustich studié aposté
- produc da stagné l'èga conesciùs y purvà fora
- "Fließmittel" senza clòr por petuns de qualité
- produc de têr de gran valüta
- l' nü cadrel termich POROTON
- material da frabiché de dütes les sôrts pur l' temp d'aldedaincò

Laprò cunsëis de jënt spezialisada da:

Alfred y Carlo CASTLUNGER

**S. MARTIN
Tel. 53.119**

Fej laurs de fer batü a man por ciases privates, hoti y botèghes; feriades de finestra y de porta, crusc da mort, de bel patùc por infornì la ciasa y por scincundes. Fej inçè cintönes por guanç da zacan y massaries de fer por paurs.

ÖRI DA SCIALDÉ DL'

Agip

PIDRO - BADIA (BZ)

Tel. 0471/843133 - 843170

HEINRICH FRENA & Co.

BORNECH - Strada Europa 20

Tel. 0474/85718

- ufize de consulënza assigurativa
- rapresentanza de compagnies primaries nazionales y esteres d'assiguraziun:

ZURIGO Assigüraziuns (Soc. svizra)

SAPA S.p.a. Assigüraziuns

R + V Allgemeine Versicherung AG
(grup Raiffeisen y Banches Popolares)

VITA (Compagnia de Siigüraziuns sólo vita) (Soc. Svizra)

TOLÉDE CUNSEI DA NOS PUR ESTER SIGÜSC DE ESTER BUN ASSIGURA

gaderform

Longega

**CIASA
DE AREDAMËNT**
Tel. 0474/51178

Duc üsc dejiders por s'arjigné ite la ciasa po gni ademplis.
Al vëgn fat:

**ciasesdafüch modernes y rustiches
stöes dô plajëi
ciammenes da dormì por families y por ghesc
de vigne sort de mebli de cualité sön mosöra.**

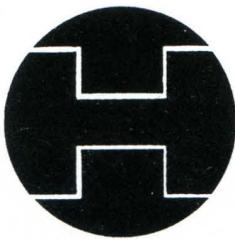
Gnide a ciaré o telefonésse!

AUTOELETTRICA - PUMPES A INIEZIUN

Sis eletriches - Autoradio

**GROHE
MARTIN
ELEKTRO · DIESEL**

**39031 BRUNECK · Schornweg 4
0474/85420 · Part. IVA: 0067 334 021 2**

HOBRAG

39032 TÜRESC
TEL. 0474/68200

Projetaziun - direziun di laûrs - esecuziun de vigni laûr de costruziun

- Sistems de drenaja
- Eleménć de petun
- Cadri da salejè
- proteziuns cuntra l'tüme
- Peres decoratives por urt

Düč i materiai de costruziun dal a - z

Butëga

SPORT KOSTNER

Kostner Walter & Co. Snc

Curvara

Tel. 836117

**Articli de sport - CONFEZIUNS
Folieć y Suvenîrs**

De vigni sort de roba - Mangiarìa

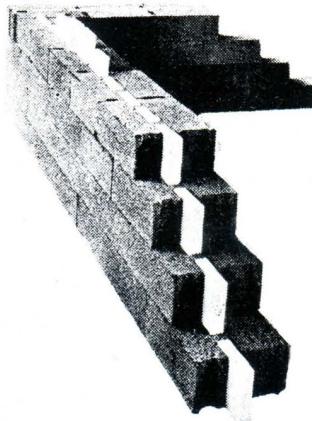

RESTORANT y PIZZERIA "LA MAJUN" a LA ILA
Tel. 0471/847030

PARËIS TIMPLI é gunot gauja de maratia

Parëis timpli nascel, sce la tempatura daite dal mür arsësc sot chëla dla ciamena. Na garanzia cuntra chësc, gauja dal tëmp ves pîta - ince pa na temperatûra dër bassa tles munts - n mür de ziedli LECA. Punsede a chësc bele denant che mét man da frabiché!

Leca

Lecablock, 39030 Gais, tel. 0474/54143

Leca - Mat. 39055 Leifers, tel. 0471/950367

Rinner OHG. 39021 Latsch - tel. 0473/73035

... o pro osc sciacher de material da frabiché.

La lîta completa!

Odlá ala moda
oldá da soreld
odlá da ji coi schí

Aparaç da fá jó
y döt ci che ala laprò
diascops y
svilup de fotografies

Rôs da ciarè dalunc
telescops
ipsometri
microscops
staziuns
meteorologiches
y termometri

BRUNNECK-STADTGASSE 27-TEL.0474-84551

cujiné miú cun de manincor

anfat sce frogorá combiná o singui
con frogorá **de manincor**

Ves arjignëise ite bun

frogorá a lëgna o a ciarbun
frogorá a gas - frogorá elètrics
frogorá a scialdamënt zentral
lavandins cun frigo o mascìnn da lavé jó incorporá

Mair-Zeugschmied

BORNECH - TEL. 85515

C. AMBACH & CO.

BUTËGA ELECTRO - TECNICA
BORNECH

Strada Zentrala nr. 62 — Tel. 85 2 39

S e pîta

Aparac dla Radio y Televijun de marches talianes y forestes - Gramofons y plates - Magnefons - Mascins da lavé y frigidaires - Plumac electrisc y aparac da assüié i čiavéis - Soprësces - Mascins dal caffé - Aparac electrisc da to jö la berba y duc i atri aparac electrisc

BUTËGA DE LIBRI Y PAPIR

BORNECH

Strada Zentrala, nr. 54

Tel. 85 1 46

- Papir - libri - folieč - roba d'ufizio
- Chertes - Articoli de scola y de hotel
- Gran lita de albums pur fotografies - Chertes da cartè
- Articli da scincunda - Chertes turistiches

POR OSC INTERESSE: Sce ëis da cumprè

Mascins da cujì

Mascins da lavè y dutes les atres mascins pur ciasa de vine sort d'aparac electrisc por ciasa, da pozenè func, dla-ciadöres

Radio y aparac dla Televijun

Electro PAUL DAPOZ

LA ILA □ Tel. (0471) 847005

Al vëgn cuncè mascins da cujì "Necchi" y fat d'atres reparatures

BORNECH - Tel. 85348

La Butëga spezialisada por:

- Tepihs - Cultrines -
- Drapamënta por mobilia
- BLANČIARIA DA LET Y DA MESA

ELECTRO OHG/snc

RADIO MAIR - Bornech

Tel. 85247 — Strada Zentrala nr. 70

BUTIËGA SPEZIALISADA POR:

Radio
Televijùn
Impianç stereo

Mascins da lavé
Dlaciadoies
Forgurés a gas y electrisc

Plates y cassëtes de musiga - Reparaziuns de radi y aparac TV

Anton Mariner

Robes d'or y d'arjënt

Ores a partichel

Copes y medaies

Robes de pelter y de latun

BORNECH - Strada Zentrala 45

Tel. 0471/21204

Federico Ploner

39030 PEDEROA

Tel. (0471) 843120

- fej laûrs da spangler sön têt*
- met sö finestres de têt*
- fej bandles por l' ega cialda*
- fej vasches de ram por ciüf*
- desdlacia condütes dal' ega*

BUTËGA DL PAPIR Y DI LIBRI

G. PUERARI

BORNECH – Via Bastioni nr. 2/E

Libri – Papir – chertes – giornai – roba d'Ufize

Comisciuns por laurs de timbri y tipogradia

Filatelia cun servisc de novités

Tabach – Stempli, marches y chertes da bollo

C O N F E Z I U N S

Sport ciasa "Roch"

Corvara - Pescosta

J. Schönhuber srl
GmbH

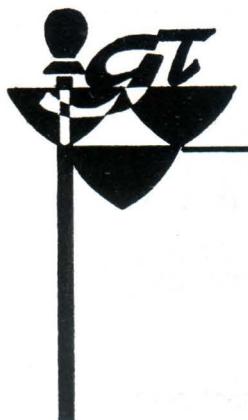
39031 BURNECH · Tel. 0474/85425

LA BUTÉGA SPEZIALISADA:

- pur bel porzelann, pur spidl fin y arjënt ütl pur ciasa,
- pur patüc da rì da fà belaîta.

L'HOTEL SERVICE

a prîsc bâsc, bona cualitë y in gran lita.

Canche urëis dorturé sö la ciasa, sciöche:

- depënje les talares
 - fa bela la falzada
 - o incé mëter ite d' atri func
 - y fà stramëses de plates de ghips
- cherdëde la firma de

GUIDO TAVELLA

LA VAL - Tel. 0471/843116

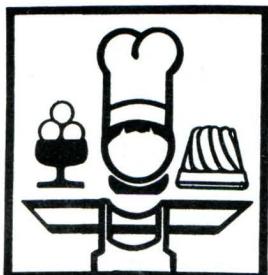
Sport Tony
LA ILA

Confeziuns - Roba da mangé - Articoli de sport
Chertes y Folieç

TÜRENWERK G.m.b.H. KIENS S.r.l.

BLASBICHLER & RUBNER
Tel. 0474/55225 - 55208

PASTICCERIA - KONDITOREI

R. WINKLER

**BORNECH - Strada de Cité 9
Tel. 0474/84635**

Tortes desvalies por noza - compli i agn - sant inom
“Confetti” por noza - batejimo - crejima - próma comuniuon

Tescere d'ert

G A I D R A
de Iaco Schuen & Co. OHG/snc
PEDEROA

VISITATE BESUCHEN SIE

SPORT - SOUVENIR - FOTO
S. VIGILIO DI MAREBBE - ENNEBERG
Tel. 5 12 56

articoli sportivi - Sportartikel
abbigliamento sportivo - Sportbekleidung
articoli da regalo - Souvenirs
giocattoli - Spielwaren
articoli fotografici - Fotoartikel
artigianato locale - Heimische Kunst

Publicaziuns dl Istitut Ladin “Micurà de Rü”

Libri por mituns

- Sèria «Nüsc mëindri» nr. 1: **Tone y la condla dal lat**; 23 pl.; 1980. (L. 7.000)
Sèria «Nüsc mëindri» nr. 2: **I crëp slauris / I crëps majarei**; 23 pl.; 1981. (L. 7.000)
Sèria «Nüsc mëindri» nr. 3: **Ciuria chécena / Cazina cuecena**; 23 pl.; 1981. (L. 7.000)
Sèria «Nüsc mëindri» nr. 4: **Moltina y Crëp Alt / Moltina y Crëp Aut**; 28 pl.; 1984. (L. 7.000)
Sèria «Nüsc mëindri» nr. 5: **Ćiantè cun plajëi, ćianties y rimes por mituns**; 210 pl.; 1985. (L. 15.000)
Sèria «Nüsc mëindri» nr. 6: **I dódesc frédesc che fej la pëia / I dódesc frédesc che sauta a se pië**; 30 pl.; 1986. (L. 8.000)
Mi prim dizioner / Mi próm dizionar / Mie prum dizionar cun passa 1200 dessëgns y parores, de Richard Scarry; 77 pl.; 1987. (L. 10.000)

Religiu

- Laldun l'Signur. *Liber de oraziuns y ćianties*; 928 pl.; 1984. (L. 15.000)
La prozesciun de Jënn; 46 pl.; 1985. (L. 2.000)

Musiga

- G. B. Runcher: **Magnificat in Do maggiore per soli, coro e orchestra**, partitöra; XVIII + 45 pl.; 1980. (L. 16.000)
G. B. Runcher: **Magnificat in Do maggiore per soli, coro e orchestra**, úsc singoles; 1980
Nos ćiantun. Liber da ćianties dai Ladins dles Dolomites; 141 pl.; 1981. (L. 5.000)
Usc dles Dolomites. Ćianties dai Concursc por composiziuns y armonisaziuns 1979 y 1980; 106 pl.; 1981. (L. 18.000)
Ulon viver. Cassëta cun 12 ćianties dal grup HELIOS da Urtijëi; sföi cun les parores; 1983. (L. 12.000)
3. Dé dla Ćantia Ladina; 32 pl.; 1985
Jan Batista Runcher: **Stabat Mater a trëi usc da ël (en C mól) - Partitöra**; 16 pl.; 1985. (L. 10.000)
Jan Batista Runcher: **Messa a tre voci virili e organo in Do maggiore - Partitöra**; 39 pl.; 1986. (L. 16.000)

Beletrística

- Angel Morlang: **Fanes da zacan.** Prejentaziun épich-dramatica dla liënda de Fanes, 6 ilustraziuns; 135 pl.; 1978. (L. 7.000)
Felix Dapoz: **In banun.** Rimes; 92 pl.; 1983. (L. 7.000)

Teater

- Sêria «Teater» nr. 1: **L'ultimo jüch** de Georg Stöger-Ostin, traduziun de Maria Tolpeit; 80 pl.; 1983. (L. 3.000)
- Sêria «Teater» nr. 2: **Coche Bleje de Val Dessëura y Marcion de Val Dessot ie ruvei a paravis - L batëisum mol - Fléur fesc I ejam - L liber dai striunëc** de Franz Moroder da Costa; 76 pl.; 1983. (L. 3.000)
- Sêria «Teater» nr. 3: **Le Maradët** de Toni Gerlin y Anton Maly, traduziun de lustina y Ulrich Willeit; 90 pl.; 1984. (L. 3.000)
- Sêria «Teater» nr. 4: **Catarina Lanz, la möta da Spinges** de Max Tribus, traduziun de Lydia Zingerle; 54 pl.; 1984. (L. 3.000)
- Tita Demetz: **Sélva zacan y sén;** 44 pl.; 1984. (L. 7.000)
- Sêria «Teater» nr. 5: **Tiéra** de Karl Schönherr, traduziun de Johann Moroder; 73 pl.; 1985. (L. 3.000)
- Sêria «Teater» nr. 6: **Olà ch'i podun salvè nosta vita** de Alexius Baldissera; 23 pl.; 1985. (L. 3.000)
- Tita Demetz: **N di de gheneda,** Teater te trëi chedri; 50 pl.; 1986. (L. 6.000)
- Sêria «Teater» nr. 7: **Na lëtra che mët sotsëura** de Wilfried Ridi, traduziun de Johann Moroder; 74 pl.; 1986. (L. 3.000)

Publicaziuns scientifiches y material didatich

- Ladinia I** (1977) - 9 contribuć scientifics (pl. 3-192), contribuć leterars (pl. 195-215)
- Ladinia II** (1978) - 14 contribuć scientifics (pl. 7-169), contribuć leterars (pl. 173-199)
- Ladinia III** (1979) - 18 contribuć scientifics (pl. 4-231), contribuć leterars (pl. 232-260)
- Ladinia IV** (1980) - 15 contribuć scientifics (pl. 3-306), contribuć leterars (pl. 308-322)
- Ladinia V** (1981) - 11 contribuć scientifics (pl. 5-302), contribuć leterars (pl. 305-318)
- Ladinia VI** (1982) - 10 contribuć scientifics (pl. 5-253), contribuć leterars (pl. 256-283)
- Ladinia VII** (1983) - 14 contribuć scientifics (pl. 5-219), contribuć leterars (pl. 223-251).
- Ladinia VIII** (1984) - 14 contribuć scientifics (pl. 5-166), contribuć leterars (pl. 169-194).
- Ladinia IX** (1985) - 13 contribuć scientifics (pl. 5-231), contribuć leterars (pl. 235-254). (L. 20.000).
- Ladinia X** (1986) - 13 contribuć scientifics y contribuć leterars. (L. 20.000)
- Lingaz y cultura nr. 1** (1979) - 7 contribuć; 77 pl. (venü)
- Lingaz y cultura nr. 2** (1980) - 6 contribuć; 112 pl. (L. 6.000)
- Lingaz y cultura nr. 3** (1985) - 5 contribuć; 80 pl. (L. 6.000)
- Anton Steinhauser: **Die Gerichte Buchenstein und Thurn an der Gaber von 1500-1590; 8 ilustraziuns;** 172 pl.; 1979. (L. 9.000)
- Ulrike Kindl: **Kritische Lektüra der Dolomitensagen von Karl Felix Wolff.** Band 1: *Einzelsagen*; 264 pl.; 1983. (L. 17.000)
- Die Dolomitenladiner.** Test de na mostra (cun spligaziuns todëscs) sön i Ladins dles Dolomites; 31 pl.; 1986. (L. 3.000)
- I Ladini delle Dolomiti.** Test de na mostra (cun spligaziuns talienes) sön i Ladins dles Dolomites; 31 pl.; 1987. (L. 3.000)

DÜT VA...

Liberté zenza confins

Fiat Panda

STEYR PUCH 4x4

Ara Tira con cater rodes

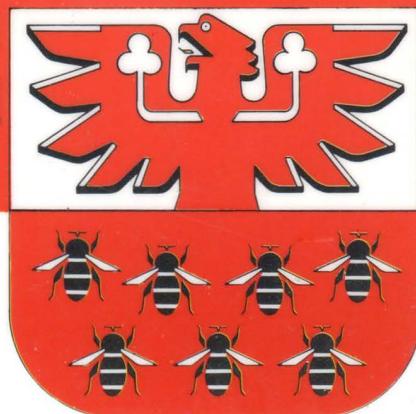
AUTOHAUS MOSER

BRUNICO/BRUNECK - Tel. 84312

FUJINES AUTORISADES
F. Rottonara - LAILA
A. Vallazza - PIDRÔ

Por
tū scioddi
l'miù
post

**Cassa di Sparagn
dla Provinzia
da Balsan**

Vi a facunsié!